

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Эркин Воҳидов	Умарали Норматов
Кенгесбой Каримов	Хайридин Султонов
Наим Каримов	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Меҳрибон Абдурахмонова
Абдувахоб Нурматов	Йўлдош Солижонов
Баҳамдулло Нурабуллаев	Шухрат Маткаримов
Нурбой Жабборов	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Шавкат Валиев
Навр бўлими мудири — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Адабиётшунослик бўлими мудири — Аъзамхон Қозихўжаев

УШБУ СОНДА:

Сирожиддин САЙИД

НАЗМ

ПАҲ БИЛА ПОНҲ

Тўртликлар силсиласи

*Ватан матонатдир, шижоат – Ватан,
Бутун эл тиклаган иморат – Ватан!
Уйгоқ кўнгиллару беором қалблар,
Бедор юраклардан иборат Ватан!*

Қулман ОЧИЛ

НАСР

САВДО

Ҳикоя

Опа ҳеч кимдан, Сафардан ҳам хафа бўлмайди. Ичидан қуяди. Умри бўйи нашриётда муҳаррир бўлиб ишлаган бу аёлнинг одати шунақа: “Бандасидан хафа бўлмасликка ўрган, ука, – дейди. – Шунда яшашнинг осонроқ бўлади. Аламзадалиқда яшаш – азоб...”

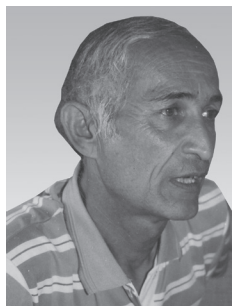
Абдулла УЛУҒОВ

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ПАҲЛИМИ

*АФСОНАЛАРНИНГ
БАДИИЙ ПАҲЛИМИ*

Чингиз Айтматов асарлари марказида оддий одамлар туради. Адиб кундалиқ турмушда дуч келаётган муаммоларини кўрсатиш орқали бугунги куннинг долзарб масалаларига эътибор қаратади. Ушбу муаммолар барча кишиларга бирдай дахлдор эканлигини таъкидлайди.

СИЗГА АЙТАДИМАН
ТАЛЛАРИМ

Шеърлар

Менга бўйсунмасдан пичирлар,
Сизнинг исмингизни лабларим.
Шунда еру кўкни қучарлар
Сизга айтадиган гапларим.

ИЗТИРОБСИЗ ОДАМ ОБРАЗИ

Самаднинг онгида ҳам шунга ўхшаш психологик
ҳимоя механизми шаклланган. Самад шунчалик ту-
бан кетгани билан барибир ўзини яхши кўради, наст-
кашлиги учун ўзини айблашни истамайди, бошқа би-
ровни айблаб қўя қолади.

ПЛАНЕРИТЮККА
ЎРЛАЁТТАН ҲАЛОН

Ҳикоя

Истамин мақсадга етганини англади. Бу ёғдуларга
чўмган юрт Уструшона эди. Тўғри, Уструшонага бор-
маслик ҳақида хоқонлик билан аҳдлашув бор. Лекин
ошиқ қалби чегараю деворларни, аҳдлашуву битим-
ларни тан олармиди? Унга тоғнинг икки томони эмас,
икки, уч дунё бир кадам-ку, ахир.

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Тоштемир Турдиев. Муаззам юрт.....5

НАЗМ

Сирожиддин Сайид. Тун била тонг11
Гулистон Матёқубова. Ҳаёт ишонч тўла юракдир.31
Ғулом Мирзо. Жавобсиз саволлар.36
Оллоёр Бегалиев. Хаёлларим юкланган қайик.97
Ҳафиза Эгамбердиева. Ёдингни ёд олган лаҳзаси.102
Турсун Али. Туйғулар.106
Ойдин Нисо. Ўзимники эди менинг мазмуни.165
Шойим Шерназар. Рухимни ҳулволар мусаффо этар.170
Икром Нарзулло. Соғинчга айланган кўзларим.174

НАСР

Қулман Очил. Ҳикоялар.18
Абдуқаюм Йўлдош. Роман (давони).41
Дилбар Маҳмудова. Ҳалима. Эссе.80
Зухра Мамадалиева. Ҳикоялар.148

МУНОСАБАТ

Аҳмадҷон Чориев. Улуғ сиймо ҳақида китоб.138

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Машхура Шералиева. Изтиробсиз одам образи.178

АДАБИЙ МЕРОС

Жалолиддин Жўраев. Ўзбек адабиётидаги илк марсия...128

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Дилрабо Мингбоева. Исминг ишқми?185

БУ БЎСТОН САҲНИДА

Гулбахор Саидғаниева. Жон қушин ул шамъғаки парвона қил.144

МУШОИРА

Умр ўтаверар дақиқа сайин.189

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Омон Мухтор. Сизга айтадиган гапларим.196
Наим Каримов. Отахон шоир.200

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАҲЛИЛИ

Абдулла Улуғов. Афсоналарнинг бадий талқини.111
Исломҷон Ёқубов. Адабий танқид – давр барометри.120

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Ҳабиб Раҳмат. Турна кўзли булоқча.205

Адабий ҳаёт.....207

Шарқ юлдузи

2015

6-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
"Ўзбекистон" кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
30.12.2015 йил.

Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$,
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.

Босма тобоғи 11.
Шартли босма тобоғи 15,4.
Наشريёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 1550 нусха.
Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 16.09.2010 й.
0562–рақам

билан рўйхатга олинган.
Ўқитувчи НМИУ босмаҳонасида
чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янги шаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта
чоп этилади.

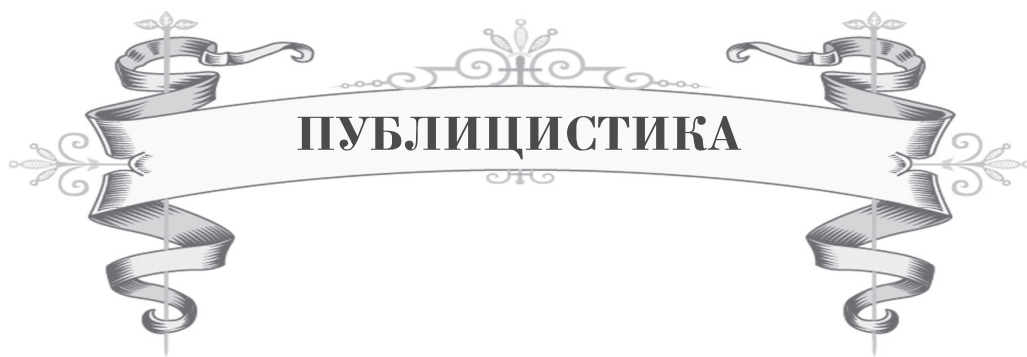
Мусахҳих:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © "Шарқ юлдузи"

Тоштемур ТУРДИЕВ

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими. 1942 йилда тугилган. Бухоро давлат педагогика институтини тугатган. Унинг “Фозил Йўлдош ўғли”, “Субҳидам қалдирғочи”, “Мингбоғ жамоли”, “Талтин, юрак”, “Муддао: янгича яшаш, кураш” “Чағониён тараннуми” каби китоблари нашр қилинган.

МУАЗЗАМ ЮРТ

Эътиқодсиз инсон елкансиз кемага ўхшайди. Беқарор тўлқинлар, бетайин оқимлар уни мўлжалдан адаштириб, беармон сарсон-саргардон қилади. Бизнинг етмиш йил, янада тўғрироғи, бир юз эллик йил тарихимиз, миллий бойликларимиз, кадриятларимиз топталди, азиз китобларимиз ёқилди, бу кечмишлардан юракда чуқур жароҳатлар қолди.

Истиклол даврида топталган кадриятларимиз тикланди. Маънавиятимиз дунё юзини кўрмоқда. Сумалак қайнаётган қозонни эскилик сарқити деб тепганлар мустамлака даврида қолди. Ўрмонга ўт кетиб, хўлу қуруқ баробар ёнса-да, миллий кадриятларимиз халкимиз хотирасидан ўчмади, бугунги фаровон ҳаётимизда муносиб ўрнини топди.

Инсоният тарихи икки қисмдан иборат: Буюк Тўфонгача бўлган давр ва ундан кейинги асрлар. Биринчи қисм тафсилотларини аввало муқаддас Қуръони каримдан сўнг бошқа қадимий битиклардан ҳам билиб олишимиз мумкин. Иккинчи қисм Нух алайҳиссалом кемаси қирғоққа чиққанидан бошланади. Биз Нух алайҳиссаломнинг учинчи ўғли Ёфас зурриётларимиз.

Оллоҳ хоҳласа тош устида гул ўсади. Инсон ақли бундай мўъжизаларни англашга қодир эмас. Бобил минорасини қуриб, Яратганнинг ғазабига йўлиққан одам боласи тадбир билан тақдирни ўзгартириб бўлмаслигини англаши учун минг йиллар ҳам етмади.

Тарихни ўрганиш масаласида “Шажарайи турк” учун Абулғозий

Баходирхон олдида бутун туркий халқлар то қиёматгача қарздор. Надоматлар бўлсинки, бундай ноёб манбалар жуда кам. Дунё тарихида Геродот, Плутарх каби тарихчилар ўтган ва улар барча тафсилотларни ипидан игнасигача ажойиб қилиб ёзиб қолдирган, ваҳоланки, ўша замонларда, ҳозирги Сурхондарё вилоятида ўз ёзувига, пул бирлигига эга давлат мавжуд бўлиб, улар ҳайкаллар, заргарлик буюмлари, тақинчоқлар ясаганларки, бу ноёб намуналарни кўрганда ҳозир ҳам мусаввиру ҳайкалтарошлар ҳайратда қолади.

“Тўғри гап тукқанингга ёқмас”, деган мақолни билсам-да, Монтескьенинг “Шарқда буюк шаҳарлар қурадилар-у, аммо унинг тарихини ёзмайдилар” деган гапини шу ўринда келтириб ўтмоқчиман. Ҳолбуки, Соҳибқирон доим ёнида зукко тарихчиларни олиб юрган, меҳнатларига яраша рағбатлантириб турган, аммо ёзма манбаларда аниқ тафсилот ўрнига ҳамду сано ва тасанноларнинг кўпайиб кетиши ҳақиқий манзарани билишга соя солади.

Академик Галина Фёдоровна Пугаченкованинг олтмишинчи йиллари Тошкентда чоп этилган “Холчаён” номли китоби бор. Китоб милoddан аввалги III-I асрларда тараққий этган, ҳаттоки гуллаб-яшнаган, гавжум бир шаҳар ҳақида маълумотлар беради. XX асрдаги халққа кўшилиб бу шаҳарнинг номини “Холчаён” деб атаган муаллиф тафсилотларини баён қиларкан мелoddан аввал ёзилган биронта ёзма манбага суянмайди. Муаллифнинг асосий манбаси – археологик қазилар чоғи топилган тангалар, тақинчоқлар, уй-буюм жиҳозлари, хумдон, қабристонлар, устунларнинг тағ курсилари, пойдеворлар, хуллас, йигирма уч асрдан бери тупроқ тагида ётган ашёлар. Олима топилган ашёларга қараб, тарихни, ижтимоий-сиёсий ҳаётни, диний урф-одатлар, истиқоматчиларнинг касб-кори, умуман, турмуш тарзини ва бошқа жуда кўп тафсилотларни ҳаёлан тиклади. Қаранг, ёзув бор, зарб қилинган тангалар бор. Уларга қирра бурунли ҳукмдорнинг тасвири туширилган, демак, маданият, санъат юксак даражада ривожланган. Аммо Геродот, Плутархникига ўхшаган манба – китоб йўқ.

Энди, Холчаёнинг қаерда жойлашгани ҳақида икки оғиз сўз: у Денов шаҳрининг кун чиқиш тарафида, Сурхон дарёсининг қирғоғида. Ҳозиргидек ўтган замонларда ҳам сув ҳаёт манбаи бўлган. Олимлар Холчаёнинг қуйроғида Сурхон дарёсининг Қизилсув дарёсига қўшилиш жойида Будрач деган қадимий шаҳар қолдиқларини топишди. Мутахассислар Будрач-ни Буддага нисбат бердилар. Демак, милoddан илгари бу ўлкаларда буддавийлик алоҳида мавқега эга бўлган. Бу манзилдан Қизилсув дарёси бўйлаб юқорига юрилса, Денов тупроқкўрғонининг қуйи қисмидан чиқилади. Олимлар дарё тошқинлари ювиб кетиши натижасида ўпирилишлар чоғи чиққан ашёларга қараб, бу Тупроқкўрғон милoddнинг III-IV асрларида барпо этилганлигини тахмин қилмоқда.

Икки дарё оралиғидаги 3 нукта бирлаштирилса катта учбурчак ҳосил бўлади. Академик Василий Владимирович Бартольд: “Қадимги, яъни милoddан илгари дунёга келган Чағониён давлатининг пойтахти ана шу учбурчакнинг ичида жойлашган”, дейди ва фикрини муаррих Маҳмуд ибн Валининг “Худуди Чағониёнки имруз ва дехинав машҳур аст” деган сўзлари билан далиллайди. Чағониён дав-

латининг маркази ҳозирги Денов шахрининг ўрнида, Тупроққўрғон жойлашган ерда бўлган, деган фикр назаримизда ҳақиқатга яқинрок.

Бундан ташқари, Бартольд тадқиқ қилган бошқа манбаларда ҳам Чағониён давлатининг маркази Термиздан 24 фарсах узокликда жойлашганлиги, ундан Чогонруд (Сурхон дарёси) оқиб ўтиши алоҳида таъкидланганлигига эътибор қаратиш ҳам Маҳмуд ибн Валининг юқоридаги сўзларини тасдиқлайди.

XX асрнинг олтишинчи йилларида Холчаён қисман тадқиқ қилинган милоддан илгариги тарихий обидалар устига ҳозир турар жойлар қурилган. Будрач харобалари эса экинзорларга айлантириб юборилган.

XX асрнинг охирларида ташқи қалъаси ер билан яксон этилган Тупроққўрғон эса деярли тадқиқ қилинмаган. Бир ярим минг йил илгари қурилган мўътабар тарихий обида ўтмишга нисбатан нафрат туйғусини яққол ифодалаш учун узок йиллар мол бозори қилиб кўйилди. Тупроқ хомашё сифатида аёвсиз совурилди, лойсувоқ учун ишлатиб юборилди. Ўтмишнинг бу ноёб меъморий обидасини худди каламушдай кемириш ишлари мустақилликкача давом этди.

Кўп йиллар на Холчаёнда, на Будрачда ва на Тупроққўрғонда археологлар ҳеч қандай иш олиб бормади. Ваҳоланки, бу улкан учбурчак ичида археологлар тадқиқот олиб борганларида денгиз қаърига чўккан кема сингари тупроқ қаърида ётган ўтмишни ер юзига олиб чиқар эдилар.

Икки минг уч юз йил давомида Қизилсув ва Сурхон дарёларидан кўп сувлар оқиб ўтди. Бошқа жойлардаги сингари бу икки дарё оралиғидаги Чағониён давлати неча марта гуллаб, неча марта ер билан яксон бўлди. Мунғайган ғариб тепалар одамларга ўтмишдан ҳасратли ҳикоялар сўзлайди.

Қадимги Чағониён милоднинг иккинчи минг йиллигида ҳам муаззам юрт сифатида барқарор эди. Нақшбандия тариқатининг намояндаси Хўжа Алоуддин Аттор ҳазратларининг Бухоройи шарифдан келиб, Деновни ихтиёр этишлари ва умрининг сўнгги кунларигача бу қутлуғ масканда қолишлари Оллоҳнинг иродаси билан бўлди. Бу табаррук зотнинг “Атрофимдаги 18 фарсахни асрашга кафилман” деган нидолари доим қулоғимда жаранглаб тургандай бўлади.

Херман Вамбери: “Мўғуллар истилоси юртни ва унга қўшиб маданият-ни ҳам хароб қилди, шунинг учун, Марказий Осиёда тасаввуф ривожланиб кетди”, – деган фикрни айтган.

Низомий Арузий “Мажмаъун-наводир” номли китобида мана буларни ёзади: “Фаррухий сейистонлик Халиф ибн Бону хизматидаги Ғулом Жулугнинг ўғли эди. Истеъдоди юксак, шеърни яхши ёзарди, чанг ҳам чаларди. У сейистонлик деҳқонлардан бирининг мулкида ишлар, деҳқон эса унга ҳар йили беш манликдан икки юз қайл ғалла, юз дарҳам нуҳий кумуш пул берар эди. Булар унинг сарф-харажатларини қоплаб турар эди.

Фаррухий уйлангач бўйнига олаҳуржун тушиб, фақирлашиб қолади.

У келиб-кетувчилардан бошқа ерда бирорта мўътабар киши бор ёки йўқлиги ҳақида суриштира бошлайди. Охири Чағониёнда амир Абдулмузаффар Чағоний борлиги, бу хилдаги кишиларга ҳадя ҳамда қимматбаҳо

совғалар инъом этиши, ҳозирги пайтда аср подшолари ичида унга тенг келадигани йўқлиги ҳақида хабар топади. Фаррухий бир қасида ёзади-да, ўша томонга қараб равона бўлади:

*Либос карвони билан жўнадим Сейистондан,
Либосим ити дилим, матоси эса жондан...*

Ҳақиқатан ҳам бу қасида ниҳоятда чиройли ёзилган эди. Чағонийлар саройига етиб келган вақтда баҳор фасли бўлиб, далада ҳар бир биянинг орқасида тойчоғи эргашиб юрарди. Амир ҳар йили даштга чиқар ва тойчоқларни тамғаларди.

Амирнинг қадхудоси Амид Асад саройда қолган бўлиб, амирга зиёфат ҳозирлар эди. Фаррухий унинг ҳузурига келиб қасидасини кўрсатади. Хожа Амид Асад фозил киши эди ва шоирларни ёқтирарди. Фаррухийнинг шеърлари латиф, ёқимли, чиройли ёзилгани, аммо унинг ўзи беўхшов, либосининг орқа-олди йиртилган, бошида сейистоний салла, ковуши эски, оёғи кир, шеъри эса юксак эканини кўриб, мазкур шеърларни сейистонлик ёзганига ишонмади. Уни синаб кўриш мақсадида: “Амир ҳозир даштда, мен ҳузурига бормоқчиман, сени ҳам даштга олиб кетаман, сен унда бошқа дунёни кўрасан, ҳамма ёқда чайлалар. Чодирларнинг ҳар биридан руд овозлари келади, дўстлар жам бўлиб, базму жамшид қилишади. Амир чодир олдида осмонга ўрлагудек гулхан ёқилади. У ерда тойчоқларга тамға босишади. Подшо одамларга от инъом қилади. Шу ҳолда мослаб қасида ёз, даштни васф қил, сўнг сени ҳам ўзим билан бирга амирнинг ҳузурига олиб кетаман!” дейди.

Фаррухий чиқиб кетади ва тунда ажойиб қасида ёзиб, тонг сахарда Хожа Амид Асад ҳузурига келади. Ўша қасида мана будир:

*Кўк ҳарирдан юзига ёпгач рўмолни сабзор,
Етти хил ранг парнаёни бошга солди кўҳзор.*

Хожа Амир Асад бу қасидани эшитиб ҳайрон қолади. У барча ишини йиғиштириб, Фаррухийни отга миндиради-да, амир сари равона бўлади. Амир ҳузурига келиб: “Эй олампаҳо, сенга бир шоирни олиб келдим. Дақиқий юзини тупроқ яширгандан буён ҳеч ким бундай шоирни кўрмаган!” дейди-да, бўлган воқеани айтиб беради.

Амир Фаррухийни ҳузурига киришига рухсат этади. Фаррухий кириб таъзим қилади, амир ўтириш учун жой кўрсатади, ҳол-аҳвол сўраб, эъзозлайди, илтифотлар кўрсатади. Фаррухийнинг кўнглида умид учкунларини ёндиради. Фаррухий ўрнидан туриб, ҳазин, аммо ёқимли овоз билан бу қасидани ўқийди:

Либос карвони билан жўнадим Сейистондан...

Шеърни яхши тушунадиган ва ўзи ҳам ёзиб юрадиган амир бу қасидага лол қолганини айтади. Амид Асад: “Эй, олампаҳо, сабр қил, ҳали бундан ҳам яхшироғини эшитасан!” – дейди.

Шундан сўнг Фаррухий ўрнидан туриб, дашт ҳақидаги қасидасини ўқиб беради. Амир қаттиқ ҳайратга тушади ва Фаррухийга қараб дейди: “Минг тойчоқ олиб келишган. Сенга ихтиёр бердим, сен Сейистонийсан, қанча тутсанг ўзингники бўлади!”.

У ташқарига чиқади, бошидан салласини олиб, ўзини от уюрига уради, бир гала тойчоқларни олдига солиб дашт томон қувиб кетади. У ўнгу сўлга югурар, тойчоқларни тинимсиз қувар, аммо бирортасини ҳам тута олмас эди. Охири ўрда ёнидаги вайрона работга дуч келади. Тойчоқлар ўзларини работ ичига уришади. Фаррухий қаттиқ чарчагани учун боши остига салласини кўйиб работнинг йўлагида қаттиқ уйқуга кетади.

Тойчоқларни санашса, улар қирқ иккита экан. Буни амирга хабар қиладилар. Амир роҳат қилиб кулади, сўнг таажжубланиб дейди: “Толеи кулган киши экан! Унга ҳамма тойчоқларни беринглар! Уйғониши билан менга хабар беринглар!”

Эртаси куёш чиқиши билан Фаррухий уйқудан туради. Амир ундан олдинроқ уйғониб, бомдод намозини ўқиб бўлган эди. У Фаррухийни қабул қилиб, меҳрибонликлар кўрсатади. Амир Фаррухийга ясатилган от, иккита чодир, учта хачир, бешта қул, кийиш учун либос ва гилам инъом қилади. Унинг хизматида Фаррухийнинг ишлари юришиб кетади ва аъло даражага етади.

Бу тафсилотлар Чингизхон босқинидан олдинги чағониёнликларнинг ҳаёти уларнинг қандай умргузаронлик қилганини бир кўз олдингизга келтиришингиз учун баён этилди.

Умуман, чағониёнликлар қандай одамлар бўлишган?

Муаллифи аниқланмаган, 982 йили ёзилган “Ҳудуд ул-олам” китобида: “Чағониён” – (бир) обод ноҳия, (бирок) катта ноҳия, экинзорлари кенг. Дехқонлари ишчан, ноз-неъматлари кўп. Одамлари жанговар ва ботир. Бу ноҳиянинг ҳавоси яхши, ери ҳосилдор ва сувлари шифобахш, у ерда йилки боқилади, чакмон, гилам-тўшак ва кўплаб зафарон тайёрланади. Бу ноҳиянинг подшоси мухторият (хукукига эга) ҳокимлардан ҳисобланади ва уни Чағониён амири дейдилар!”, деган маълумот бор.

Яна шу китобдан: “Чағониён – катта шаҳар, тоғ этагида жойлашган. Ушбу ноҳиянинг бош ва марказий шаҳри, Оқар сувли ва хуш ҳаволи бир жой, одамлари дарвеш”.

Шоир Мелиқул Ханжаровнинг Шоҳ Машраб билан Сўфи Оллоҳёр ҳазратларининг Чағониёнда дийдорлашгани ҳақида алоҳида тадқиқоти эълон қилинди. Бунга мен заррача шубҳа қилганим йўқ. Чунки иккалалари ҳам Ҳақ дийдорига етишган валиуллоҳлар эди.

Манбаларда Мавлоно Яъқуб Чархий ҳазратларининг бир муддат Деновда яшаганлари ҳақида маълумотлар бор.

Денов яна шундай шону шавкат билан эсон-омон XXI асрга кадам кўйди. Донишларнинг айтишича, ҳар қандай азамат дарахтнинг бўйи унинг томирига баробар бўлар экан. Деновнинг бугунги салобатини ҳам унинг қадимий тарихи билан изоҳлагим келади.

Тоғнинг устида турган одам унинг юксаклигини ҳис қилмагани сингари, Деновда яшаётган киши бу шаҳарнинг ноёблигини доим ҳам англаб етавермайди. Унга бошқаларнинг кўзи билан ёки четдан туриб қараш керак, шунда у бутун салобати ва беқиёслиги билан намоён бўлади. Мен бу ҳақда кўп ўйлаганман. Биласизми, Деновда аллақандай жозиба бор, кўп кузатувлардан сўнг бунга иқрор бўлганман. Унда нопок, номард, ёлғончи одамнинг иши юришмайди, амал-тақал қилган тақдирда ҳам топганида барака, турмушида ҳаловат бўлмайди, яхши одамни эса Денов бошига кўтаради.

Мамлакатимиз истиқлоли қадимги Чағониён – Деновни ҳам катта йўлга олиб чиқди. Кун сайин бу ерда тараққиётнинг ёрқин изларини кузатасиз. Енгил машиналарнинг кўплигидан ҳатто йўллар ҳам торайиб қолаётганга ўхшайди. Мустақиллик шарофати билан тадбиркорликка йўл очилган қисқа пайт ичида шундай иморатлар қурилдики, шўро замонида уларни орзу ҳам қилиб бўлмас эди.

Сурхандарё вилоятидаги бирдан-бир машина бозори Деновда жойлашган. Бу ерда ҳатто Фарғона водийсидан келган харидорларни ҳам учратиш мумкин.

Жамоа хўжалиги раислигидан катта жамоат арбобига айланган Ўзбекистон Қаҳрамони Иброҳим Файзуллаевни нафақат Сурхандарёда, балки Ўзбекистонда ҳамма билади. 300 бош қорамоли бор “Лочин” фермер хўжалиги 100 та иш ўрни яратди. Бу хўжаликда ғалланинг ҳосилдорлиги 90 центнерни ташкил этса, пахтанинг ҳосилдорлиги аллақачон 60 центнердан ошиб кетган. Рентабеллилик даражаси эса 90 фоиз. Бундай кўрсаткични кишлок хўжалиги энг тараққий этган биронта мамлакатдан топа олмайсиз.

“Бор мақтанса топилур”, деган мақол эса Аҳмад Нарзуллаев сингари одамлар ҳақида бўлса керак, чунки бу қаҳрамон фермернинг юртдошлари, ҳамқишлоқларига кўрсатган ҳимматни бир-бир тилга оладиган бўлсак, ҳар қандай одамнинг ақли шошади. Шунинг учун ҳам вилоят, мамлакат миқёсидаги энг катта совринлар ҳеч адашмасдан Аҳмад Нарзуллаевни топиб олади.

Юқорида Чағониён амири Абдулмузаффар Чағонийнинг назми яхши тушуниши ва ўзи ҳам гўзал шеърлар ёзишини эслаган эдик. Буни қаранг-ки, бу анъана давом этмокда. Бугун зиёлилар орасида “Денов адабий муҳити” деган ибора эҳтиром билан тилга олинади.

Сафар Кокилов, Чоршанби Дехновий, Хуррам Раимов, Искандар Музаффарзода, Холбиби Эргашева кабилар Деновнинг таниқли ижодкорлари бўлса, Фарида Тошпўлатова, Дилрабо Норкулова Зулфия мукофоти совринини қўлга киритган ёш истеъдодлардир.

Яқинда бутун умрини Далварзинтепа билан Холчаённи ўрганишга бағишлаган академик Эдвард Ртвеладзе билан археолог Баҳодир Турғунов Деновга келишди. Қизғин суҳбатларнинг бирида Деновнинг ўтмиши миллоддан аввалги III асрга бориб тақалиши, балки, ундан ҳам қадимийроқ эканлигини далиллар билан исботлаб беришди.

Зотан, мамлакатимиздаги ҳар бир гўша, хусусан, ўтмиши қадим Деновга ҳам бундай тўйлар муносибдир. Чунки тарихий хотира келажакнинг метин пойдевори эканлиги бугун ҳаммага аён ҳақиқатдир.

Сирожиддин САЙИД

Ўзбекистон халқ шоири. 1958 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Қалдирғочларга бер айвонларингни”, “Яшасин ёмғирлар”, “Дил фасли”, “Сўз йўли”, “Бугдойбўй Ватан”, “Юз оҳ, Заҳриддин Муҳаммад Бобур...” сингари шеърӣй ва бадиӣй публицистик китоблари нашр қилинган.

Тун билa тонг

Тўртликлар силсиласи

Менинг фироқиму онинг висоли тун билa тонг.

Алишер НАВОИЙ

* * *

Одамзот ҳаёти жон ва тандадир,
Тан қанда – жон анда, Ватан андадир!
Ёру диёрсиз, лек, хордир жон ва тан,
Тан – Ватанга тандир, жон – Ватандадир!

* * *

Не сирлар тонг ичра ё шом ичрадир,
Инсон замон ичра, айём ичрадир.
Токи айланаркан фалак косаси,
Умринг бир пиёла ё жом ичрадир.

* * *

Ўзингдан ўзингга назарлар қилгил,
Ўзингни енггину зафарлар қилгил.
Бир буюк сафардир асли ҳар кунинг,
Ўзингдан ўзингга сафарлар қилгил.

* * *

Бир томчи атирга ўралган санам,
Тун икки томчидир – бир томчиси шамъ.
Сенга тутқазганим – шамъ соясида
Бир гул япроғию бир томчи шабнам.

* * *

Кўзлар қаро эди, кечалар қаро,
Кездим узун-узун мижгонлар аро.
Жайронлар ҳолимга ҳайрон боқдилар,
Охир қолиб кетдим ҳижронлар аро.

* * *

Ҳазрат Заҳириддин Муҳаммад Бобур,
Ҳасрат, Заҳириддин Муҳаммад Бобур.
Сиз буюк хилқатсиз, ҳикматсиз буюк,
Ҳайрат, Заҳириддин Муҳаммад Бобур.

* * *

Самарқанд – мозийнинг улуғ дарсидай,
Мангу шон-шавкатинг қутлуғ васлидай.
Минорлар ортидан гумбазлар келар
Соҳибқирон бобо дубулғасидай.

* * *

Ерга бир ёнар тош – бир хатар тушди,
Фарқи йўқ кеч пайтми ё сахар тушди.
Олис самолардан сенга, эй, инсон,
Буюк хавф-хатардан бир хабар тушди.

* * *

Айланар давр ила айём косаси,
Ҳар кунинг умрнинг бир жом, косаси.
Кўнглинг пиёласи синмасин ҳаргиз,
Кўлингдан тушмасин Хайём косаси.

* * *

Тун била тонг ўтди, субҳу шом ўтди,
Умр айланур бир мисли жом ўтди.
Бу маълум ва номаълум фалак остида
Кимдир ном қолдириб, ким гумном ўтди.

* * *

Кўнгил гоҳи куёш, гоҳ мунғлуғ ойдир,
Гоҳи тошқин дарё, гоҳ сокин сойдир.
Тун-кун ўтар бундан ҳасрату шодлик,
Кўнгил тун-кун очик қарвонсаройдир.

* * *

Отабек, кетдингиз айта-айта, бек,
Бу миллат туғилди қайта-қайта, бек.
“Ўткан кунлар”нику ўқиб турибмиз,
Ўтмаган кунлари қайда, қайда, бек?

* * *

Азалий йўлидан дунё равондир,
Бу кўҳна работу кўҳна айвондир.
Икки эшик аро беш кунлик йўлда,
Инсон ҳайрондиру инсон сарсондир.

* * *

Икки қошу, икки зулфу икки хол,
Икки қаттол, икки баттол, икки зол,
Икки қилич, икки сиртмоқ, икки ўк,
Икки кўздин топгум охир мен завол.

* * *

Бойчечак унибди, армонинг шудир,
Интизор ҳар кунинг, ҳар онинг шудир.
Давру давронингга рангу рўй бериб,
Баҳор келибдими давронинг шудир.

* * *

Бир юлдуз бу оқшом жомингга тушди,
Бир ҳадик жон ила шомингга тушди.
Беҳабар бўлмагил, эй, сен беҳабар,
Бир ҳабар ул сенинг номингга тушди.

* * *

Гул фасли – не титроқ Гулбадандадир,
Сен гул ишвасин кўр, гул, бадандадир.
Нозик ҳарир ичра оқ гул кўрингай,
Бадан гулдами ё гул бадандадир?

* * *

Шафақлар ранг олмиш талошларимдан,
Дил тубига ботган қуёшларимдан.
Кўнгил ёнар тошдай сув бўлди тунлар,
Шабнамлар дарс олди кўзёшларимдан.

* * *

Хотирот йилларнинг такрорлигидай,
Олис кўчаларнинг бедорлигидай.
Бир шаҳар қолмишдир йироқларда ёр,
Олис севгимизнинг ёдгорлигидай.

* * *

Қуёш ичиб бўлгач фалак жомидан
Аста тушиб кетди осмон тоmidан.
Худойим ҳар оқшом эслатур сенга
Айём анжомидан, умр шомидан.

* * *

Кимнингдир кўксида кўмирлар ўтди,
Эй, дил, боғларингдан қумрилар ўтди.
Фасллар кечдилар бир дўст ҳажрида,
Бир сўз ҳижронида умрлар ўтди.

* * *

Яна хуш келибсан такрор ва такрор
Менинг кўксимдаги боғларга баҳор.
Кўнглингга олмагил, унда доғларга
Айланган андалиб, қумриларим бор.

* * *

Она, дардларингиз, ташвишларингиз
Барин айтиб берса болишларингиз,
Мен ўғил бўлдимми – мендан-да кўпроқ
Сизга хизмат қилмиш калишларингиз.

* * *

Дилга элтар йўллар менинг йўлимдир,
Дарди бор ҳар кўнгил менинг кўнглимдир.
Муштипар ҳар аёл онамга ўхшар,
Кўнгли ярим ҳар қиз менинг синглимдир.

* * *

Менинг дафтарларим – заъфарондирсиз,
Мунглуғ кўнглим ёзган дастурхондирсиз.
Онам хаёлидай зору музтариб,
Онам хотиридай паришондирсиз.

* * *

Олам яралгандай такрор янгидан,
Баҳор ранг талашур гуллар рангидан.
Тириклик ногаҳон янграб кетгайдир,
Лола жарангию дил жарангидан.

* * *

Мен – даштлардан кетган даштнинг боласи,
Бағримда соғинчлар доғи, жоласи.
Ҳар бир чечагинга суйкалай, баҳор,
Мен – фироқ лоласи, ҳижрон лоласи.

* * *

Бировни соғинмай яшамоқ оғир,
Соғиниб яшамоқ ундан-да оғир.
Бу ҳам етмагандай, уч кундан буён
Ёмғиру ёмғир. Ёмғиру ёмғир.

* * *

Эй, дил, саволинг ҳам хитобингдаман,
Ҳар лаҳза минг ранжу азобингдаман.
Бир умр мен сенинг ортингдан чопдим,
Бир умр мен сенинг шитобингдаман.

* * *

Вақтнинг тандири – тун била кундир,
Кимдир ўт бўлса гар, кимдир тутундир.
Кимдир бағри бутун, ким – кўнгли ярим,
Бу мангу оловда барча ўтиндир.

* * *

Тунлар айландилар, кунлар эврилди,
Энг гўзал онларим елга соврилди.
Кўнгил гули сўлди айрилиқлардан,
Менинг оҳларимга булбул қоврилди.

* * *

На тонгдир, на шомдир бу фасл номи,
Губорга чулғанмиш юлдузли томи.
Бир ёни тумандир, бири ёни – гумон,
Синиқ заркосадай ярим ой жоми.

* * *

Бу – манзил-маконинг, дала-даштингдир,
Умр – беш кечалик сайру гаштингдир.
Бошингдан кечгани – туш билан хаёл,
Дилингдан кечгани – саргузаштингдир.

* * *

Дўстлар, бир замонлар биз тўрғай эдик,
Зангор самоларга ўзни урғайдик.
Осмонда тупроқни соғиниб, ерда
Самони соғиниб бизлар улғайдик.

* * *

Арузий, самовий ҳар ғамингдаман,
Тонг чоғи баргдаги шабнамингдаман.
Шивирларинг келар фазо қаъридан,
Эй, дил, ерга тушгил, мен заминдаман.

* * *

Олис болалиқда қолган қайрағоч,
Эй, Сирож, бир лаҳза қабоғингни оч.
Сени елпиб турар бир жуфт мусича,
Сенга сув томизгай бир жуфт қалдирғоч.

* * *

Сенинг излаганинг ўшал ердадир,
Ўзлигинг ўшалдир, ўшал ердадир.
Сен – ўшал ердирсан, ўшал ер – сенсан,
Ўшал ер сендаю ўшал ердадир.

* * *

Хайрли тун сенга, қирмиз қуёшим,
Фақат кўнгил бўлди менинг талошим.
Борган сари чойим лоларанг ўлмиш,
Борган сайин қизғиш тус олмиш ошим.

* * *

Баҳор бўлгайдирсан, қиш бўлгайдирсан,
Шундай азоб чекиб иш билгайдирсан.
Устоз демишларки: Рустам Мусурмон,
Лойинг пишиб-пишиб ғишт бўлгайдирсан.

* * *

Қушлар ишқ боғидан кўчиб кетгайлар,
Тушлар ёдимиздан ўчиб кетгайлар.
Бир тонг сенинг ҳам оқ шиппакларинг, ёр,
Бир жуфт кабутардай учиб кетгайлар.

* * *

Ватан матонатдир, шижоат – Ватан,
Бутун эл тиклаган иморат – Ватан!
Уйғоқ кўнгиллару беором қалблар,
Бедор юраклардан иборат Ватан!

ҲУКМАТ

Дунё (юрт) ободлиги тўртта
нарсга сабабидан: раҳбарлар адо-
лати, олимлар илми, бойлар са-
ховати, муҳтождлар дуоси.

Абу Ҳомид ал-ҒАЗЗОЛИЙ

Қулман ОЧИЛ

1957 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Жайдари фалсафа” ҳикоя ва очерклар тўплами нашр этилган.

ИККИ ҲИКОЯ

САВДО

Риэлторлик компаниясининг агенти – Жўра бошлаб келган навбатдаги эр-хотин харидорлар жуда маҳмадона экан. Етти қаватли уйнинг иккинчи қаватида жойлашган тўрт хонали квартирани обдон кўришди, текширишди. Уларнинг хатти-ҳаракатларини юрак ютиб кузатиб турган уй эгаси – Сафар лабларини бот-бот тишлашдан ўзини тия олмади. Кўрган кунинг курсин, дейдиган одам йўқ.

Эрга, қалин кулранг свитери, чоклари ситилиб кетгудай таранг тортилган қора жинсиси янада семиз кўрсатиб турган калтабақай ва тепакал йигитга гўё ҳамма нарса маъқул бўларди:

- Полининг паркетлиги яхши, – деди у пишиллаб.
- Яхшию, лекин ғичирлар экан, – қўшиб қўйди хотини.

Қомати шамшоддек тик, ҳаракатлари дадил, қора сочлари эркакларникидек калта кузалган, кўзлари катта-катта, қизғиш қўйлаги ўзига ярашган бу чиройли аёлда ўн йигитнинг ғайрату шижоати борлиги сезилиб турарди.

– Мижозларга маъқул бўлмаслиги мумкин. Биласиз-ку, европаликлар инжиқ бўлади.

“Маҳмадонагина экан, – ўйлади Сафар. – Европаликлар инжиқ бўлишини айтиши шартмиди?”

Иддаоси аён. Демокчики, кўриб қўйинг, ака, биз чакана одамлар эмасмиз. Уй-жойимиз, мол-дунёмиз бисёр. Сиз сотиш учун илҳак бўлиб, юз-кўзимизга жавдираб турганингиз мана шу квартирангизни биз кириб яшаш

учун эмас, бирор чет элликка, иложи борича, тоза-озода, пулдор бирор европаликка ижарага бериш учун оляпмиз. Шу замонда ақлли одам уй-жойини кўпайтиради. Уй ҳам пулни банд қилиб туради, ҳам дурустгина даромад олиб келади. Беташвиш ва беғалва бизнес. Пулни пул топади. Буни Сафар ҳам яхши билади. Сафар ҳам бу дунёга кеча келгани, ё осмондан оёғини осилтириб тушгани йўқ. Майли, сингил, омадларингни берсин. Фақат, кўлинг пул кўриб, сал шошилиб, ҳовлиқиб қолганга ўхшайсан-да. Шуниси чатоқ. Шунисига ачинасан, киши. Кўй кўрмаган кўй кўрса, қувақува ўлдирар. Охири бахайр бўлсин, ишқилиб!..

– Ёғочдан ясалган ҳар қандай полнинг баъзи жойлари ғирчиллаши табиий, – эътироз қилган бўлди Жўра. – Қалинроқ гилам тўшалса, ғирчиллагани умуман сезилмайди.

Аёл Жўранинг гапига жавоб қилмади. Даллол билан тортишиб ўтиришни ўзига эп кўрмади, шекилли. Кулранг жемпери ориқ елкасида осилиб турган, ҳали қирққа кирмаган бўлса-да, юзини қалин ажин боса бошлаган Жўра уй эгасига қараб, “гапирсангиз-чи” дегандек имо қилди. Сафар ерга қаради. Даллол ўтган куни Сафарга қаттиқ танбех берган эди: “Ака, сиз харидорнинг олдида муллаваччага ўхшаб соме бўлиб турманг. Тортинманг! Уйни мақтанг. Нима? “Алдаш кўлимдан келмайди?” Ё, тавба! Мен сизга бировни алданг деганим йўқ-ку. Сиз борини айтинг”. У бармоқларини навбати билан букиб, санай кетди: “Уйингизнинг шаҳар марказида, метронинг биқинида жойлашганини, деворлари қишда совуғу ёзда жазирамани қайтариши мушкул бетондан эмас, кулинг ўргилсин пишиқ ғиштдан эканини, махсус лойиҳа бўйича қурилганини айтинг. Ишонмаса, мана, балконни кўрсатинг: балкон эмас, стадион! Эни – иккию қирқ, узунлиги – нақд ўн тўрт ярим метр. Бемалол футбол ўйнаса бўлади, денг. Гапимга ишонинг, ака, шаҳарда бунақа кенг, бунақа пишиқ-пухта қурилган уй кам. Қўни-кўшнингиз жамиятнинг энг сара гуллари, – шу жойга келганда Жўра сийрак қошларини айёрона учириб туширди ва ишшайди. – Киборлар – элита эканини айтинг. Раҳматли қайнотангиз академик бўлганини ҳам қистириб ўтинг. Уялманг. Тагингизда, биринчи қаватда – истеъфодаги генерал, рўпарангизда – профессор, тепангизда катта бизнесмен, катта амалдор яшашини бемалол писанда қилаверинг. Уйнинг атрофи темир панжара билан ўралгани-ю, дарвозасида қоровул туришини, тўғри келган қаланғи-қасанғи ичкарига кира олмаслигини айтишни ҳам унутманг. Буларнинг ҳаммаси пул, ака, пул! Нархини оширади. Оғзингизга толқон солгандай сўппайи-иб турсангиз, уйингизни тўрт кило пиёзнинг пулига ҳам сотолмайсиз!..”

– Ҳаммомнинг кафелини устаси фаранг терган экан, – деди эр. – Текислигини қаранг. Қойил!

– Устаси фаранг терганми ё устаси булғор, билмадим, лекин кафель саветский, майдалигини кўрмаяпсизми, – деди аёл ҳаммомга менсимайгина назар ташлар экан. – Ҳозир ўзимизда, Ўзбекистонда бундан минг баробар чиройиллари чиқиб кетган. Бунинг ранги ҳам қорамтир, маллами-ей... Чироқнинг каттароғидан осишга тўғри келади. Бу ҳам кўшимча харажат.

“Ўткир экан! – деб хаёлидан ўтказди бу гал Сафар. – Бир тийиннинг устида ўмма туради! Манави коринбойнинг бахти-да. Қизиқ, хонларга хотин бўлишга арзийдиган бу гулни юз кило гўштга ким, нима мақсадда кўшиб кўйди экан? Бирор корчалоннинг арзанда ўғлимикин? Ё синглимиз ўтирганни – ўпок, турганни – сўпок, деб инжиқлик қилавериб, вақти-соатида эрга теголмай, қариқиз бўлиб қолганидан кейин ноилож шу қоринбойнинг этагидан тутдимикин?.. Нима бўлганида ҳам, укамиз гўшангага кирган кечаси жilовини хотинининг кўлига ўз ихтиёри билан тутқазгани аниқ. Шундай қилмаса, бундай ўктам аёл билан яшашнинг ўзи бўлмайди”.

Кейинчалик Сафар уйига харидор бўлиб келган бу икки киши ҳақида хаёлидан кечган ҳар хил шубҳа-гумонлару тахминлардан узоқ йиллар ўзи уялиб, хижолат чекиб юради. “Нима қилай, ўша кунларда кўзимга ҳеч ким, ҳеч нарса кўринмас, фикру зикрим фақат уйни сотишда эди, – деб ўзини оқлайди у. – Лекин, ичимдагини сиртимга чиқарганим, қилиғини ёқтирмаганимни ўзларига сездирганим йўқ”.

Булар кейинчалик бўлган гаплар. Шу топда эса Сафар ўз хотинини – мудом эрининг соясига кўрпача тўшашга тайёр, қош-кўзи қоп-қора, юзидан табассум аримайдиган мулойимгина аёлни эслади. Уни соғинганини ҳис қилди. “Манави овқатни еб олинг, дадажониси. Манави кийимингизни кийиб олинг, дадажониси, кўча бугун сал салқинроқ. Пайпоқларингизни дазмоллаб, жойига тахлаб кўйдим, дадажониси...” Йўқ, Сафар, ҳар куни ўн кило тилло туғиб берса ҳам, мана бу хонимчадай ҳукмдор аёл билан бирга яшай олмаган бўларди. Эр амри – вожиб. Эр хотинининг соясига айландими, тамом, рўзғордан барака қочади.

– Ошхонаси тоза-озода экан! – деди эр. – Газ плитанинг ялтирашини қаранг! Келинойимизнинг баҳоси – “беш”!

– Ялтирагани яхшию, лекин бу плитанинг заводдан чиққанига камида йигирма йил бўлган, – деди хотини. – Чақмоқ тоши йўқ. Олов ёқиш учун ҳар гал гугурт чақиш керак... Мижозларга бу ҳам маъқул бўлмаслиги аниқ. Демак, янги газ плита олишга тўғри келади...

Сафар эр-хотиннинг бу алфозда уй кўришини нимага ўхшатишини билолмай турган эди. Ёдига тушиб, мийиғида кулди. Аёл – янги қурилган объектни қабул қилиб олаётган нуфузли комиссиянинг раиси, эри – унинг котиби. Раис объектнинг кам-кўстини топиб айтади, котиб йўғон бўйнига кўшилиб кетган кичкина бошчасини ирғаб маъқуллайди. Ўнғайсизгина илжайди.

Ётоқхонада дераза ойнасининг бир қавати сингани, роми пластик эмас, ёғочлиги, болаларнинг хонасида эса деворларга “ажибўжи” расмлар чизиб ташлангани ҳам “комиссия”нинг назаридан четда қолмади.

– Булар майда-чуйдага ўхшаб кўрингани билан мижозларнинг ғашига тегиши аниқ, – деди “раис”. – Тўғрими, Жўрабек?

Жўранинг жони кирди. Квартира сотилса, унга пулнинг уч фоизи тегади.

– Ижарага кўймоқчи бўлсангиз, келинойи, – деди даллол. – Мен сизга чет элликнинг кўнгли кенгроқ, пули мўлроғидан топиб бераман. Ташвиш чекманг!..

Эр-хотиннинг “қилдан қийиқ топиб” “гулдай квартира”ни ерга уриши Сафарнинг жонини ҳалкумига келтирди. Бошқа пайт бўлганида “Бор-ей, тошингни тер! Сенга сотадиган уйим йўқ”, деб иккаласини ҳам ҳайдаган бўларди. Аммо ҳозир ҳаммасига чидашга мажбур: уйни кўтарган нархига тезроқ сотиб, пулини қўлига олиши билан шаҳарнинг четроғидан арзонроқ бошқа квартира харид қилиб, қолганини қўлтиқлаб опасининг олдига югуриши керак. Икки буйраги ҳам ишдан чиқиб, беш ойдан бери диализда жони узилай деб ётган жияни Жавоҳирни қутқариши керак.

Кўриш навбати меҳмонхонага келганида гўё мўъжиза рўй берди: аёл ҳайқириб юборди:

– Вой-бў-ўй!.. Китобларнинг кўплигини қара-анг!..

Аёл бутун деворни – полдан шифтгача эгаллаган жавонлардаги ранг-баранг китобларни катта ҳайрат ва ҳавас билан тирноқларига тўқ қизил лак суртилган дўмбоккина қўлчалари билан силаб-сийпаб томоша қила бошлади.

– Шу китобларнинг ҳаммасини ўқиганмисиз, Сафар ака?

– Китобни олиб, ўқимаслик – гуноҳ.

– Орасида мабодо Ўктам Усмоновнинг “Гирдоб” романи йўқми?

– Бор. Нима эди?

– Бир куни телевизорда роса мақташди. Бирорта ҳам китобини ўқимаган эканман.

– Бошланди, – деди эри. – Уй кўрди тугади!

– Таниш-билишларим, магазинлардан суриштириб, тополмадим. Менга ишонсангиз, ўқиб чиқишим билан қайтариб берардим...

– Бемалол...

Сафар жавондан қалингина кўк китобни олиб, аёлга тутқазди.

– Нози, сен бу ерга китоб ўқигани келганмисан ё уй кўргани? – деди хотинининг ҳаракатларини норози кузатиб турган эри. – Тавба! Китобни кўрса, ўзини томдан ташлайди-я бу хотин!

– Ташласам нимаси ёмон, Собир ака?

– Ёмон жойи йўқ, – деб тўнғиллади эр. – Лекин ҳар ишнинг ўз вақти-соати бор-да.

– Сафар ака, кечирасиз, Юлдуз опам ҳозир қаердалар? – деб сўради аёл.

– Қайси Юлдуз опангиз? Хотинимми? – ҳайрон бўлди Сафар.

Аёл ширин жилмайди. Жилмайиш асносида унинг юзи ғоят мулоим тортиб, янада чиройли бўлиб кетар экан. У тасдиқ маъносида бош ирғади.

– Қорақалпоғистонда. Кеча “Саломатлик поезди”да Нукусга жўнаб кетди. Нима эди? Сиз Юлдузни қаердан танийсиз?

Аёл унга бир парча қоғоз узатди:

– Китобнинг орасидан чиқди.

*Менинг қўлим етмаган юлдуз,
Тушларимда сени кўргайман.*

Сиёҳли ручка билан ёзилган ушбу сатрлардаги “юлдуз” сўзининг тагига чизилган эди.

– Сиз ёзганмисиз шу хатни?

– Ҳа-а! – деб кулди Сафар. – Ёшлик йилларимизнинг шўхликлари-да. Китоб ҳам келинойингизники. Юлдуз шифохонада амалиёт ўтаб юрганида раҳматли Ўктам Усмонов ўз қўли билан дастхат ёзиб берган. Қаранг, ўчиб кетмагандир?

– Йўк, мана! “Барча орзуларингиз ушалсин! 1990 йил”. Демак, китобни ўқиб, албатта қайтариб беришим шарт экан.

– Балли! Йўқса, келинойингиздан бошим балога қолиши аниқ!

– Иккалангизнинг ҳам хотиндан омадингиз келган экан, – деб кумуш тишларини кўрсатиб кулди эшик кесақисига суяниб турган Жўра. Бу гапни у киноя билан айтдимиз ё ҳавас билан, ҳеч ким эътибор бермади. – Қойил!

– Нозима, уйни кўрайлик, ахир! – деди Собир бетоқат бўлиб. Чамаси, унинг рашики кела бошлаган эди. – Китобхонлар конференциясини бошқа пайт ўтказарсан!

– Уй менга маъқул! Всё! Оламыз! – Нозима ўзини юмшоққина оромкур-сига ташлади. – Нархини келишинг!

– Худога шукр-ей! – деди эри унинг ёнидаги курсига чўқар экан. – Уч ойдан бери оёғимда оёқ қолмади-я! Қани, Сафар ака, энди нархидан гапиринг. Қанча деяпсиз ўзи?

“Раҳмат, Ўктам ака! Минг раҳмат! – деб пичирлади Сафар. – Охиратингиз обод бўлсин! Шу ишларим эсон-омон ҳал бўлиб, мушкулларимизни осон қилса, бир эмас, икки томлик китобингизни ўзим чиқарганим бўлсин!..”

– Нега ўйлаиб қолдингиз, ака? Нархини сўраяпман!

– Жўра айтмадимиз? – сўради Сафар харидорларни чўчитиб юборишдан ҳадиксираб ва савол назари билан даллолга қаради. Жўра “дадилроқ бўлинг” дегандек, бош ирғади. – Нархи – эл қатори...

– Қанча? – деб сўради Нозима.

Аёлнинг овози ҳам, шаҳти-шиддати ҳам анча мулоимлашиб қолган эди.

– Бир юз эллик.

– Бир юз эллик? Ҳазиллашаяпсизми, ака?

– Унақа одатим йўқ, – деди қизариб Сафар. – Лекин дуппа-дуруст уйни тўрт кило пиёзнинг пулига олиб бўлмаслигини ҳам биламан.

– Сиз қизишманг, ака, – деди жилмайиб Нозима. – Савдода қизиққонлик кетмайди. Мижоздан айриласиз.

“Ақлли экан, – деб ўйлади Сафар. – Ўзига ром қилишнинг биларкан. Узоққа боради”.

– Қизишаётганим йўқ.

– Унда нархини сал келиштиринг, – деди Собир. – Олайлик. Бизнинг пулимиз тайёр. Хоҳласангиз эртагаёқ санаб беришимиз мумкин.

– Мен ўзимнинг сўзимни айтдим. Энди навбат – сизга.

Эр хотинига қаради.

– Юз, – деди аёл.

Сафарнинг “Худога шукр-ей!” деб юборишига сал қолди. Чунки беш ойдан бери бирор харидор тўқсондан ошмаган эди. Тўқсонга берай, деса, операцияга, йўл харажатлари, квартирага етмайди. Ҳиндистонга бориб, операция қилдириб келишнинг ўзи бўладими?

– Ука, ўзларинг мол-дунё кўрган палаги тоза одамларга ўхшайсизлар, – деди Сафар ичидаги ҳаяжонни босишга ҳаракат қилиб. – Келинлар, бозордаги чайқовчиларга ўхшаб ортиқча тортишиб, майдалашиб ўтирмайлик.

“Палаги тоза” деган мақтов Нозимага мойдек ёққани сезилди. Жойидан бир кўзғалиб олар экан, Сафардан:

– Ўзингиз нима иш қиласиз, ака? – деб сўради.

– Мен босмаҳонада ишлайман. Инженерман. Сизлар-чи?

– Бу ноёб китобларнинг ҳаммаси деҳқончилик экан-да? – деди Нози-ма. – Қарийб ҳамкасб эканмиз. Мен ҳам бир пайтлар газетада мухбирлик қилганман.

Сафар “Қайси газетада? Қачон ишлагансиз?” деб сўрагиси келди, лекин сўрамади. Шу топда бу эрка хонимнинг таржимаи ҳолини билишдан кўра уйни сотиши муҳимроқ.

– Бизнинг ўз бизнесимиз, дўконларимиз бор, – деди Собир.

– Баракалла! Энди бундоқ қилайлик: сизлар нархни секин-аста кўтаринлар, мен эса туширай. Қарабсизки, мурсаи мадора, деганларидек, бир қарорга келамиз. Хўпми?

– Хўп. Ана, бир юз беш! – деди эр.

– Собир ака, бунча тез!

– Сен жим тур, Нози!

– Ўтган ҳафта Сафар ака бир харидорга юз йигирмага ҳам бермаганлар, – гап қўшди Жўра.

Бандасининг мушкулини осон қиламан деса, жавонда йигирма беш йилдан бери турган китобу етти ёт бегона даллолнинг беозор ёлғони ҳам иш бераверар экан: бир юз ўттизга савдо пишди.

Жўра хужжатларни тўлдиришга киришди.

– Қанча бай пули берасизлар? – деб сўради у харидорлардан.

– Қанча бериш керак?

– Беш фоизини, – деди Жўра ва Сафарга қараб муғамбирона кўз қисиб қўйди.

Аёл тасмаси тилларанг қизил сумкачасидан пул чиқарди. Сафар ундан бай пули олгани ҳақида тилхат ёзиб берди. Икки эркак қўл ташлашди: баракасини берсин!

Жўра никоҳни қайд қилаётган ЗАГС ходимидек, огоҳлантиришга тушди: “Уй-жой олди-сотди қондасига биноан Сафар ака уйни сизга шу келишилган нархга сотишдан бош тортса, олган бай пулини икки баравар қилиб қайтариб беради. Сиз квартирани олиш фикридан қайтсангиз, мана бу пулдан умидингизни узасиз. Қайтариб олмайсиз! Тушунарлими?”

– Биламиз! Худога шукр, биринчи марта уй сотиб олаётганимиз йўқ, – деди Собир.

– Узоғи билан бир ҳафтада нотариуснинг хонасида учрашамиз, – деди Жўра. – Ҳужжатлар тайёр бўлиши билан ўзим сизга телефон қиламан...

Лекин орадан икки кун ўтгач, у харидорларга эмас, Сафарга сим қоқди:

– Ишлар чатоқ, ака. Анави икки гўрсўхта айнимоқчи!

– Қанақасига айнимоқчи? Шунча бай пули берди-ку?

– Барибир айнимоқчи! Пулни қайтариб берманг. Сизга она сутидек халол.

– Тавба!..

– Бугун оқшом уйингизда бўласизми?

– Ҳа...

Сафарнинг кўз олдига одамлар елкама-елка кўтариб бораётган тобут, ортидан зор қақшаб йиғлаб қолаётган опаси, ёлғизгина опаси келди. Ароқ ичишдан бошқа ишга ярамайдиган пиёниста поччаси, отасига қўшилиб, соғ бошига сақич ёпиштириб ўтирган бетайин жияни Жавохир учун Сафар узатган оёғини ҳам йиғмасди. Лекин опаси учун сотаётган эди бу уйни. Ота-онасидан эрта етим қолган Сафарни шу опа ўқитган, шу муштипар уйлантирган, шу бечора аёл одам қилган эди. Сафар ўтган куни, уйнинг бай пулини олдим, деб суюнчи олганида опаси қанча хурсанд бўлган, қанча дуолар қилган эди. Иккинчи қаватдаги квартирасига аранг чикиб-тушиб турган, пуфланган шардек шишиб кетган Жавохир, синглиси, келин, опа – ҳаммаси йиғлаган эди. Қувончдан йиғлаган эди. Харидорлар айниганини эшитса, яна йиғлайди. Чорасизликдан йиғлайди. Жияни эса узоққа бормайди...

“Жавохирга бир гап бўлса, – деган эди опаси. – Келин уйимизда бир ҳафта ҳам ўтирмайди. Тавба деб гапирайину, кўзи ўйнаб, оёғи ликиллаб қолган, Сафаржон... Ҳам ўзини, ҳам шу икки гўдакни хор қилади...”

Шўрлик опасининг пешонасига бир умр етим боқиш ёзилган экан-да!..

Опа ҳеч кимдан, Сафардан ҳам хафа бўлмайди. Ичидан куяди. Умри бўйи нашриётда муҳаррир бўлиб ишлаган бу аёлнинг одати шунақа: “Бандасидан хафа бўлмасликка ўрган, ука, – дейди. – Шунда яшашинг осонроқ бўлади. Аламзадалиқда яшаш – азоб...”

Кечқурун уйга яна эр-хотин, уларга қўшилиб қишнинг совуғи кириб келди. Нозима узр сўраган бўлди. Мўлжаллари ўзгариб қолган эмиш.

– Инсоф қилсангиз, пулимизни қайтариб берарсиз, – деди Собир. – Ҳеч бўлмаганда ярмини.

– “Инсоф қилсангиз?” Лафз-чи? Лафз қаерда қолади, ука? – деди Сафар. – Эркак одамнинг гапи битта бўлмайдимиз?

– Тўғри, ака, лекин, вазият ўзгариб қолди-да! – Собир ерга қаради.

– Очиғини айтайми? – деди хотини. – Биз сал нарироқдан бошқа квартира топдик. Худди шундай. Нархи анча арзон. Шароити анча яхши. Бу – савдо, ака. Ҳаётда нималар бўлмайди, дейсиз.

Диванда ранги қути ўчиб ўтирган Сафарнинг хўрлиги келди. Бошидан ўтмаганнинг қошидан ўтма. Бу энағарларни уриб бўлмаса, сўкиб бўлмаса, мажбурлаб бўлмаса. У шартга ўрнидан туриб, жавоннинг ғаладонидан пулни олди.

– Мана! – деди. – Санаб олинг. Ҳаммаси!

– Сафар ака, нима қияпсиз? – деб кичкирди Жўра. – Эсингиз жойидами? Айниса, баттар бўлсин! Пулни нега қайтариб берасиз ахир! Мана бу эркак, айнисам, пулимни қайтариб олмайман деб сўз берган!.. Тўғрими, Собир ака? Тилингизга чечак чиққанми, гапирсангиз-чи?

– Сиз аралашманг!

– Нега аралашмас эканман? Нега?!.. Эркакмисиз ўзи?

Собир пулни олиб, ярмини хотинининг қора сумкачасига солди, қолганини стол устига қўйди.

– Йўқ! – деди Сафар. – Мен ҳаромдан ҳазар қиламан. Ҳаммасини олингда, даф бўлинг!..

– Кечирасизу, Сафар ака, нега бизни ҳақорат қиласиз? – деди Нозима. – “Ҳаром” дейсиз? “Даф бўлинг”, дейсиз. Нега ҳаром бўларкан? Биз шунча пулни бирор жойдан ўмариб келганимиз йўқ, ака. Пешона теримиз билан, заҳмат чекиб топганмиз!

– Сиз мени кечиринг, сингилжон! – Лабидан тупук сачраб кетди Сафарнинг. – Инсоннинг эти ҳаром, лафзи ҳалол. Шунақа гапларни эшитганмисиз?

– Эшитганмиз, жуда кўп эшитганмиз!

– Эшитган бўлсангиз, билиб қўйинг: лафзида турмайдиган одамнинг пули ҳам, моли ҳам ҳаром бўлади. Баракаси бўлмайди! Мен бола-чакамга ҳаром лукма едириб ўрганмаганман!

– Алам қилаётган бўлса, мана, ҳаммасини олинг, – деди Собир ва пулнинг қолганини сумкадан чиқариб, стол устига, лекин ўзига яқинроқ жойга қўйди. Сумкачанинг тилларанг тасма занжири ўртадаги стол ойнасига майда тангалардек тўкилди.

– Сиз қизишманг, Сафар ака, – деди Нозима бирдан юмшаб. – Бу – ҳаёт. Савдода баъзан ён босишга, баъзан айнишга тўғри келади. Уйингизни биз олмасак, бошқа одамга сотасиз. Фақат сотилиши икки-уч кунга чўзилиши мумкин...

“Кайвонилардек сўлиш олиб гапиришини қаранг! Бунча ҳунарни қачон ўрганди экан бу жувон!”

– Ҳамма гап шунда-да, Сафар ака икки-уч кун кута олмайдилар-да, келинойи! – деди алам билан Жўра. Унинг бўйин томирлари ўқлоғдай бўртиб кетган эди. – Жиянлари оғир ётибди. Пул жуда зарур!

Аёл эрига қаради. Эр – пулга.

– Тинчликми? Жиянингизга нима бўлган?

Сафар индамади. Халқумига оғир бир нарса тикилган, гапирадиган аҳволда эмасди. Жўрага қаради. Жўра гапирди. Ўтгиз ёшли Жавохирга йигирма беш ёшли синглиси битта буйрагини беришга тайёр турганигача айтди.

– Уй сотилса, пул бўлади. Пул бўлса, Сафар акамнинг жияни тирик қолади, – деди Жўра. – Жавохирнинг икки фарзанди бор.

– Майли, бу гапларнинг сизларга алоқаси йўқ. Қизишиб кетган бўлсам, узр! Пешонада борини кўрамиз энди.

Сафар “гап тамом” дегандек, ўрнидан турди. Эллик ёшлардаги, новчагина, рангпар ва қотма бу одам шу топда ўзини қадди букилиб қолган чолдек ожиз ва нотавон сизди. Одамда омад бўлмаса қийин экан.

Аёл эрига қаради. Эри елка қисди.

– Сиздан бир нарсани сўрасам майлими? – деди Нозима.

Сафар хафсаласиз бош ирғади.

– Уйингизни шундай... нима десам экан, мақсадда сотаётганингиздан келинойимнинг, болаларингизнинг хабари борми?

– Бор. Сотиш фикри ҳам асли ўзи келинойингиздан чиққан.

– Раҳмат! – деди аёл бирдан қувониб. – Сиз бизни кечиринг, Сафар ака. Уйингизни аввал олмасак ҳам энди оламиз.

– Нозима-а! – деб қичқирди Собир. – Тутуриғинг борми ўзи? Икки кундан бери ўламан саттор, татар чолнинг квартирасини оламиз, деб бошимни қотираётган эдинг. Энди бу гапингни қандай тушунай? Калака қиялсанми?

– Йўқ, Собир ака! – ўрнидан туриб кетди аёл. – Раҳматилла акам эсингиздами? Йигирма йил аввал акам бечоранинг ҳам куни диализга қолганида ота-онамнинг қўли калталиқ қилган, ёрдам беролмаган эди. Икки ўғли етим, келинойим бева қолган. Биласиз-ку, Собир ака!.. Пул топилади, одам топилмайди. Ўзингизнинг бошингиздан ўтган ташвишлар-чи?

Эр ерга қаради, тепакал бошини асабий силади. Орага оғир жимлик чўкди.

– Собир акам олий лигада футбол ўйнаганлар, – Нозима эрининг елкаларига икки қўлини қўйди. – Ўнг пайлари узилиб, олти ой қадам босолмай ётганларида роса қийналганлар. Дўхтирлар ҳам ҳар хил дориларни беравериб... ишнинг баттар пачавасини чиқаришган...

– Майли, Нози, бу гапларни қўй, – деди Собир ерга қараганча. – Турайлик энди. Вақт ҳам алламаҳал бўп қолди. Сен шу уйни оламиз, десанг, мен розиман. Сен хурсанд бўлсанг, бас!..

“Хотинини ўлгудай яхши кўрар экан, – деган гап хаёлидан ўтди Сафарнинг. – Омадинг бор экан, Собир!..”

– Худо ҳоҳласа, “Гирдоб”ни нотариусга боргунимизча ўқиб тугатаман, – деди Нозима эшик томон юрар экан. Уч эркак унинг ортидан эргашди. – Сўнгги боблари қолди...

ТЎҒРИ

Ҳасан дарслари тугаб, Қаршининг чеккасидаги автостанцияга етиб келганида кишлоғига қатнайдиغان автобус аллақачон кетиб бўлган экан.

– Талабага ўхшайсан, – деди чеккароқда оқ “Нексия”га суяниб турган эллик ёшлардаги қотма киши. – Қаерга бормоқчисан?

– Шўрбозорга.

– Ўҳ-хў! Майли, беш минг бер. Уйинггача ташлаб қўяман. Ўзим Мойли-жарга ўтиб кетаман. Уйинг катта йўлдан узоқ эмасми?

- Беш чақиримча бор.
- Анчагина экан. Розимисан?
- Хўп.
- Қайси институтда ўқийсан ўзи?
- Лицейда ўқийман.
- Ҳа-а.

Ҳасан орқа ўриндикқа ўтирди. Елкалари осилиб турган кенг яшил пальто, каттакон қора телпак кийиб, ингичка бўйнига тугуни муштдай қизил галстук тақиб олган ҳайдовчи машинасининг олд ойнасини артишга киришди.

“Кийиниши светофорга ўхшаркан”, – деб ўйлади ўспирин ва мийиғида кулиб қўйди.

- Ака, мени ҳам олиб кетинг, – деган ҳансираган овоз эшитилди.
- Қаерга борасиз? – ҳайдовчи ҳансираётган йигитга шубҳали назар ташлади.
- Еттитомгача.
- Қанча берасиз?
- Уч минг. Ўн чақирим йўл-да.
- Йўқ, камида ўттиз чақирим келади. Беш минг.
- Майли, келишдик. Кеч тушиб қолди.

Қалин қора жун каллапўшини қошигача бостириб кийган, уч-тўрт кундан бери тиғ тегмаган соқоллари оқ юзига ярашиб турган йигирма беш ёшлардаги тўладан келган йигит олд ўриндикқа ўтирди. Тамакининг ўткир хиди димокқа урилди.

– Мен бир-иккита нон олиб чиқай, – деди ҳайдовчи. – Қаршиники – мазорбосди.

Ҳайдовчи новвойхонага қараб юриши билан йигит машинанинг галадонини очди. Икки даста минг сўмликка кўзи тушиб, “ўҳ!” деб юборди. Шартта чарм курткасининг чўнтагига тикди ва орқасига ўгирилиб, чап қўли билан Ҳасаннинг кекирдагидан олди:

– “Мик” этсанг, бошингни сапчадай узиб ташлайман, бола! – курткасининг барини очиб, ҳаво ранг свитерининг этагини кўтарди. Шунда камарига осилган қиндан пичоқнинг қора дастаси кўринди. – Тушундингми?

Бармоқларига “Жора” деб ёзилган қўли муздан ҳам совуқ, омбурдан ҳам қаттиқ экан. Нафаси ичига тушиб кетган Ҳасан бош силкиди: “Тушундим!”

– Сенга нима бўлди, йигитча? – деди ҳайдовчи Ҳасанга қараб, қора елимхалтадаги нонларни орқа ойна олдига жойлар экан. – Рангинг ўчиб кетибди? Мазанг йўқми, дейман?

– Укамиз тумов бўпти, – деди Жора ва суянчикнинг ёнидан қўлини ўтказиб, Ҳасаннинг болдирини яхшилаб эзди: “Оғзингни оча кўрма!” – Иситмаси борга ўхшайди. Ҳозир тумов айна кўпайган маҳал. Ўзим ҳам икки кун бўлди тўшакдан турганимга. Йўтал деганингиз шиллик куртдай ёпишди-ей! Ҳеч бунақасини кўрмагандим.

Ҳайдовчи бошини тасдиқ маъносида тебратар экан, кулимсирагандай бўлди. Жора бурнини тортди. Машина жойидан аста жилди.

– Шундай кунда Қарши томонларга сизни қандай шамоллар учирди, ака? – деб ҳайдовчини гапга солди Жора. – Таксичига ўхшамайсиз? Ё тирикчиликми?

– Йўқ, таксичилик ҳам, тирикчилик ҳам эмас, – деди ҳайдовчи бир зум ўйланиб тургач. – Мен муалимман, ука. Мактабда адабиётдан дарс бераман. Қаршига бир дард билан келувдим. Ҳарна бензин пулини кўтарар, деб одам олдим.

– Тинчликми?

Ҳайдовчи бу гал узоқроқ сукут сақлади.

– Нима десам экан? – деди ниҳоят оғир хўрсингач. – Бу дунёда шундай одамлар бўлади, ука. Худодан ҳам, қонундан ҳам кўркмайди. Ҳаромдан ҳазар қилмайди. Фақат ўзининг тинчини, жиғилдонини ўйлайди.

Шаҳар ортда қолди. Машина қори эрий бошлаган равон йўлга чиқди.

– Ҳаммасидан ҳам, ука, ўз пушти камаридан бўлган норасидаларини хор-зорликка ташлаб кетганларни кўрсам, тепа сочим тикка бўлади. Тутаб кетаман!

Жора индамади. Яна бурнини тортди.

– Бир ҳамсоямиз бор, – деди муаллим. – Исми – Ёрқул. Касб-корининг тайини йўқ. Сўқим-да, бу ёғини айтсам. Тўйга борса, қорни ёрилгунча овқат ейди, ичади, охирида жанжал чиқаради. Ўзи жўжабирдай жон – тўрт боланинг отаси. Хотини оёқдан қолганига анча бўлди. Қишда йиқилган, фалаж. Сўқим эри тўрт боласи, ёши саксондан ошган ота-онасини ташлаб, шаҳарлик бир суюқоёққа эргашиб кетган.

– Вой энағар-ей! – Жора ўрнидан бир қўзғалиб олди. – Уйига кеп турадим, ишқилиб? Бола-чақасидан хабар олгани?

– Илоё, келмайлар кетсин! Келади. Боласидан эмас, чақасидан хабар олгани келади. Янги йил олдидан қораси кўрингандай бўлувди. Худойим инсоф берибди-да, деб ўйладик. Эртаси куни ёқа ушладик: болаларига давлат берган нафақани қулайлаб кетибди. Бунга нима дейсиз?

– Худо урган экан!..

Жоранинг “ҳиқ” этгани эшитилди. Нимадир “чирт” этиб узилгандай бўлди.

– Шаҳарда нима қилиб юрибсиз? – деди у бирпасдан кейин ҳорғин овозда.

– Шаҳарга, ука, шу сўқимнинг норасидаларига кийим-кечак олгани келувдим. Қариндош-уруғ, кўни-кўшни икки юз мингча пул йиғиб эдик.

– Қанча?!

– Икки юз мингча.

– Кийим олдингизми, ишқилиб?

– Ололмадим-да. Душанба куни кийим бозори ишламас экан. Бола бечораларнинг кийими абгор. Бирининг этиги, бошқасининг телпаги йўқ. Пулни қайтариб кетяпман. Ана, олдингиздаги қутида ётибди.

У Жорага қаради.

– Оббо! – Жора юзига биров тўсатдан олов пуркагандай бошини илқис орқага ташлади. – Энди нима бўлади?

– Нима бўларди? Индинга – чоршанба. Ургутга бораман. Улгуржи бозорида кийим-кечак мўл, анча арзон, деб эшитаман.

– Бозор ёпиқ бўлса, нега бунча кеч қолиб юрибсиз? Ё пешиндан кейин келдингизми Қаршига?

– Йўғ-ей, азонда, сўфи азон айтмасдан келганман, ука. Бу ерга Ёркулбойнинг кенжасини олиб келувдим. Саккизга кирган. Гапиролмайди. Гунг. Шу болапақирни карлар мактабига жойлагунимча кеч бўлди.

Машина моторининг бир маромда гувуллаши одамни аллалагандай бўлади. Оппоқ қор босган кимсасиз далаларга оқшом туша бошлади.

– Ўзингиздан сўрасак? Ишлайсизми, ўқийсизми?

– Йўқ, – деди истамайгина Жора.

– Сизга боя бозорнинг олдида кўзим тушгандай бўлувди. Шунга сўраяпман-да...

– Бола бечора йиғлаб қолгандир?

– Қайси бола?

– Карлар мактабида қолган болани айтаман-да.

– Ҳеч сўраманг, ука. Эрталаб уйидан биғиллаб йиғлаб чиққанди ўзи. Мактабда зор қақшаб кўлимга, оёғимга ёпишди. Мени бу ерга ташлаб кетманг демоқчи-да. Юрак-бағрим хун бўлиб кетди.

Ҳамма жим бўлиб қолди.

– Отингиз нима, домумла? – деди бирпасдан сўнг Жора.

– Ҳайдар. Сизники-чи?

– Меники – Жовли. Лекин, домумла, зўр одам экансиз!

– Нима зўр, Жовлибой ука?

– Не бир одамлар бор, ўзининг боласига ҳам бурилиб қарамайди, ўладими, қоладими, иши йўқ. Сиз бировнинг гўдақларини деб буйтиб сарсон бўлиб юрибсиз. Қойил, домумла!

– Бир-биримизни шундай кунда суямасак, аямасак, бу дунёда нима қилиб юрибмиз, Жовлибой!..

Жора – Жовли индамади. Бурнини тортди.

– Боласини тирик етим қилганнинг, етимнинг ҳақини еганнинг кўзларидан фақат ёш эмас, фақат йиринг эмас, ука, қон ҳам оқади. Тўғрими?

– Тўғри! – Жовлининг овози титраётгани сезилди.

Ҳайдовчи йўлчирокни ёқди.

– Чарчадингизми, Жовлибой ука? Ё уйку босдим? Жим бўлиб қолдингиз?

– Чарчадим, – Жовли бирдан Ҳайдар акага томон ўгирилди. – Бир гап айтсам, мени уришмайсизми, ака? Сўкмайсизми?

– Йўқ. Уришадиган, сўкадиган гап айтмасиз?

– Сизга жуда қалтис ҳазил қилдим, ака!

– Қачон?

– Боя, нонга кетганингизда. Шу қутичадаги пулингизни олиб, – у ғаладонни очди. – Чўнтагимга солдим. “Қани сезасизми, йўқми?” деб ўйладим-да. Ҳеч замонда одам пулини шунақа жойга очиқ-сочиқ ташлаб қўядими, а?

– Икковларинг ҳам бинойи йигитларга ўхшайсизлар-ку, – ҳайдовчи аввал ғаладонга, кейин Жовлига қаради. – Нимадан хавфсирайман?

Сўнг қўшиб қўйди:

– Қўяверинг. Шунга шунчами?..

– Мен ҳам етим ўсганман, ака, – деди Жовли синиқ овозда. Чўнтагидан икки юз минг сўмни чиқариб, ғаладонга солди. – Отам икки укам билан бизни ёлғиз ташлаб кетган.

– Ҳозир тирикми?

– Тирик деб эшитаман. Лекин қайси гўрларда юрганини билмайман... Мана, Еттитомга келдик. Мени чорраҳага етмасдан туширинг, ака. Чирокчига кетишим керак.

Жовли машинадан тушиб, Ҳайдар муаллимга йўлқирани – беш минг сўмни узатди. Сўнг чўнтагидан бир даста икки юзталиқ чиқарди:

– Ҳайдар ака! – деди овози титраб.

Ҳайдовчи ички чирокни ёқди. Жовлининг кўзи ҳам, юзи ҳам ёришиб кетган, ҳаяжонда эди.

– Домулла! – деди у эшикнинг очиқ турган ойнасига энгашиб. – Анави сўқимнинг гўдакларига кийим-кечак харид қилганингизда, сиздан илтимос, шу пулгаям бирор нарса қўшиб олинг!..

Жовли пулни ўриндикка ташлаб, қаддини ростлади. Кейин:

– Сен, ука, – деди орқада қунишиб-қалтираб ўтирган Ҳасанга қараб ва кўзини қисиб қўйди. – Тезроқ соғайиб кет... Раҳмат!

ҲУКМАТ

**Ҳазолашган кўра кечирмак-
лик марғуликдир. Оғуз одам ке-
чиролмайди. Ўқув этиш кучдилар
қазилатибдир.**

Махатма ГАНДИ

**Гулистон
МАТЁҚУБОВА**

1948 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Шоиранинг “Бахт келтирган баҳор”, “Ҳаяжоннинг етти ранги”, “Ойдин остона”, “Севиб қолсин”, “Мен сен учун яшайман”, “Дарёга ботаётган қуёш”, “Излаганларим”, “Ойбалдоқ”, “Муҳаббат юрти”, “Қайтмоқ учун кетмоқдаман”, “Ватан руҳи” каби шеърӣй ва насрий тўпламлари чоп этилган.

Ҳаёт ишонч тўла юрақдир

Юрак иншоси

Она тили ўқитувчисидай
Юрак айтиб турди, мен ёздим диктант.
Гоҳо қалам билан, гоҳ мониторда
Жумлалар жамланар ичган каби онт.

Бунча қийин қўйиш тиниш белгиларини,
Ундов оз, уч нуқта кўпайиб кетар.
Сўроқ белгилари ундан ҳам ошиб,
Барча хатоларни ичига ютар.

Диктант баҳосини билаолмадим,
Ундаги ҳар бир сўз ҳаёт томчиси.
Дафтарни ҳеч кимга кўрсатолмадим,
Юрак бўлгандан сўнг ўқитувчиси.

Эътироф

Декабрь,
 Кечир мени.
 Сени қийнаб кўйдим,
 Ўйлайвериб,
 Рўёбга чикмаган орзуларимни.
 Шошавериб етолмаган армонларимга.
 Ўйлайман.
 Одамлар олдида фахрлангудек,
 Нима ҳам берди менга табиат?
 Розиман умримга, узоқ йилларга,
 Бергани азиз дўст, ишқ ва садоқат.
 Менга икки эшик очилди:
 Бири –
 Шаффоф нурларига беллади.
 Иккинчиси –
 Борса келмас кенгликларидан
 Мени олиб ўтиб,
 Сафарларга йўллади.
 Бугун деразамдан
 Менга термиласан,
 Қайтаролмайсан ўтган кунларни.
 Декабрь,
 Кечир мени.
 Яшамаган,
 Яшолмаган
 Кунларим учун.
 Ҳам сенга бахтиму бахтсизлигимни
 Қисматдан бесўрок
 Бериб юбораётганим учун
 Кечир!..

Устюртим

Саховатли, кудратли юрт, она замин устидаги,
 Баланд юртим, Устюртим, деб, улуғлаган боболарим.
 Миллион йиллик хазиналар ер ости, ер устидами,
 Сени омон сақлаб келган оталарнинг дуолари.

Тарих тилга кирса айтар – ҳар тошдаги ҳикматингни,
 Белда пўлат, камарингда метиндайин кудратингни,
 Дунё ҳавас қилар бугун хазинангда ҳимматингни,
 Бойлигингдир ҳар бир гиёҳ, дардга дармон ҳаволаринг.

Сен – қадрли, сен – ғурурли тупроғимнинг бир танисан,
Бир ҳовуч тупроқ ичинда қимматбаҳо маъданимсан,
Тош деворлар чизиғида сирли сўзим – маталимсан,
Аждодлардан авлодларга етказган эл донолари.

Мустабидлик заҳарларин ўз бағринга яширганинг,
Бу заҳардан даминг қайтиб, сабр косанг тоширганинг,
Вақти келди ҳаммасини халқ ҳукмига топширганинг,
Мустақиллик – Озодликдан еру кўкда садоларинг.

Сени ишғол қилолмаган на бир ёғий, на-да бир ёв,
Кўксинг очсанг арслондай кўкка сапчир зангор олов,
Бугун сенга таъзим ила ҳилпирайди ўнлаб ялов,
Бу байроқлар Юртбошининг сенга ишонч-номалари.

Сургул кони дунё-дунга хазинангни кўз-кўз қилар,
Сонлар етмас бойликларинг келажакка зар из бўлар,
Тупроқларинг қат-қатидан олтин сандиқларинг тўлар,
Жайрону охулар билан созга ўтар саболаринг.

Кенг кўчалар, сўлим боғлар, кўркам уйлар безар сени,
Фавворалар шиддатидан кўкда булут сезар сени,
Янги авлод – фарзандларинг боғларингда кезар сени,
Янги шаҳар, янги ҳаёт бошинг узра хумоларинг.

Эй, Устюртим, зўр бўласан, истиқболинг юксакдадир,
Юртбошимиз назаридан иқболинг келажакдадир,
Халқ ишончи, муҳаббати, кўксингдадир, юракдадир,
Шухратингдан сенга қуёш мукофоти – зиёлари.

Томчилар

Бир, икки уч...
Ёмғир томчиларин санайман,
Кўкда булутларга қарайман.
Булутларнинг ортида само,
Самога туташар коинот.
Юлдузларни санаш мумкинми?
Чўлларда қумларнинг доначаларин
Санаб бўларми?
Рўёбга чиқмаган
Орзулардан қолган алам, доғларни,
Қуриган боғларда тўкилган япроқларни
Ёки синган кўнгил парчаларини
Умр бўйи юзга томган ёш доначаларин
Ким санаб чиққан?
Бир, икки, уч...
Ёмғир томчиларин санайман.

Менинг ота уйим

Болагим ўтган менинг ота уйим –
Кечиксам, жон қадар мени кутган олам –
Тунлари қайғуриб,
Кундузлар тинмай
Уйим, деб, болам, деб, ўзини унутган онам.

Сочи қирқ ўрилган қўғирчоқларнинг,
Кўп ўйинчоқларнинг севинчин уйган
Уй – бу орзуларнинг туғилган макони,
Асал, туз, қалампир таъмини, туйган.

Уй – бу деразадан майин ҳид таралиб:
Сабзи, пиёз қовурилаётган палов қозони.
Музлаткич гоҳ тўлиб, гоҳида бўшаб,
Туғилган кунларнинг совға-саломи.

Ота уйини ҳеч севмасдан бўлмас,
Унда ёстикларда қолган тушларинг.
Унда ҳеч кетмасдан яшагинг келар,
Унда онанг айтган алла-қўшиқлари.

Ота уйин эшиги ҳамиша очик,
Баъзан кузатганинг, баъзан кутганинг.
Меҳмонлар келганда очилиб дилинг
Бору йўғингни бирдай ўртага тўкканинг.

Бу уй бурчагида болта ва арра,
Чеккада ювилган кирлар учун дор.
Жажжи чақалоқнинг кийимчаларин
Дорга илаётган мунис онаизор.

Уй – бу баъзан дарддан эзилсанг
Бўғзингга тикилган алланималар.
Уй – бу қулфланган тутқин муҳаббат,
Ўспирин орзиқиб интилган дийдор.

Ота уйинг – бу сен ётган бешик,
Деразанг остида ўсган атиргул.
Сен илк бора кашф қилган эшик,
Дунёларга очилган кенг йўл.

* * *

Тақдирдан нолиган эмасман,
Тақдирнинг ҳукмида яшадим.
Мен аниқ биламан. Мен севдим.
Мен аниқ биламан. Яшнадим.

Ўзига қул қилмади ҳаёт,
Менга учқур қанот берди у.
Кўнглим менинг эркин ва озод,
Қанотларим қудрати орзу.

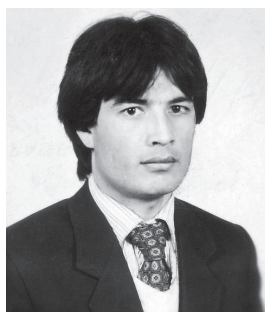
Хотиралар қийнамас мени,
Бахтли онларимдан даракдир.
Неки бўлса, бари меники,
Ҳаёт ишонч тўла юракдир.

ҲУҚМАТ

**Дунёдан адолатдироқ нарсани
кўрмадим: унга хизмат қилсанг,
сенга хизмат қилади, уни марк
этсанг, у ҳам сени марк этади.**

Абу Абдуллоҳ МАҒРИБИЙ

Ғулом МИРЗО

1964 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тугаллаган. Шоирнинг “Яхши ҳам сиз борсиз”, “Унутилган хур”, “Офтобга қайтаман”, “Қалб томчилари” каби шеърӣй китоблари чоп этилган.

Жавобсиз саволлар

Манзара

Уфққа туташиб ётар дашт.
Чексиз темир излар –
йўқ бош-адоғи.
(Чексизлик ҳам
юракни сиқаркан гоҳи.)

Йўловчи
рельсга чўнқайган чоғи:
“Пича жилинг”, дея, қисилиб, бешашт
ёнига чўқади ҳорғин
ҳамроҳи...

* * *

Сени кундай соғиндим офтоб.
Сени тундай соғиндим моҳтоб.
Тезроқ ўқисайдим
ҳижжалаб,
боб-боб –
сени шундай соғиндим...

* * *

Капалак боғига бир ҳафта
қатнаш учун топсанг ҳам имкон,
таниш ва қадрдон
капалагингни
учратмайсан
унда ҳеч қачон...

* * *

Настаринлар кечикдими ё
 Унутдими таквимни кўклам?
 Март ўтмоқда. Гуллар бунча кам.
 “Юпун чиқма”, дея, ҳали ҳам
 Чимчилайди ҳар тонгда сабо.

Шивалаган тунги ёмғирдан
 Борлиқ – намчил, умидлар – куруқ.
 Қалдираса булутлар бир дам
 Ёғардия кўкдан замбарик.
 Борлиқ – намчил, умидлар – куруқ.

Шошмаётган балки баҳормас,
 Яшаш учун шошган мендирман.
 Бошим тоғу сочдаги қормас –
 Эллик бир йил уюлган хирмон.
 Унутдими қалбимни кўклам?

Мойчечакнинг тўзғоғи гўё,
 Бир пуф десанг, бу олам – ғойиб.
 Демак, Ғулом айтгил салламно,
 Кечикса ҳам қандай ажойиб –
 Настариндек нозланган дунё...

* * *

Дуч келсангу кимгадир, қайда,
 Кўргинг келиб қолганда тагин,
 Ўша вақтда ва ўша жойда
 Ҳозир этар сени оёғинг.
 Учрашувга бўлмаган ваъда,
 Бинобарин, бари бефойда...

* * *

Тан – бир камон:
 тортилар,
 эгилар,
 титилар.
 Руҳ – найзаки,
 айна
 шу он
 чексизликка интилар...

* * *

Дока рўмолгинанг
 қурисин
 кайдан?
 Муттасил
 кўзёшга
 чайганинг-чайган...

* * *

Юрагим – олмахоним:
 гоҳо пойимга тушган,
 гоҳида ҳадик билан
 томиримга чирмашган
 бағримдаги пинҳоним.
 Юрагим – олмахоним...

Отамнинг боғи

Демоқчими, хайр, дарахтлар,
 Қўлларин силтаюр дарахтлар?
 Ё осмоннинг мовий қаърига
 Бармоқларин чаюр дарахтлар.

Лайлақлардек битта оёқда
 Гоҳ тин олгай тайр – дарахтлар.
 Тушларига, ухлаган чоғда,
 Киргай фақат сайр, дарахтлар.

Ўтсанг, олма отиб қолади –
 Ҳам ғилмон, ҳам ғайир дарахтлар.
 Баъзан ўйга ботиб қолади –
 Файласуфми, шоир дарахтлар?

Сен кетсанг ҳам шу ерда ўсар –
 Оқибатли, чайир дарахтлар.
 Лек, барибир, йўлингни тўсар –
 Демоқчими, хайр, дарахтлар?..

* * *

Жавобсиз саволлар қийнагани дам:
гоҳ тафсир,
гоҳ такбир
ё қўллаб тадбир,
мақбул жавоблардан дур тизган одам,
саволсиз жавобга дуч келса, не дер?..

* * *

Қиш бўйи
қахратон захасини еб,
Қор-қиров
ва ёмғир сувида ивиб,
Бошида:
“Чиқмаган жондан умид”, деб,
Сўнгра куртакларга
бир-бир жой бериб,
Кўкламда хазонни
бизга эп кўриб,
Дув-дув тўкилади
чинор барглари...

* * *

Малларме ҳақ: “Китоб дегани –
Ғужғон ҳарфлар босқини”, бешак,
Шуурингни ишғол қилгани
Саҳфаларда шай турар лак-лак.

Дарвозадек муқова очик –
Демак, бари қолиб кетади –
Бу ҳарфлардан бўлмади қочиб,
Улар сени олиб кетади

Осмонга...
Юксакка...
Ватанга...
Халққа...

* * *

Ўзинг тикла
ўзинг бузган
кўприкларни.
Киприкларинг билан сила
умид узган
киприкларни...

* * *

Кўнгилга ғамлар меҳмон,
Кўнгил ториқиб қолди,
Шодликлар келар қачон,
Кўнгил зориқиб қолди?
Кўнгил ҳам, асли, меҳмон
Ва шуни уқиб қолди...

* * *

Мени икки қошинг – камонинг отди,
Узун киприкларинг – мижгонинг отди.
Қалбинг авайлади, қалбинг яхшийкан,
Аммо, нигоҳларинг – ёмонинг отди.

Дилимни чулғайди ойдин азоблар,
Дилингдан дилимга куйгин гулоблар.
Ахир, қиладирсан қачон савоблар,
Сўрасам, дилингда гумонинг отди.

Абдуқаюм ЙЎЛДОШ

ДАРЁ

Роман¹

Ростакамига хавотирга тушиб қолган Гулноза сумкасига нарсаларини жойлаб бўлгач, ётоққа бўйлади. Эри хириллаб-пишиллаб ухларди.

Гулноза ғилдиракли чамадони тутқичидан ушлаганча йўлакка ўтди. Кўлида китоб билан хонасидан чиқиб келган Ноила онасини бу аҳволда кўриб ҳайрон қолди:

- Тинчликми, ойижон?
- Бобонгнинг мазалари қочиб қолибди. Қўнғироқ қилишди.
- Вой, нима бўпти?
- Шамоллаш дейишди.
- Бир ўзингиз кетяпсизми? Адам-чи?

Гулноза аввал иккиланиб туриб қолди, сўнг ростига кўчди:

- Аданг... ҳали анча ухлайди. Бевовга қилмай қўя қолай.

Ноила типирчилаб қолди:

- Менам жон деб сизга қўшилиб борардим-у, лекин сессия пайти...
- Сен дарсингдан қолма. Боргандан ўзим қўнғироқ қиламан, қизим.
- Хўп, ойижон, телефонингизни кутаман. Яхши етиб боринг. Уйдагиларнинг ҳаммасига салом айтиб қўйинг. – Бир муддатлик мулоҳазадан сўнг Ноила ўз режасини айтди: – Мен яхшиси, агар унгача қайтиб келиб қўймасангиз, шанба куни тушдан кейин йўлга чиқаман. Якшанба куни бирга-бирга қайтамиз. Хўпми?

– Майли. Дарсга кетишинг олдидан адангга нонушта тайёрлаб қўй. Устидан сочиқ ёпиб қўйсанг, совиб қолмайди.

– Биламан, ойижон. Эртага бемалолман. Имтиҳон тушдан кейин. Адамни овқатлантириб, кейин кетаман. – У чамадонга қўл чўзди: – Ёрдамлашвораман.

– Ўзим.

Ноила ойисининг икки юзидан чўлпиллатиб ўпди:

- Хайр, ойижон.

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

* * *

Дарё бўйида ўсган одам оқимнинг қаерда кенгайиб, қаерда торайишини, инчунун, фалон жойда ташланган сувда чўкмас нарсани пистон жойда бемалол тутиб олиш мумкинлигини жуда яхши билади.

Қаҳҳорнинг эскироқ “Жигули”си бор экан. Бердикул билан Самад йўл кўрсатиб туришди. Ишқилиб, учовлон бирпасда дарё торайган жойга етиб келишди-да, сувдан кўз узмай, сабр билан ўлжаларини кута бошлашди.

– Бердикулжон, – деб қолди Самад хушомадомуз оҳангда. – Анави аблаҳни бопладингиз лекин. Бир яйрадим, бир яйрадим.

Бердикул бепарво қўл силтади:

– Гапирманг. Бу бошланиши ҳали. У билан ўзимнинг алоҳида ҳисоб-китобим бор.

Ногоҳ Қаҳҳор қичқириб юборди:

– Ана! Ана!

Дарҳақиқат, ой ёғдусида дарё сатҳида оҳиста оқиб келаётган қайиқ кўзга ташланди.

Бердикул Қаҳҳорга қаради. Бунинг маъносини тушунган Қаҳҳор дарҳол ўзини оқлашга тушди:

– Мен сузишни билмайман. Чўкиб кетаман!

Бердикул нигоҳини Самадга тикди. Самад ҳам ўзини олиб қочишга уриниб кўрди:

– Хайр қилсанг бутун қил, деганлар, Бердикулжон. Бу ёғиниям ўзингиз тўғрилаб берасиз-да, а?

Бердикул унга ўқрайиб қаради:

– Балиғингизни бозорга опчиқиб сотиб, пулиниям опкелиб беришим керакдир балки? Бўлди, тушинг!

Ноилож қолган Самад ечина бошлади:

– Нима бўлса Самад, Самад! Ўлмаган жоним!

– Мендан битта яримта! – таклифини айтди Қаҳҳор.

Самад хурсанд бўлиб кетди:

– Бу бошқа гап!

Самад ўзини сувга ташлади, ух-ухлаганча пишқириб сузиб бориб, қайиққа чиқиб олди. Кейин қалт-қалт титраган ҳолида бир амаллаб эшкак эшиб, яқин келди. Бердикул билан Қаҳҳор қайиқни кирғоққа тортиб олишди. Қайиқда балиқлар ҳам, тўр ҳам, Тоҳирнинг қайиғидан олинган эшкаклар ҳам бус-бутун турарди.

Шоша-пиша кийинаётган Самад Қаҳҳорга буюрди:

– Қопларни опке!

Энди машинага қараб югурмоқчи бўлаётган Қаҳҳор дарёга кўз ташлади-ю:

– Анавини қаранглар! – дея бақириб юборди.

Бердикул билан Самад шу томонга қарашди. Сувда оғзи боғланган қоп оқиб келарди.

Самад хайрон бўлди:

– Чўкмапти.

– Ичи тўла пул бўлса-я! – ширин тамшанди Қахҳор.

– Пул бўлса чўккан бўларди, каллаварам! – шеригини жеркиб ташлади

Самад.

Ўз тахмини ўзига маъқул туюлиб кетган Қахҳор бўш келмади:

– Салафанга солинган бўлса-чи?

Бу сафар Самад иккиланиб қолди.

– Нима бўлсаям қизик... – иягини қашлади Бердикул ва Самадга маънодор қаради.

Энди кийиниб бўлган Самад тўнғиллай-тўнғиллай ечина бошлади:

– Нима бўлса Самад, Самад! Бу дунёда мендан бошқа одам йўқдай.

– Мендан яна битта яримта! – хаяжонланиб хитоб қилди Қахҳор.

Самад дарҳол мулойим тортиб, рози бўлди:

– Майли, қўймадиларинг-қўймадиларинг-да.

Самад сузиб бориб, суриб келган қопни Бердикул билан Қахҳор қирғоққа тортиб олиб чиқишди.

Қахҳор ҳансираб қолди:

– Оғир экан. Ишқилиб, овора бўлганимизга яраша нарса бўлсин-да.

Бердикул ерда ётган қоп шаклига қараб қолди:

– Менимча, бу одам.

Самад кийинаётган жойида таққа тўхтади:

– А?

– Тўғрироғи, одам мурдаси, – мулоҳазасини давом эттирди Бердикул. – Қаранглар, мана боши, мана гавдаси, мана оёқлари.

Қахҳор бир қадам ортга чекинди:

– Бердикулжон ука, қайтариб ташлаб юбора қолайлик дарёга.

– Ҳа, шундай қилайлик, – дарҳол рози бўлди Самад. – Ҳов бир йили далада ўра қазийганимда бир суяк чиқиб қолганида милиса қанча овора қилганди. Кейин аниқлашди, у эшакники экан. Бу одам бўлса.

Қахҳор гапни илиб кетди:

– Оч қорнимиз – тинч кулоғимиз, Бердикулжон ука.

– Қани, аввал кўрайлик-чи, бу эркакми, аёлми? – Бердикул шерикларига тик қаради: – Балки кулоғида зираги бордир. Балки оғзида тилла тиши.

Самад шошиб ўзини четга олди:

– Йўқ, йўқ, унақа нарсдан Худонинг ўзи асрасин.

Қахҳор титраб кетди:

– Мен унақа нарсалардан қўрқаман, Бердикулжон ука.

– Мен барибир очаман.

Бердикул қоп оғзидаги ипни еча бошлади. Самад билан Қахҳор яна бир неча қадам орқага чекинишди.

Ип ечилиб бўлгач, Бердикул қоп ичига қаради ва хуштак чалиб юборди.

– Бердикулжон, – сўради Самад. – Эркакмикан ё аёлми?

Бердикул бош чайқади:

– Ҳм-м... Менимча... хунаса.

– Йўғ-э?

– Бемалол яқин келаверинглар. Қўрқманглар, бу тишлаб олмайди.

Барибир Самад яқинлашмади:

– Бердикулжон, укажон, менинг кўришим шарт эмасдир. Ўзи юрагим слабийроқ.

– Мен ўликдан қўрқаман, – унга жўр бўлди Қахҳор.

Бердикулнинг жаҳли чиқди:

– Нима, мен сизларга ғассоллик қилинглар деяпманми? Келиб кўринглар деяпман. Балки танирсизлар. Нимагадир менинг кўзимга жуда иссиқ кўриняпти, лекин қаерда кўрганимни эслолмаяпман.

Самад билан Қахҳор қўрқа-писа қопга яқинлашишди.

Бердикул тантанавор тарзда қопни ағдарди. Қопдан бўйи ўртача одамга тенг полиз кўриқчиси чиқди. Калла ошқовокдан қилинган. Гавда, қўллари ва оёқлари одамниқига ўхшаш.

– Мана сизларга тирик мурда!.. Танидиларингми?

Ўзини босиб олган Самад кўриқчига диққат билан қаради:

– Бир нарса дейиш қийин. Олтибой бобонинг даласида шунақаси турарди шекилли.

– Йўқ, менимча бу Каромат опанинг томорқасидан, – билағонлик килишга уринди Қахҳор. – Яна билмадим.

– Болалар... ҳазиллашишган шекилли, – тахминини ўртага ташлади Самад.

– Ҳа, ўшаларнинг иши бу! – деди Қахҳор ишонч билан. – Бировнинг юрагини ёриб кўйишдан ҳам тоймайди шумтакалар!

Бердикул диққат билан қоп ичини кўздан кечирарди:

– Ким билади, балки бу катталарнинг ишидир... Тажрибаси йўқроқ шекилли. Қопга тош ўрнига кесак солганга ўхшайди. Кесак сувда эриб кетган. Шундан кейин қоп сув юзасига чиқиб қолган.

– Полиз кўриқчисини чўктириш кимга зарил кепти? – сўради Самад.

– Менам шуни айтаман-да... Қани, сизлар балиқларни жойлайверинглар-чи.

Самад билан Қахҳор “Жигули” юкхонасидан қопларни олиб келиб, қайиқдаги балиқларни сола бошлашди. Бердикул ҳамон сирли полиз кўриқчисига тикилиб турарди.

Қахҳор шеригига шивирлади:

– Ошнасини кўриб қолдим дейман укангиз?

– Қўявер, – қўл силтади Самад. – У ёқдан сал анақароқ бўлиб қайтган ўзи бу.

– Бизга ёрдами тегди. Ишқилиб, беғаразмикан?

Самад сассиз кулди:

– Мушук текинга офтобга чиқармиди, Қахҳорбой. Униям бир улушга кўшамиз-да. Майли, унгани фойда. Бизга така бўлсин – сут берсин. Шунча балиқни биров йўлимизга чиқариб кўярмиди?

– Буям тўғри лекин.

– Хўш, гап бундай, акалар, – деб қолди ногоҳ Бердикул. – Мени кишлокқа ташлаб ўтасизлар. Ўзларингиз тўғри бозорга бораверасизлар. Мен орқаларингиздан тез етиб бораман.

Самад қўлини кўксига қўйди:

– Хўп, ука, хўп.

* * *

Дадаси кийимининг у ер-бу ери куйган, юзига қоракуя чапланган ҳолда кириб келганини кўрган Дилмурод анграйиб қолди.

– Нима бўлди, дада?

Тоҳир кулимсираб, хотиржам жавоб берди:

– Бандитлар ўқи. Шунинг учун сени ўзим билан олиб кетмоқчи бўлгандим-да.

– Жиддий сўраяпман, дада.

Тоҳир келиб ўғлининг ёнига ўтирди:

– Э, арзимаган нарса. Қайиқ ёниб кетди.

– Шундай, ўз-ўзидан ёниб кетдими?

– Анави қисқа туташув... кейин бензин оққан экан, қарамабман. Қисқаси, Равшан ака топиб айтганидай, давлат мулкига масъулиятсизларча муносабатда бўлганлигим оқибати бу.

– Охири нима бўлди?

– Нима бўларди, яна битта ҳайфсан-да. Қайиқни таъмирлаш учун кетадиган пулни ойлигимдан олиб қоладиган бўлишди.

Сал ўзига келиб олган Дилмурод истехзо қилишдан ўзини тийиб туролмади:

– Демак бу ой ҳам ойликсиз қоларкансиз-да.

– Бир амаллармиз, ўғлим. Жон саломат қолди, шунгаям шукр. Майли, мен бир ювиниб олай-чи.

Тоҳир ўрнидан турди.

– Дада, шу ишингизни ташласангиз бўлмайдими? – деб қолди тўсатдан Дилмурод.

Тоҳир ювиниш хонаси томон кетаётган маҳали жойида тўхтади:

– Бу нима деганинг?

– Инспекторнинг қайиғида бензин ўз-ўзидан оқиб ётмаслигини мен ҳам биламан. Демак буни уюштиришган, тўғрими?

Тоҳир аниқ жавобдан ўзини олиб қочди:

– Ёмонлар жазосини олади, ўғлим.

– Қачон? – асабий равишда сўради ўғил. – Қайиқ билан қўшилиб ёниб кетганингиздан кейинми?

– Нафасингни иссиқ қил-э!

– Буни бегоналар қилмаганини ўзингиз ҳам билиб турибсиз-ку. Шу даражага боришибдими... Дада, нима қиласиз ҳамманинг кўзига ёмон кўриниб?

– Мен ўз ишимни бажаряпман, – ўғлининг таънаси нафсониятига теккан

бўлса-да, иложи борича совуққон бўлишга уринди Тоҳир. – Бировга ёқиш учун ишламаяпман, ўғлим. Буни сенга айтганман.

– Хўп, шу иш сизнинг жону дилингиз экан, шу ишсиз яшай олмас экансиз, ҳеч бўлмаса бошқа жойга бориб инспекторлик қилинг.

– Бу ер-чи?

– Ахир... – фикрини тушунтиришга уринди Дилмурод. – Ахир кишлокнинг ярми қариндош-уруғларимиз. Гоҳ унисини ушлайсиз, гоҳ бунисини. Акт тузасиз. Жарима соласиз. Қайиқларини, тўрларини олиб кўясиз.

– Қонун шуни талаб қилади, ўғлим, мен эмас.

– Ахир, дада, қонунниям одамлар ёзгандир, роботлар ёзмагандир.

– Ўғлим, – Тоҳир қайтиб Дилмуроднинг ёнига ўтирди. – Бугун биттасига тоғам деб кўзимни юмсам, эртасига бошқасига жияним деб... Унда бир-икки йил ичида дарёда балиқ зоти қолмайди-ку.

– Ваҳиманиям қиласиз-да. Саккизта одам овлагани билан катта дарёда балиқ қолмас эканми?

– Одамнинг нафси ёмон, ўғлим. Одамнинг ўзи тўйгани билан кўзи тўймайди. Дарё нима экан, денгиз, уммонниям шип-шийдам қилиб ташлайди. Ахир балиқ етти хазинанинг бири деб айтгандим-ку сенга.

– Хазина эмиш! Ундан кўра ўзингизни ўйласангиз яхши бўларди.

– Менга нима қипти?

Ҳис-туйғуларини ортиқ яшира олмай қолган Дилмурод титраб-қақшаб гапирди:

– Дада, ахир кўр эмасман, ҳаммасини сезиб-билиб турибман. Одамлар кейинги пайтлари сизни тўй-маъракаларгаям чақирмай кўйишди-ку.

– Ҳамма эмас, айримлар. Аламзадалар.

– Нима, энди иш деб яккамоховга айланиб қолмоқчимисиз? Ахир... Иш, иш деб... – товуши титраб кетган Дилмурод ўрнидан сакраб турди: – Агар... агар шу ишингиз бўлмаганида эди, балки ойижоним... ойижоним... ҳозир тирик юрган...

Дилмурод хўнграб йиғлаганча ўзини ташқарига урди.

– Ўғлим!

Тоҳир боласининг ортидан интилган ҳолида гандираклаб кетиб, пойгакка ўтириб қолди, бошини кўллари орасига олиб чангаллади, кейин беҳол ўрнидан туриб дераза ёнига, деворга осилган рамкали суратлар ёнига борди. Мана, ўртадаги сурат. Унда қайиқда учовлон: ўзи, рафикаси, матросча кўйлак кийган Дилмурод.

Тоҳир суратга узоқ тикилиб қолди, кейин деразадан ташқарига бўйлади. Тонг ёришиб келмоқда эди...

II боб

Ноила ойисига берган ваъдасининг устидан чиқди: адасининг уйғонишига куймоқ ҳозирлаб кўйди. Аммо кўзлари киртайиб қолган адасининг дастурхонга иштаҳасиз тикилиб ўтирганини кўргач, қахва тайёрлай бошлади.

– Қанча шакар солай, ада? Сут-чи?

– Керак эмас. А-аччиқ бўлсин, – қийналиб гапирди Файзулла.

– Шакар спиртни ўзига ютиб олади дейишарди-ку.

Файзулла кулган бўлди:

– Э, қанақасига ютади? Спирт деганинг ўзи шакардан тайёрланса.

– Ўзингизни қийнаб зарилми, ада. Ичманг-қўйинг ўша зормандани. Эрталабдан бош тарс ёрилиб кетай деяпти, кўнгил айниган, иштаха йўқ. Шунча ташвишни пулга сотиб оласизлар-а. Мана.

– Опке-чи, – Файзулла чашкадаги қахвадан хўплаб кўрди. – Бунча иссиқ, лабимни куйдириб олдим-ку.

– Лабим куймасин десангиз шошмасдан ичинг-да, адажон. Ёв кувляптими?

– Бўлди, бўлди, сенга гапир-у, қоч. Ойинг қани?

– Хайрият-эй, ахийри сўрадингиз-а. Кечаси хабар келди, бобомнинг мазалари бўлмай қопти. Шунга тонг саҳарда жўнаб кетдилар.

Файзулла номаълум нуқтага тикилган қўйи бир муддат ўйланиб қолди, кейин алам билан гапиришга уринди:

– Шунақа, бизнинг хоним эр деган жонивордан бир оғиз сўрамайди, хоҳлаган маҳал хоҳлаган жойига кетаверади.

Ноила бош чайқади.

– Ўхшамадими?

– Ўхшамеди, адажон. Лоқайдлигингизни билдириб қўйяпсиз.

Файзулла ўзини оқлашга уринди:

– Бу ичкиликнинг таъсири бўлса керак.

Ноила адасига ён босди:

– Эҳтимол.

Файзулла девордаги соатга қаради:

– Кетмайсанми энди дарсингга? Тураверасанми бошимда қаққайиб?

Ноила мийиғида жилмайиб қўйди:

– Адажон. Бўлди, айтганингиздай ойимларга телефон қилиб, бобомларнинг аҳволини сўрайман, уларга сизнинг қизгин саломингизни етказаман, “Бирон нима керакми? Бемалол айтавераркансиз”, дейман. Кейин ойимларга тезроқ қайтишларини тайинлайман. Сизнинг номингиздан, албатта. Агар шанбагача келолмай қолсалар, ўзим бориб қолишим мумкинлигини ҳам айтиб қўяман. Яна бошқа топшириқлар борми?

– Ўзимнинг ақлли қизгинамдан! – Тўлиқиб кетган Файзулла ўрнидан туриб, қизининг пешонасидан ўпиб қўйди. – Ҳаммасини шундай қил... Хўп, мен кетдим бўлмаса.

– Аввал қахвани ичиб олинг, адажон.

Файзулла тик турган ҳолида шошиб финжонни қўлига олди.

* * *

Овул кўринмайдиган қирғоқ бўйида машинасидан тушган Дилшод атрофга аланглади. Орқадан эски “Москвич” етиб келди. Дилшод ҳовлиқиб унга пешвоз чиқди:

– Нима гап?

– Ҳаммаси жойида, ўртоқ. Атай ўзим бориб келдим ресторанга. Ҳаммаёқ тинч. Тиланчи хотин йиқилган жойни фаррош супуриб юборибди. Қон доғини кўрган бўлса ҳам, маст-аластлар ёқалашган бўлса керак деб ўйлагандир-да.

Дилшод “Москвич”га қараб қолди. Мансур ўртоғининг нима демоқчилигини тушунди.

– Йўғ-э, ўртоқ! Нима, ёш боламанми? Буни уч соат ювдим. Шампунлаб... Ресторанга таксида бориб, қайтишда автобусда келдим.

Дилшод қизариб кетди, ерга қаради:

– Тўғри... тўғри қипсан. Эҳтиёт бўлиш керак.

– Жуда ўзингни олдириб қўйибсан-ку. Ўртоқ, бўлди, бу ҳақда қайтиб бошқа оғиз очмайман. Ўша келишганимиздай: бирон милиса-пилисами, терговчими сўрамаса, мен “миқ” этиб оғиз очмайман, аммо-лекин сўраб қолсаям айбни юз фоиз ўзимнинг бўйнимга оламан.

Дилшод бошини кўтарди:

– Нима бўлса бирга бўламиз!

– Уф-ф, бунақа гапни бас қил дедим-ку! Токи танамда жоним бор экан, бир нарса бўлиб қолган тақдирдаям сени бу ишга аралаштирмайман.

– Раҳмат... – аранг шивирлай олди ўпкаси тўлган Дилшод. – Раҳмат, ўртоқ. Яхши кунларингда хизматингда бўлай.

Мансур гап мавзуини ўзгартиришга шошди:

– Хўш, бугунги режа қалай?

– Режами? Ҳа, бир жойга мен билан бирга бориб келсанг дегандим.

– Ҳозирми?

– Ҳа.

– Кетдик бўлмаса. Ҳар қалай, мени ёмон жойга обормассан, ўртоқ?

Дилшод иккиланиб қолиб, “Москвич”га ишора қилди:

– Иложи бўлса... бундан кейин буни... минмасанг...

– “Мерс”имними? – хайрон бўлди Мансур. – Роса ўрганиб қолганман-да аммо-лекин... Майли, сен нима десанг шу. Уйда эскироқ велосипедим бор. Ўшани созлаб оламан. Буни бўлса шу ҳафтанинг ўзида бозорга опчиқаман.

– Кетганига сотавер.

– Хўп, ўртоқ. Бўлмаса ҳозирам бориб эшигини қулфлаб келай. Айтган жойингга сенинг машинангда бора қоламиз.

– Биров тегинмайдими бу ерда қолса?

– Э, эшигини очиқ ташлаб кетганимда биров қарамаган-у...

Мансур чопиб бориб машинасининг эшикларини қулфлаб келди. Кейин Дилшоднинг машинасига чиқди. “Нексия” шиддат билан олдинга интилди.

* * *

Шифохонага “Тез ёрдам”да олиб келинган икки хайдовчи қуёш терак бўйи кўтарилгунга қадар қотиб ухлашди.

Биринчи бўлиб Акбарали кўзларини очди. У қаддини ростлаб ўтирди, атрофга аланглади. Ярмигача парда тутилган дераза ортида дарахт шохлари кўриниб турарди. Шифт оппоқ. Деворлар ҳам. Каравот ёнидаги тумбочка устида турли дорилар, осма укол жиҳози. Акбарали яланғочланган билагига қаради. Укол изи.

Акбарали енгини тушириб, шошиб ўрнидан турди, жон ҳолатда пишиллаб ухлаб ётган шеригини уйғота бошлади:

– Ғиёс! Ғиёс! Тур дейман!

Ғиёс кўзларини очди, Акбаралига жилмайиб қаради, керишди:

– Бирпасда тонг отдими?

– Тур, жўра, балнисага тушиб қолганга ўхшаймиз.

– А?

Ғиёс шошиб қаддини ростлади, атрофга аланглади, сўнг Акбаралига ваҳима билан қаради:

– Дипломат қани?

– Билмадим. Машинани қулфлашга кетаётганимда хонада турганди.

– Хонада? Меҳмонхонада, а?

Акбарали бош силкиди.

– Қизлар қани?

Акбарали елка қисди.

Ғиёс ўрнидан турасола каравот ёнида ётган туфлисини кийди-ю, эшикка отилди. Эшик ёнида, шундоққина йўлакда стул қўйиб ўтирган милиционер учиб ўрнидан турди-да, Ғиёснинг йўлини тўсди:

– Мумкин эмас.

Сержант йигитча Ғиёсни ичкарига киритиб, унинг ортидан эшикни ёпди. Ғиёс гарангсиб, бошини чангаллаб қолди:

– Ўлдик! Аввал ўлмасак ҳам энди ўлдик.

Бу пайтда меҳмонхонага қўшни уйда истиқомат қилувчи терговчи Жавлон Сулаймонов ўз кабинетига Дилобарни сўроқ қиларди.

Қиз саволларга шошмасдан жавоб қайтарар, дераза ёнидаги столда ўтирган катта сержант Асқарали компьютерда сўров баённомасини ёзишга бемалол улгурарди.

– Демак, тўйдан чиқиб “КамАЗ”га ўтирдиларингиз. Шундайми?

– Ҳа. Биз уларни маданиятли, инсофли йигитлар деб ўйлагандик-да. Лекин одамнинг оласи ичида бўларкан.

– Давом этинг.

– “Дарёга боряпмиз, йўлимиз бир экан”, дейишди. Биз хурсанд бўлиб, ҳеч қандай ёмон хаёлга бормаи келаверибмиз. Исмингиз нимади, ака?

– Бунинг аҳамияти йўқ. Мен ҳозир сиз учун ўртоқ терговчиман, холос. Давом этаверинг.

– Йўғ-э, сизни “ўртоқ терговчи” дейманми? Ноқулай-ку!

– Марҳамат қилиб давом этинг, Одилова.

Дилобар тагдорроқ оҳангга ўтди:

– Милицияда ҳам яхши-яхши акахонларимиз ишлайди... ўрток терговчи. Бир кўнғироқ қилиб қўйсам...

Бунақанги илмоқли гапларни эшитавериб, эти ўлиб бўлган терговчи писанд қилмади:

– Бунга улгурасиз.

Аммо Дилобар дарров таслим бўлиб қоладиганлардан эмасди:

– Нурхўжаевни танисангиз керак, а? Бетонкада турадиган ГАИларнинг бошлиғи. Ўша киши бизнинг яқин кишиларимиздан бўлади. Танийсиз-а?

Жавлон қизга диққат билан қараб тураверди:

– Бундай бахтга мушарраф бўлмаган эканман. Энди чалғимасдан, гапингизда давом этинг.

– Дарёга етиб келдик. Ҳайдовчилар олиб келиб қўйганлари эвазига ҳақ талаб қила бошлашди. Биз пул берамиз десак, кўнишмади. “Озроқ бирга ўтирамыз”, дейишди. Биз ноилож кўндик.

– Нима, улар мажбурлашдимиз? Кўнмасликларингиз ҳам мумкин эди-ку.

– Қандай кўнмаймыз? Ярим кечаси бўлса. Кўзига қон тўлиб турган иккита барваста эркак. Мажбур бўлдик-да.

– Унда... деразадан ошиб ўтишга ҳам мажбур бўлдиларингизми?

– Ҳа. Мажбур бўлдик. Биттаси жаҳл билан ҳадеб кўлини чўнтагига обораверди. Менимча у ерда пичоқ бор эди.

– Кейин-чи?

– Кейин едик, озгинадан ичдик. Мен ўзим ичмайман. Лекин мажбур бўлдим бир култум ичишга.

– Кейин-чи?

– Кейин нима бўларди? Эркак зоти ичгандан кейин қутуриб кетади-ку. Бизга тирғала бошлашди. Биз илтимос қилдик. “Ҳой акалар, сизларнинг ҳам сингилларингиз, опаларингиз бордир. Қўлларингизга эрк берманг”, дедик. Лекин бунақа пайтда маст одамнинг қулоғига гап кирармиди?

Терговчи кулимсираб қўйди:

– Одилова, мени бир нарса қизиқтиряпти. Ўзингиз айтгандай иккита барваста эркак. Бор-йўғи биттагина ароқ ичилган. Унинг ҳам ҳаммаси эмас. Бунинг устига сизлар ҳам оз бўлса-да, хисса қўшгансизлар. Наҳотки иккита кап-катта одам икки юз грамм ароқ ичиб, ўзини билмайдиган даражада маст бўлиб қолса?

Дилобар бу саволга киприк қоқмай жавоб қайтарди:

– Ўрток терговчи, ахир улар йўл бўйи ҳам ичиб келишди-да.

– Рулда-я?

– Э, бунақалар ичаверади. Тўхтатиб қолишса, пул билан қутулиб кетишади.

– Уларнинг йўлда ичиб келганлигини айтмагандингиз.

– Эсимдан чиққан экан, – қиз кўзига ёш олди. – Ахир ўзингиз тушунасиз-ку қанақа аҳволдалигимни.

– Хўш, кейин нима бўлди?

– Қаерга келиб тўхтагандим?

- Уларнинг тирғала бошлаганига.
- Ҳа. Кейин “Бизга тегманлар, деб илтимос қилганимиз сайин улар ҳаддиларидан ошиб кета бошлашди. Қарасак, уларнинг нияти ёмон.
- Ўшангача уларнинг нияти ёмонлигини билмаганмидингиз?
- Йўқ. Озгина ўтирамиз, кейин ака-сингиллардай хайрлашамиз деб ўйлагандик-да.
- Кейин нима бўлди?
- Кейин биттаси танца баҳона мени маҳкам кучоқлаб олди. Иккинчиси Тамарчикни. Қўрқиб кетдик.
- Демак аввал сиз рақсга тушгансиз. Шундайми?
- Мажбур бўлдим, ўртоқ терговчи. Айтдим-ку, уларнинг қандай аҳволда эканлигини.
- Давом этинг.
- Мен шундаям ўзимни кучоқлаб олганга яхши гапириб, инсофга чақириб турдим. Қарасам, шериги Тамарчикнинг кўйлаги ёқасини мана бундай қилиб йиртиб юборди. Мана бундай қилиб.
- Қизишиб кетган Дилобар беихтиёр бу қандай бўлганини кўрсатмоқчи бўлдими, ёқасини тортиб, ҳақиқатан ҳам озгина йиртиб юборганди, кўпчиб турган сийнаси кўриниб кетди.
- Тўхтанг! – жон ҳолатда қўлини кўтарди терговчи. – Шарт эмас! Тўхтанг! Кўрсатиш шарт эмас.
- Баённома ёзаётган Асқарали оғзини очганча анграйиб қолганди.
- Бекитинг-э! – деди кўзларини олиб қочган терговчи.
- Қиз шошиб ёқасини бекитаркан, йиғламсиради:
- Шунақа қилишди яшшамагурлар! Биз уларни одам десак...
- Ёқа жойига келганига ишонч ҳосил қилган терговчи яна қизга диққат билан қаради:
- Келинг, аниқлаштириб олайлик, демак улардан биттаси сизнинг эмас, Маратованинг.. ёқасига ёпишди, шундайми?
- Ҳа, лекин биз Тамарчик билан битта одаммиз. Унга ёпишгани – менга ёпишгани. Шундай деб ёзаверсангиз ҳам бўлади. – Дилобар ёқасига ишора қилди: – Энди Нурхўжаевни чақирмасангиз бўлмайди. Бу аҳволда қандай кетаман?
- Бунинг йўли топилар. Давом этинг, Одилова. Фақат ўзингизни босиб, хотиржам.
- Дилобар ҳиқиллади:
- Уларнинг бундай қилиқларидан кейин хотиржам гапириб бўладими?
- Шундай қилиб, ҳайдовчилардан бири дугонангизнинг ёқасини йиртди. Улардан қайси бири эди?
- Қорачадан келгани.
- Уларнинг иккаловиям қорачадан келган. Мўйлови борими ёки йўғими?
- Мўйловлиси. Аблах! Ўзи шуниси бошидан менга ёқмаган эди.
- Одилова! Ҳис-ҳаяжонга берилмасдан нима бўлганини аниқ, қисқа қилиб тушунтириб беринг.

– Буни кўрган экан, мени кучоқлаб олганиям... мени тўшакка торта бошлади. Улар бизни зўрламоқчи бўлганини сезиб қолдик. Тамарчик ик-каламиз дод солиб ёрдамга чақира бошладик. Зўравоннинг қўлидан бир амаллаб чиқиб эшикка борсам, эшик қулфланган. Деразага борсам, дераза қулфланган. Шунда битта стулни олиб деразага бир ургандим, дераза синиб кетди. Ёрдам сўраганимизни эшитган одамлар чошиб келиб, бизни зўравонларнинг қўлидан қутқариб қолишди. Дунёда шундай яхши одамлар ҳам бор экан. Ўшаларга раҳмат.

– Гувоҳ Ибодуллаев хонага бостириб кирганида сизларни зўравонларнинг чангалида эмас, ваннага яшириниб олганча ёрдамга чақираётган ҳолда кўрган. Шундайми?

– Ҳа, биз бир амаллаб уларнинг қўлидан чиқдик-да, ваннага яшириниб олдик.

– Демак, ҳайдовчи Мўминов ва Умиров томонидан сизларни зўрлашга уриниш бўлган. Шундайми?

– Э, афти курсин уларнинг! – нафратланиб гапирди Дилобар. – Эркак эмиш. Садқаи...

– Ҳар қалай, саволимга аниқ жавоб бермадингиз.

– Агар эшикни бузганлар яна озгина кечикканида эди...

– Ваннага яшириниб олдик деяпсиз-ку.

– Ванна эшиги ичкаридан қулфланмас экан.

– Тушунарли. Яна нима қўшимча қилишингиз мумкин?

– Ўртоқ терговчи, ўша хонада менинг шахсий косметикамдан у-бу нарсалар, кийимларим солинган сумкам тушиб қолибди. Ўшаларни бориб олишим мумкинми, шуни сўрамоқчийдим.

– Албатта олишингиз мумкин. Фақат ҳозир эмас. Ҳозирча хона мухрланиб турибди. Тергов тугаган заҳоти сизга хабар бераман.

– Унча қиммат эмас-у, лекин мен учун жуда азиз нарсалар-да.

– Хўп, Одилова, буни эътиборга оламин. Баённома билан танишиб, имзо қўйиб беринг.

– Майли.

Дилобар ёқасини тутамлаганча ўрнидан турди ва милиционер Асқарали принтердан чиқариб турган қоғозларни диққат билан ўқишга тутинди.

Жавлон иш дафтарига бир нималарни қайд эта бошлади.

– Ўртоқ терговчи, сиздан бир нарса сўрасам майлими?

– Марҳамат, Одилова.

– Нега Тамарчик билан мени алоҳида-алоҳида хоналарда ушлаб туриб-сизлар?

– Бу саволингизга жавоб беришим мумкин. Тергов манфаати шуни тақозо қилади. Лекин сиз чўчиманг, ҳозир дугонангиз билан суҳбатлашиб олайлик, кейин яна бирга бўласизлар.

Бу жавобдан энсаси қотган Дилобар елка учириб қўйганча баённомани ўқишда давом этди.

* * *

Маърифат хола мудраб ётган чолининг оёқларини укалаб ўтирган маҳал ташқаридан машина сигнали эшитилди.

Турғунбой отанинг кўзлари “ярқ” этиб очилиб кетди:

– Қизинг келди.

– Йўғ-э, – ишонмади Маърифат хола.

Отанинг сал жаҳли чиқди:

– Сигнал чалди, эшитмадингми, Раҳмонқул чегачининг қизи?

Маърифат хола барибир ён бермади:

– Кўча тўла машина бўлса.

– Кўча тўла машина бўлса бордир, лекин бу қизинг. Ё ўзим чиқиб очайинми дарвозани?

– Ётаверсин. Ўзим.

Маърифат хола ҳовлига чиқди. Дарҳақиқат, қия очик дарвоза ёнида ташиш “Нексия” кўринди. Шошиб эшикдан кириб келаётган, қўлида каттагина сумка тутган Гулноза онасини кўрган заҳоти:

– Энажон! – дея бақириб юборди.

Она-бола бир-бирининг бағрига отилишди.

– Отам! Отам яхшими? – ҳовлиқиб сўради Гулноза.

– Яхши, болам, яхши. Сенинг келганингни мендан бурун билиб ўтирибди.

Гулноза онасини бағридан бўшатасола, сумкани ҳам қолдирган кўйи ичкарига чопди.

Турғунбой ота қизини бошқача меҳр билан яхши кўрарди. Буни тушунгани боисми, бироз ҳаяллаб, сўнг ичкарига кирган Маърифат хола ота-боланинг энтиқиб гурунглашиб ўтиришганини кўрди.

– ...Неварангиз алламбало қиз бўлган, – мақтанарди Гулноза. – Мен туғул, адасига ҳам гап бермайди. Бирам пишиқ, бирам пухта. Уйга келган меҳмонлар билан ҳам тил топишиб кетади. Билмайман, кимга ўхшади экан?

Турғунбой ота кўзлари чакнаб кулимсиради. Кўрпача четига ўтирган кўйи қизи олиб келган ширинликларни сумкадан олиб, дастурхонга кўяётган Маърифат хола гуруннга кўшилди:

– Қиз бола ўзи шунақа бўлади. Сенам ёшлигингда шундай эдинг. Қизимнинг феъл-хўйи кимга тортган дейсан. Кимга бўларди, қизим, ўзингга тортган-да, ўзингга.

– Ишқилиб, тақдир менга ўхшамасин.

Бу гап Гулнозанинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетди. Маърифат хола лаб тишлаб, бош чайқади. Турғунбой ота ялт этиб қизига қаради, безовталаниб қолди, изтироб билан шивирлади:

– Қизим...

Дарров ўзига келган Гуноза ўктам овозда жавоб қайтарди:

– Лаббай, отажон.

– Ё... ё ажрашиб қўя қоласанми, а?

Маърифат хола тиззаларига шапатилади:

– Вой, бу нима дегани? Бошида арслондай эри, ёнида гулдай қизи...

Шу маҳал хонага қўлида каттагина сумка тутган Ўктабр ота кирди.

– Ие, ие! Ўзингмисан, Гулноз?

Гулноза ирғиб ўрнидан турди:

– Ассалому алайкум, Ўктабр амаки. Келинг, келинг.

– Ваалайкум асалом. Бемор тузалгиси келса табиб ўз оёғи билан келади деганлари шу-да, кизим.

– Тўрга ўтинг, амаки.

Ўктабр ота тўрга ўтиб ўтирди, фотиҳа қилиб, ҳол-аҳвол сўрагач, изох берди:

– Кўчадан ўтиб бораётгандим. Машинага кўзим тушиб қолди. Кўзимга иссиқ кўринди, қарасам, номери Тошкентники. Сенмикансан деб тусмоллаб келавердим. Қара, отанг пишиқ, шаҳри азимдан меҳмон келди деб кўноққа чақирмайдиам.

– Ўзи ҳозиргина келдим, амаки. Энди сизни йўқлаб тургандим.

Турғунбой ота илжайди:

– Чақирмасамам келишингни биламан-да.

Ўктабр ота пинак бузмади:

– Ҳа, энди, келмай юрган жойиммиди? Келаман-да. Тўғрими, кизим?

– Тўппа-тўғри, амаки. Бу ерни ўз уйингиздай билиб, хоҳлаган пайти эшикни тепиб кириб келаверинг.

Ўктабр ота бирдан ғамгин тортиб қолди:

– Бошқа қаергаям борардим, қизим. Уй хувуллаб ётибди. Кимсасиз уй худди лаҳадга ўхшаб қоларкан. Одамнинг юраги сиқилиб, нафаси қайтиб кетади-ей...

Гулноза отани ғамгин ўйлардан чалғитишга уринди:

– Амаки, дастурхонга қаранг.

Турғунбой ота ҳам манзират қилди:

– Ол, жўра, ол. Қизим атайлабдан биз учун Тошкентдан олиб келган ноз-неъматлардан ол.

Ўктабр ота бир ширинликни оғзига солиб, хузурланганидан бош чайқади:

– Воҳ-воҳ-воҳ, оғизда эриб кетади-я! – сўнг Турғунбой отага зингил солиб қаради: – Жўра, кўзинг чакнаб, юзинг қирчиллама йигитларникидай таранг тортилиб қолибди. Роса ичикиб ўтирган экансан-да ўзиям.

– Ичикиш ҳам гапми? – деди Маърифат хола. – Машина овозини эшитиши билан ўрнидан учиб туриб кетгудай бўлди.

Ўктабр ота кулиб юборди:

– “Чолим” десанг ҳам бўлади-ку, келин. Энди, соқоли оқариб, алиф қадди дол бўлганида ҳам учинчи шахсда гапираверасанми?

Турғунбой отанинг жаҳли чиқди:

– Кимнинг қадди дол бўлибди?

Ўктабр ота дарҳол иккала қўлини тепага кўтарди:

– Меники, меники! Мен касал бўлиб ётиб олдим, мени шифохонага обормоқчи бўлишди.

Турғунбой ота жўрасининг ёнида ётган хўжалик сумкасига ишора қилди:

– Бозорга отланиб қолибсанми?

– Э, қанақа бозор? Пенсия беришяпти деб эшитдим. Шунга сумкамни кўтариб боряпман-да.

Турғунбой ота пиқирлаб кулди:

– Пенсиянг бир сумка бўладими? Меникидан камроқ эди шекилли?

– Эшитмадингми, ҳаммасини юз сўмликларда беришармиш. Шунинг учун сен биратўла иккита сумка оборавер, жўра.

– Меникени уйга опкелиб беришади! – мағрур кўкрак керди Турғунбой ота.

– Тўғри. Почтахонага етиб ололмаётганларникени уйга опкелиб беришади. Менга, Сакега ўхшаган диконглаган ёшларнинг ўзлари борсаям бўлаверади.

Турғунбой ота жўрасига шубҳаланиб қаради:

– Ҳали Сакеям диконглаб қолдимми?

– Э, унинг кетганига бир ош пишгулик вақт бўлди. Ҳойнаҳой йўлда келаётгандир пулини орқалаб.

– Унда... – Турғунбой ота ўйланиб қолди, сўнг қатъий қарорини эълон қилди: – Менам бораман.

– Ота! – деб юборди Гулноза.

– Вой, бу нима дегани?

– Буми, бу пенсиямни ўзим бориб олиб келаман дегани, – кўтаринки оҳангда жўрасининг ўрнига жавоб қайтарди Ўктабр ота. – Ётаверадими ёш болага ўхшаб хархаша қилиб. Бунинг ёшида бир ётиб қолса ёмон, кейин пайлари чўзилиб, суягини ер тортади, ўзиям ётонғич бўлиб қолади, ҳа.

– Ё пирым-ей! – Худди шу гапни кутиб тургандай, Турғунбой ота ўрнидан туриб, пойгакка юрди. – Кампир, бор, қош опчиқ.

Ўктабр ота Гулнозага қараб кўз қисди:

– Пулнинг кучини кўрдингми, қизим?

* * *

Қирғоқ бўйлаб ярим соатча юрганлари маҳал Дилшоднинг қўл телефони жиринглаб қолди. Рақамга қараган Дилшод дарҳол аппаратни қулоғига олиб борди:

– Салом.

У томондан Ноиланинг овози эшитилди:

– Салом. Халакит бермадимми?

– Йўғ-э. Узр, ишлар билан бўлиб телефон қилолмадим...

– Мен узрингизни эшитиш учун қўнғироқ қилаётганим йўқ. Минавваров қанақа домла, шуни билмоқчийдим.

– Минавваровми? Зўр домла. Билимингиз бўлса зачёт қўйиб беради, бўлмаса ректорни “танка” қилсангизам қўнмайди.

– Хайрият. Болалар ҳар хил гап қилиб юришганига чўчиб тургандим.

– Унақа гапларга ишонманг. Ўқисангиз баҳо оласиз. Ўқимасангиз – йўқ. Ўзингиз қандайсиз?

– Яхшиман. Онамларни овулга юбориб, адамлар билан қолдим.

– Тинчликми?

– Бувамнинг сал мазалари йўқ экан.

– Тузалиб кетсинлар.

– Айтганингиз келсин.

– Кенг уйнинг бекаси бўлиб ўтирган экансиз-да.

– Ўтириш қаёқда. Ҳозиргина кутубхонадан чиқдим. Агар ойим эртага қайтмайдиган бўлсалар, имтиҳондан кейин мен ҳам йўлга тушаман.

– Жуда яхши бўпти-да. Келар вақтини аниқ айтсангиз, ўзим кутиб оламан.

Ноила йигитни гап билан чимдиб олишдан ўзини тийиб туrolмади:

– Қўйинг, овора бўлманг. Сиз банд одамсиз, вақтингиз бўладими-йўқми...

– Ноила, аччиғингиз чиқмасин. Айтдим-ку, ташвишлар билан бўлиб...

Ҳали келсангиз, бир гаплашамиз.

Қиз гапни қисқа қилди:

– Хайр унда.

– Хайр.

Дилшод телефонни ўчирди.

– Бунча узр сўраб қолдинг, ким у? – хайрон бўлиб сўради Мансур.

– Бирга ўқиганмиз. Онаси Сайхуновулдан. Ўзиям бобоси билан момосини кўргани келиб туради.

– Эсимда йўқ. Кўрсатмаган бўлсанг керак-да. Бирон бойваччанинг кизими?

– Уни қўйиб тур, Мансур. Кеп қолдик. Ҳозир сенга бир нарсани кўрсатаман. Фақат бу орамизда қолади. Вақт-соати етгунча. Майлими?

– Гап бўлиши мумкин эмас, ўртоқ!

Машина тўхтади. Дилшод билан Мансур пастга тушишди.

Ёйилиб оқаётган дарёнинг янада кенгайган жойи эди бу.

Қирғоқ бўйидаги дарахтга осиб қўйилган рамкали ойна ичига олинган тахтачада “55” Масъулияти чекланган жамияти” деб ёзилган.

Деярли қирғоққа туташ сунъий кўл. Иккита ишчи кичкина қайиқда махсус идишдаги эритилган озуқани сувга ташляпти. Қайиқ ортидан тилладай товланаётган майда балиқлар тўдаси сузиб боряпти.

– Ҳорманглар! – деди Дилшод ишчиларга қараб.

Ишчилардан бири, соқол қўйгани бўғиқ овозда жавоб қайтарди:

– Бор бўлинглар, акалар.

– Балиқлар қалай?

Ишчи қайиқдан кичкина туткичли юмалок тўрча чиқариб, сувдан бир неча балиқчани сузиб олиб кўрсатди:

– Ҳақиқий сибир бакрабалиғи. Жуда тез кўпаядиган хилидан.

Йигитларга афтини буриштириб қараган иккинчи ишчи рус тилида кўшимча қилди:

– Ленская популяция. Отличные мальки. Чудесная осетра будет. Вот увидите.¹

Биринчи ишчи гапини давом эттирди:

– Гўштиям мазали, тош босадиган бўлади.

Дилшоднинг юзи ёришди:

– Спасибо, Володя ака. Рахмат, Абулқосим ака. Айтганларингиз келсин.

Ишчилар балиқларни озиклантиришда давом этишди. Мансур атрофга хайрон бўлиб аланглади. Дилшод ишчиларга ишора қилди:

– Зўр одамлар-да. Увулдириқни атайин ўзлари Россияга бориб, олиб келишди. Мана энди қара...

Шундагина Мансур гап нимадалигини тушунгандай бўлди:

– Э, қойил! Аммо-лекин бошлабсан! Бунинг ҳаммаси ўзингникими?

– Шунга ўхшашроқ, – камтарона жавоб қайтарди Дилшод.

– Қойил, қойил... Ишчиларингни айтаман, ойлик олиб ишлашадими?

– Ишига яраша олишади.

– Аммо-лекин мен бунақанги ишларни тушунавермайман-да. Менга така бўлсин-у, сут берсин. Мен икра-пикра, популяция-мопуляция қилиб, бошимни оғритиб юрмайман. Менинг ишим тайёр балиқ бўлса бозорда сотиш, бирдан фойдасини кўриш...

– Оғайни, сенга бир илтимосим бор эди.

– Хўш-хўш?

Дилшод сунъий кўлга ишора қилди:

– Шу ишни... бирга давом эттирсак.

– Бу нима деганинг, ўртоқ? Анавиларга ўхшаб, – Мансур ишчиларни кўрсатди. – Балиқларга ем бериб юрасан демоқчимисан?

– Йўқ. Бошқа муҳим ишлар бор. Бу ёққа юр-чи.

Дилшод кўл бўйлаб сокин оқаётган дарёга қараб йўл бошлади, Мансур унга эргашди.

– Биладан, ўртоқ, кўпчилик мени отасининг эркатойи, такасалтанг, ишёқмас, деб ўйлайди, – деб қолди ҳамон кайфиятсиз Дилшод. – Ҳатто дадам ҳам...

– Гапниям олдинг-да, аммо-лекин. Бир-иккита кўролмаслар айтса айтгандир, эътибор бериб ўтиришгаям арзимайди. Ит хуради, ўртоқ...

Дилшод маъюс кулди:

– ...дарё эса оқаверади. Шундайми? Йўқ, гап буни ким айтганида эмас. Гап шундаки, мен тўрт йил бекорга ўқимадим. Иқтисодда у-бу нарсаларни тушунгандай бўлдим.

– Унда яна ўқиб нима қиласан? Кузда бир жойга кетаман деётгандинг шекилли?

– Ҳа, насиб қилса Англияга. Майли, тинчлик-хотиржамлик бўлса ўқиш бир гап бўлар. Мен бошқа бир нарсани айтиш учун сени бу ерга таклиф қилгандим. Нимагадир кўнглим ғаш. Кечагини ҳеч унутолмаяпман.

– Айтдим-ку, ўртоқ...

– Барибир, ёпиғлик қозон ёпиғлигича қолган тақдирдаям... энди яшаш осон бўлмайдиганга ўхшайди.

¹ Лена дарёси турларидан. Майда балиқчалар. Зўр осетра бўлади. Мана кўрасиз

– Шуни айтиш учун чақирганмидинг мени?

– Йўқ, йўқ. – Дилшод сунъий кўлга ишора қилди: – Мен очган МЧЖдан уйдагиларнинг хабари йўқ.

Бу Мансур учун кутилмаган янгилик эди.

– Ростдан-а?

– Рост. Биринчи бўлиб бу хўжаликни сенга кўрсатяпман. Биласанми нега унга “55” деб ном қўйганман? Кузда дадам эллик беш ёшга тўладилар. Насиб қилса, ишлар мен режалагандай кетса, шу ердан эллик беш тонна балиқ чиқади.

Мансур ҳайратини яшириб туrolмади:

– Эллик беш тонна?

– Ҳа. Камида. Бу шунақа нав балиқ. Шароит яхши бўлса, жуда тез кўпаяди. Бу менинг дадамга совғам бўлади.

– Э қойилман, аммо-лекин! – ҳаяжонланиб кетди Мансур. – Эллик беш тонна-я! Бу бир олам пул-ку!

– Бу ҳали ҳаммаси эмас, – Дилшод дарё яқинидаги қамишзорни кўрсатди: – Бизнес-режамга кўра, манави бекор ётган ерни ҳам сотиб олишим керак. Қара, икки қадам нарида шунча сув.

– Бунини қиласан? Яна балиқ кўпайтиришгами?

– Йўқ. Бу ерга шоли экдираман. Гуруҳимизда бир хоразмлик бола ўқирди. Шундан шоли экиш, уни парваришлаш ҳақида роса сўраб-суриштиргандим, фойда бериб қолди, етмаганини китоблардан ўқиб олдим.

– Ҳа, анча иш бор экан.

– Булар бошланиши, холос. Манави ерда, – Дилшод уйчага ишора қилди. – Консерва цехи қурилади. Ёнида балиқ дудлайдиган цех.

Мансур ҳайрон бўлди:

– Улар нимага керак?

Кўнгли тубида асраб юрган режаларини ниҳоят дўсти билан ўртоқлашаётганидан мамнун Дилшоднинг юзи ловуллаб, кўзлари чакнай бошлади, овози ҳам ўқтамлашди:

– Керак-да. Биласанми японлар нега дунёда энг узок умр кўришади?

– Бир марта ўзинг: “Улар ярим кечаси туриб олиб наҳорги ошга боришмайди-да”, дегандинг.

– Бу мен эмас, бир шоир айтган ҳазил эди. Хуллас, японларнинг узок умр кўришига сабаб битта – улар балиқхўр халқ. Балиқ бўлса витаминнинг кони. Ҳам ҳазми енгил, қанча есанг ҳам организмни зўриқтирмайди, пишллаб қолмайсан. Бунинг устига семиртирмайди, холестеринсиз...

Мансур ҳам билағонлик қилди:

– Кечаси ёнади, фтори бор.

– Мен атай ўрганиб кўрдим. Кейинги беш йил ичида ўзимизда балиқ овлаш икки баробарга ошибди. Бу ҳали бошланиши. Мен аниқ биламан, яқин уч-тўрт йил ичида балиққа талаб беш, ўн баробар ошиб кетади.

Мансур ишонқирамай бош чайқади:

– Шу нарх бўлса, ҳай билмадим-ов. Ўзинг бориб кўр, бозор тўла балиқ. Саккизта балиқни сотиб бўлганимча тинкам қуриб кетади.

– Бу вақтинча. Талаб кўпайса таклиф ҳам кўпаяди, кейин ўз-ўзидан нарх тушади. Буни бозор деб қўйибдилар. Талаб эса албатта кўпаяди. Чунки энди бизнинг одамлар ҳам ўз соғлиқларининг кадрига ета бошладилар. Қуйруғининг мойини оқизиб ғарчча мой буюртма сомса егандан кўра балиқни афзал кўра бошладилар.

Мансур бозордаги сават кўтарган йигитларга таассубан бақира бошлади:

– Заказ сомса! Уйланмаган кўчкорнинг думбасидан тайёрланган заказ сомса! Сомсанинг додаси!

Дилшод кулиб қўйди:

– Ҳали кўрасан, катта-катта кафеларда, ресторанларда мисол учун “Пайшанба – балиқ куни” деган эълонлар пайдо бўлади.

– Фақат пайшанба эмас, оғайни, – дўстининг гапиини ҳазилга бурди Мансур. – Уйланадиган йигитлармиз-а.

– Мисол учун айтдим-да. Хуллас, ўртоқ, мен бу ишни ота-отамга, яқинларимга билдирмасдан қилдим. Ҳаётда нимагадир фақат ўз кучим била эриша олишимни ўзимга ўзим исботламоқчи бўлдим. Бошланиши ёмон эмас. Агар уч-тўрт ой шу ерда мен билан ишлаб турсанг, Худо хоҳласа, ёмон бўлмайсан. Кейин... агар мабодо ўқишга кетсам, буларнинг барини сенинг номингга ўтказиб кетаман. Фойда элликка-эллик. Яхши ҳисобчи ҳам топиб бераман. Ишни ўзинг юритаверасан. Мен икки йилда қайтаман. Кейин иккаламиз катта корпорация тузамиз. Акция чиқарамиз. Банк очамиз. Ишқилиб, режаларим катта. Келажакда қилинадиган ҳамма ишларимизнинг хамиртуруши эса мана шу дарёда. Бу сув, бу дарё бизга ўхшаганларнинг миллион-миллионтасини боқади. Шунинг учун қийинчиликларга чидаб бўлса ҳам, тўрт-беш ой қаттиқ ишлашимиз керак. Меҳнатимизнинг роҳатини кейин биргалашиб кўраверамиз.

– Лекин мен... ўқимаган бўлсам. Бир оддий балиқфуруш...

– Гап ўқишда эмас, ўртоқ, – Дилшод юраги устига кафтини қўйди. – Гап мана бу ерда. Биламан, сен ҳалол ўртоқсан. Садоқатли. Ишни бемалол юрига оласан.

Мансур чиндан ҳам довдираб қолганди:

– Энди бу... кутилмаган таклиф бўлиб қолди.

– Ўйлаб кўр. Ҳали ёшмиз. Катта-катта ишлар қиладиган пайтимиз. Қунига саккизта балиқ сотиб ҳам ўтказса бўлади тирикчиликни. Лекин келажакда саккиз юз миллион сўм соф фойда келтирадиган иш қилиб ўтказса ҳам бўлади кунни... Ўзинг айт, яшашдан мақсад нима? Одам орзу қилмайдими? Шунга... олисдаги қуйруққа биргаликда интилиб кўрайлик, ўртоқ. Мана кўрасан, ҳали дунёга чиқамиз. Лондон, Деҳли, Париж бир қадам бўлиб қолади.

Мансур тамомила эсанкираб қолди:

– Париж. Деҳли. Лондон... Бухорони кўрмаганман-у...

Дилшод дўстининг елкасига қўл ташлади, ишонч билан таъкидлади:

– Шундай бўлишига ишониб ишласанг, шундай бўладиям!

Мансур жимирлаб турган сувга тикилганча ўйланиб қолди...

* * *

Ғалати бўларкан...

Ўйлаб кўрса, шунча йил яшаб, ҳали бирон марта сўроқ бермаган экан. Ҳали бу гапни Латипов эшитиб қолса нима бўлади, тасаввур этиш ҳам қийин. Роса тутакса керак! Бошидан тутун чиқиб кетишим ҳеч гап эмас...

Муқаддам бошидан, сочлари орасидан қуюқ тутун чиқаётган эрини кўз олдига келтирмоқчи бўлди, аммо эплай олмади, бунинг ўрнига қаршисида худди ичида нима гаплар борлигини билиб олмоқчидай ўзига диққат билан тикилиб турган терговчини кўрди.

– Демак, сиз қизларга жой бермайман дедингиз. Шундайми?

– Мен жой сўраганларнинг қизлар эканлигини ҳам билганим йўқ, – тушунтиришга уринарди Муқаддам. – Мўйловли ҳайдовчи яна икки кишига жой берасизми, фақат уларнинг паспортлари уйда қолиб кетибди, деди. Мен кўнмадим. Шу.

– Лекин улар барибир қизларни ўз хоналарига олиб киришган.

– Ҳа, олиб киришган. Лекин, эътиборингиз учун, эшикдан эмас, деразадан. Яширинча.

– Бу билан агар ҳайдовчилар қизларни эшикдан олиб келишганида киритмасдим, демокчимисиз?

– Ўртоқ терговчи. Меҳмонхона ўз номи билан меҳмон-хона. Қазарма эмас. Мижозларимиз ўз хоналарига истаган меҳмонларини таклиф этишлари мумкин. Биз буни маън этолмаймиз. Мижоз ҳамиша ҳақ деган қоида бизгаям тегишли.

– Бу меҳмонхонанинг эшиги куну тун очик дегани эмас-ку. Йўриқномага кўра, агар янглишмасам, меҳмонхонангиздаги меҳмондорчиликларга тунги ўн биргача рухсат этилган. Ана шундан кейин мижозларингиз амалдаги тартибларга риоя қилган ҳолда дам олишлари лозим.

– Биз учун кун билан туннинг фарқи қолмайди. Бунинг устига бизнинг мижозларимиз асосан кечаси келишади. Ҳайдовчилар, балиқчилар, овчилар, савдогарлар. Улар билан бир марта яхши муомалада бўлмасангиз, инжиқликларига чидамасангиз, кейинги гал хусусий меҳмонхонага ўтиб кетишади. Шу шаҳарчамизнинг ўзида бунақанги мини-меҳмонхоналардан учтаси бор. Норасмийлари қанча! Шу сабабли биз ҳар битта мижоз учун курашишга мажбурмиз. Рақобат катта. Бу воқеаям мижозларимизни чўчитиби кўйиши мумкин. Шунини ўйлаб эзиляпман.

– Шунақа денг. Энди бир савол. Сиз Дилобар Одилова билан Тамара Маратовани олдиндан танийсизми? Ёки улар билан аввал ҳам учрашганмисиз? Шошилмасдан ўйлаб кўриб жавоб беринг. Бу жуда муҳим.

Муқаддам ўйланиб қолди.

– Анави икки қизми... Ўзбегини қаердадир кўргандайман. Лекин аниқ эсимда йўқ. Наригисини... биринчи кўриб туришим.

– Балки улар меҳмонхонангизнинг доимий... мижозларидир.

Муқаддам сесканиб кетди:

– Уларни келган мижозларнинг қўйнига ўзингиз солиб қўясиз, демоқчимисиз? Сиз анави... кал...

– Фуқаро Ибодуллаев. Вилоят ободонлаштириш бошқармасининг масъул ходими.

– Ҳа, ўша кишининг гапларини такрорляяпсиз. Лекин бу бўлмағур сафсата, қуруқ тухмат. Бошқа меҳмонхоналарни билмадим, аммо бизда ҳеч ким бунақанги иш билан шуғулланмайди.

Жавлон стул суянчигига суянди:

– Майли, ўртоқ Латипова, бориб ишингизни давом эттиришингиз мумкин.

– Дераза...

– Деразага ҳозирча тегмай тулинг. Эшик ҳам ҳозирча муҳрланган ҳолда туради.

– Хўп.

– Марҳамат қилиб сўров баённомаси билан танишиб, имзо қўйиб беринг.

Муқаддам шаҳар ички ишлар бошқармаси биносидан чиқаркан, “Булар мени бошқа безовта қилишмайди шекилли. Яхшиси тергов берганимни Латиповга айтмай қўя қоламан”, деган қарорга келди. Жим ётган арслонни уйғотишдан нима наф...

Аммо... дарвоза ёнида қовоғи солиқ, хурпайган Дониёр кутиб турарди. Капалаги учиб кетган Муқаддам айбдорона қиёфада эрининг ёнига борди. Дониёр индамай олдинга юрди, жувон унга эргашди.

– Латипов, бу сиз ўйлаган нарса эмас, – шоша-пиша ўзини оқлашга тушди Муқаддам. – Мени шунчаки, гувоҳ сифатида сўроқ қилишди. Воқеа менинг навбатчилигимда юз бергани учун, холос.

Дониёр тўхтади, хотинига диққат билан тикилди:

– Нима учун воқеа айнан сенинг навбатчилигингда юз беради?

– Бу тасодиф-да, Дониёр ака. Шунча вақтдан бери бунақа воқеа рўй бермай келаётганди-ку.

Дониёр яна юра бошлади:

– Кўза кунда эмас, кунида синади.

– Мени ҳамиша қилмаган гуноҳим учун ўзингизнинг олдингизда ўлиб-тирилиб оқлашга мажбур қиласиз, Латипов. Ахир айбим нима? Навбатчилигим шу кунга тўғри келиб қолганими?

Дониёр ҳужумга ўтди:

– Ҳайдовчиларнинг қони таркибида клофелин чиққани ҳам тасодифми? Муқаддам ваҳимага тушиб қолди:

– Нима у, қорадорими?

– Уйқу дориси.

– Хайрият-эй. Мен бўлсам... Туф-туф.

– Лекин бу жиноят.

– Уйқу дорининг нимаси жиноят, Латипов? Ичса ичгандир уйқуси келмагандан кейин. Шунгаям мен жавоб бераманми?

Дониёр яна тўхтаб, хотинига қаттиқ тикилди:

– Муқаддам! Бу қасддан қилинган жиноят. Тушуняпсанми? Ўша... қизлар ҳайдовчиларга атайлабдан уйқу дори беришган. Ухлатиб қўйиш учун.

Муқаддам йиғлағудай бўлди:

– Қизлар уйқу дори берган бўлса, бунга менинг нима дахлим бор?

– Дахлинг шундаки, улар бемалол, ўз уйларида ўтиргандай хотиржам ҳаракат қилишган. Демак, улар сенга ишонишган, сенинг... шерикларинг бўлишган. Бу бир. Иккинчидан, менинг сумкамда худди шунақа доридан бор эди.

– Барака топгур, шунақа доридан бўлса нима қипти?

– Энди эса йўқ!

Бу сафар Муқаддам эрига узоқ тикилиб қолди:

– Нима дейин, нима десам ишонасиз, Латипов. Ўша клофе... уйқу дорингизни мен ўғирладим, сменамга келаётиб йўл-йўлакай беш-олтитасини заҳарладим, қолганини сиз айтган ўша шерикларимга бериб, иккала ҳайдовчини ҳам ўлдириб, меҳмонхонанинг ҳовлисига қўмиб ташламоқчи эдим, десам ишонасизми?

– Одамни майна қилма. Мен сенга бор гапни айтаяпман.

– Мен ҳам бор гапни айтаяпман. Ҳеч қанақанги дори-порингизни кўрганим йўқ, сумкангизни титкилаш одатим ҳам йўқ.

– Чўнтақларни титкилаган одам учун сумкани титкилаш нима деган гап!

– Ҳой инсон, – ҳайқариб юборди Муқаддам. – Умримда бир марта чўнтагингизни титкилаган бўлсам... ундаям... ундаям...

Аёл гап тополмасдан, йиғлаб юборди.

– Хўп, гапларинг чин ҳам дейлик, – сал паст тушди Дониёр. – Лекин ўша қизлар қасддан сени шеригимиз эди, йўқ, шерик эмас, раҳбаримиз эди деб туриб олишса нима қиласан, а?

Пиқиллаб йиғлаётган Муқаддам ҳайрон бўлди:

– Нега энди бунақа гапни айтишаркан?

– Айтишади. Дўппи тор келиб қолганда ўзлари қутулиб қолиб, сенга ўхшаган лақмани қамоққа тиқиш учун шунақанга гапларни айтишадими, ўзингнинг туя эмаслигингни исботлаш учун бутун умринг ҳам камлик қилади!

Шу гапларни айтгандан сўнг Дониёр жаҳл билан ўнгга қайрилиб кетди.

– Қанақа қамоқ? Қанақа туя? Бу... бу нима деганингиз, Латипов?

Бирон саволига жавоб ололмаган Муқаддам юлқиниб, чапга қараб юрди.

* * *

Бозор қайнайди. Тирик балиқларнинг ўзи неча хил, дудланган балиқлару, пивоҳўрлар учун тайёрланган майда шўр балиқчаларгача тур-тури билан бор.

Самад билан Қаҳҳор растадан жой олишди, балиқларни сотишга ўтиришди. Бир четда уларнинг ишини кузатиб ўтирган Бердикул ёнига

келган фуқаро кийимидаги Тохирни кўриб қолди-ю, “дик” этиб ўрнидан турди.

– Бизга нима хизмат, начайник? Балиқнинг қилтиқсизидан бор, берайми, томоғингиздан силлиққина ўтиб кетади. Айтишларича, мусодара қилинмай қолган балиқнинг гўшти бошқача ширин бўларкан.

Ғазабдан ранги ўчиб кетган Тохир Самад билан Қаххорга ишора қилди:

– Ўғирлик балиқларини сотишяптими?

– Ҳай-ҳай, унақа деманг, начайник. Тухмат қилманг. Нима, уларни ўғирлик устида қўлга туширдингизми, қўлингизда ашёвий далил борми, гувоҳларингиз-чи? Эски мақолни унутманг, камандир: ўғри ўғри эмас, қўлга тушган ўғри. Мен бунга қўшимча қилган бўлардим: қўлга тушган эмас, ўғрилиги исботланган ўғри.

– Ҳали кўлимгаям тушиб қоларсан! Бу сафар энди ситилиб чиқиб кетолмайсан!

– Омон бўлсак кўрамыз, камандир.

Тохир жаҳл билан ерга тупурди-да, нари кетди. Бердикул унинг ортидан мазахомуз қараб қолди.

– Ана кибру, ана ҳаво! Отдан тушсаям эгардан тушмайди бу! – деди у сотувчиларнинг ёнига боргач. – Нега бунча имиллайсизлар? Жони бордай бақириб-чақириб, мақтаб-мақтаб ўтказиб юбормайсизларми! На овозларинг чиқади, на...

– Бугун ўзи ҳаммаёқ балиқ экан, – ўзини оқлади Самад. – Ўзи боя улгуржи бериб кетаверсак бўлар экан.

– Сув текинга-я?! Топибсиз аҳмоғингизни!

Қаххор гапга аралашди:

– Лекин бу аҳволда кечгача турсак ҳам бунинг кетиши қийин.

Бердикулнинг росмана жаҳли чикди:

– Э, оғизларингга чайнаб берса, ютишнияма эпполмайсизлар! Ландавурлар! Сал арзон қилинлар бўлмаса! Шунияма ўргатиш керакми?

Самад хавотир ичда уёқ-буёққа аланглаб, шивирлади:

– Бундан арзон қилолмаймиз.

Бердикул ҳайрон бўлди:

– Нега?

– Йўл қўйишмайди, – яна шивирлади Самад.

– Ким? – таажжубланди Бердикул.

– Бу ернинг ўз эгалари бор, ука, – энди пичирлашга ўтди Самад.

Бердикул қаддини керди:

– Ким экан ўша эгалари? Қани, бир эркакча гаплашиб қўййлик-чи. Мен уларга бировнинг ҳалол йўл билан овлаб келган балиғига хўжайинлик қилиш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман!

Самад жон ҳолатда Бердикулни елкасидан тутиб, унинг қулоғига шипшиди:

– Бас қилинг. Улар гаплашиб ўтиришмайди. Балиқ-малиғингиз билан қўшиб керакли жойларга топшириб юборишади. Кейин у ердан осонликча қутулолмайсиз.

– Нега энди топширишаркан? Балиқ бизники-ку.

– Балиқ бизники, лекин бозор уларники. Арбоб билан олишмаган маъкул, ука. Ундан кўра балиқни шундай ташлаб кетган яхшироқ.

Самад дарвоза томонга ишора қилди:

– Ана, яна битта гўшт.

Бердикул шу ёққа қаради. Эллик ёшлардаги, озғин эркак балиқ тўла филдиракли аравани итариб келмоқдайди. Унга қабарик кўзойнак такқан, бозор ходими кийимидаги семиз йигит ҳарсиллаб-пишиллаб яқинлашиб, йўлни тўсди:

– Мумкин эмас! Олибсотарларга мумкин эмас!

Эркакнинг жаҳли чикди:

– Э, қанақа олибсотар? Бу ўзимизнинг ховузда кўпайтирилган балиқ! Тушундингми, ўзимизнинг ховлидаги ховузда! Қишлоқ фуқаролар йиғинидан маълумотномам ҳам бор.

– Жа ишондим-да, – сурбетларча тиржайди йигит.

– Сенга ўхшаганлар учун олиб қўйганман ўзи. Мана!

– Қани. – Йигит маълумотномани олди. – Хўш, “...қишлоқ фуқаролар йиғинидан шул ҳақдаким... ҳақиқатан ховлисида балиқ етиштирадиган ховузи бор”.

– Бўлдими, ука?

Йигит маълумотномани қайтариб бераётган маҳал бирдан тўхтаб қолди:

– Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор-да, ака.

Эркак хайрон бўлди:

– Тушунмадим, ука, яна қанақа томони?

– Сиз ўтган ҳафта ҳам балиқларингизни сотиб кетгандингиз. Ҳеч ким ҳеч нима демаганди. Ёқиб қолди шекилли, яна қайтиб келипсиз. Лекин бу ерни бозор деб қўйибдилар. Бозор эса бедарвоза эмас. Манави туфта маълумотномани эса, – йигит маълумотномани йирта бошлади. – Кўпи билан битта лаққа эвазига ёздириб олган бўлсангиз керак. Демак, сиз ҳақиқатан ҳам олибсотарсиз. Мехнат қилмасдан даромад кўрмоқчи бўляпсиз. Бу эса яхши эмас. Яхшиси келишинг. Бўлмаса ишингиз солиққа ўтиб, отнинг калласидай жарима тўлашингизга тўғри келади. Кейинги сафар яна шунақа қиладиган бўлсангиз, текис йўлда келаётган аравангиз чуқурга қулаб кетиши мумкин. Нимагадир чуқурга қулаган араванинг ичидаги балиқларни шу ернинг ўғрилари бир зумда хомталаш қилиб кетишади. Бир зумда! Одамларда инсоф йўқ-да, ака, инсоф. Кейин араванинг эгаси минг югурсин-елсин – бир тийин: ҳеч нарсани исботлай олмайди. Эришгани бозордан қувилиш бўлади. Бундай одам қайтиб бу ерда қорасини кўрсатмагани маъкул.

Эркак довдираб қолди, ранги қумдай оқарди:

– Лекин, ука...

– Яхшиликча келишамиз-а, ака? Улгуржи ташлаб кета қолинг, йигитларга айтаман, олишади.

Эркак бош эгди.

Бу воқеани кўз остидан кузатиб турган Бердикул тутақиб кетди:

– Э, кетдик-э!.. У-бу нарса еб олайлик.

Бердикул бозор адоғидаги ошхона томон юрди. Хайрон бўлган Қахҳор шеригига қараб, балиқларга ишора қилди.

– Буни бўри ермиди! – деди Самад. – Ана, қўшниларга айтамиз, қараб туришади.

– Майли, майли.

Бердикул чеккароқдаги столда уч косада ош, бир шиша ароқ, бир ликопчада шўр бодринг олиб ўтирган экан. Самад билан Қахҳор қўлларини ювиб келишди.

Бердикул ароқ шишасини олифталарча тагига уриб очгач, учта пиёлага тўлдириб кўйди. Самад бир пиёлани нари сурди:

– Биз рулда-ку.

Бердикул бу пиёлани ҳам ёнига олди, учинчи пиёлани Қахҳорга тутди:

– Ичим ёниб кетяпти.

Самад кулди:

– Ёнаётган ичингизга яна олов қуйиб нима қиласиз?

– Бу нима деганинг? – шеригини жеркиб берди Қахҳор. – Ичмагандан кейин жим ўтир-да, бировларнинг иштаҳасини бузмай. Аччикниям аччик кесади билсанг. Олдик.

Пиёлалар тўқиштирилди.

– Олдик. Банияти шифо.

Бердикул аввал биринчи пиёлани, кейин иккинчисини ичиб юборди, Қахҳор ҳам пиёласини бўшатди.

Самад ош солинган косани қўлига олди:

– Қозоқи пиёладай келаркан-а. Каттароқ ошасанг ё бир ошам келади ё келмайди. Чап ичакка ҳам юқ бўлмайди-ку бу.

– Бу ерни шаҳар дейдилар, – илжайди кўзлари ёшланган Бердикул. – Шаҳарликларнинг ошқозони юпқа бўлади. Ҳалиям бу бутуни, яримта олганимда нима қилардингиз?

– Балиқ бунақа сотилишида кабоб ея олмайдиганга ўхшаймиз, жўралар, – деб қолди Қахҳор. – Қани энди Тошкентга оборсак. Бу ердан уч баробар баланд нархга супуриб олиб кетишаркан.

– У ёқнинг ҳам ўз бўрилари бор, – дарҳол шеригининг попугини пасайтиришга тушди Самад. – Ҳар ерни қилма орзу...

Бердикул тўсатдан пешонасига бир шапатилади:

– Калла энди ишлаб қолди. Ўзи олдинроқ ичсам бўларкан! – У қўл телефонини олиб рақам терди, аппаратни қулоғига олиб борди. – Тош! Ўзингмисан? Ҳа, бу мен... Раҳмат... Раҳмат... Хизматми? Бироз балиқ бор эди, шуни тузукроқ нархда ўтказиб бероласанми? Ҳа, тирик балиқ... Ўзи Тошкентда килоси қанчадан? Қанча дейсан?.. Бу гапинг ҳам тўғри. Хўп. Етказаман... Хизмат дейсанми? Ҳа, агар имконинг бўлса, бир кичкина илтимосим ҳам бор эди... Ҳа, уч мингча... Келишдик. Раҳмат, оғайни. –

Бердикул телефонни ўчириб, шерикларига ғурур билан боқди. – Анави ёкда бирга ўтиргандик. Тошкентнинг бозорлари қўлимда, кел, бирга ишлаймиз, олти ойда тувагингни тиллодан қилиб ташлайман дерди. Телефонини эслаб қолганим яхши бўлган экан.

Самад ҳовлиқиб қолди:

– Нима деди? Килосини қанчадан оларкан?

– Тош унақа майда йигитлардан эмас. Опкелсанг эллик-олтмиш кило қилиб ўтирмасдан, бир йўла уч-тўрт тонна олиб кела қол. Тузукроқ фойдаям кўрасан. Менга сенинг бир тийининг керак эмас, деди.

– Э, қойил! – хайратланиб бош чайқади Қахҳор.

– Бу гапи тўғри лекин, – бирдан калласи ишлаб кетди Самаднинг ҳам. – Эллик-олтмиш кило оборадиган бўлсак, кўрган фойдамиз бензин пулидан ортмайди. Лекин бунча балиқни қаердан оламиз? Балиқ-ку, топилар. Лекин қайси пулга оламиз?

Бердикул билан Қахҳор худди келишиб олишгандай Самадга тикилиб қолишди.

– Нега менга қараб қолдиларинг?

– Мен яқинда укамни уйлантирдим, – тушунтирди Қахҳор. – Сен бўлса энди келин туширасан. Демак, пулинг бор.

Бердикул қўшимча қилди:

– Пулингизни бир айлантириб, икки-уч баробар кўпайтириб олсак ёмонми?

Самад иккиланиб қолди:

– Ўзи у одам... ишончлими?

– Унақа одамларга бунақанги саволлар берилмайди. Шартта юзингни тилиб ташлаши мумкин.

Бердикулнинг бу гапи Самаднинг шубҳаларини тарқатиб юборгандай бўлди.

– Во-ей... Балки насияга гаплашиб кўрармиз. Бу ердан оладиган балиғимизни айтяпман.

– Унақа аҳмоқларни қаердан топасан? – кулди Қахҳор.

– Уф-ф!.. Нима бўлса Самад, Самад! Ўлмаган жоним!

Бу Самаднинг рози бўлгани эди. У ўрнидан турди.

– Мен бўлмаса уйга бориб, борини қиртишлаб келай-чи.

– Бир машина балиққа етадиган бўлсин, – тайинлади Бердикул. – Машинани ўзим гаплашиб қўяман. Бир-иккита ходка қилайлик, кейин бунақа ишлар учун алоҳида пул ажратиш қўямиз.

Самад кетди. Бердикул пиёлаларга тўлдириб ароқ қуйди:

– Қани, олдик! Бўлғуси муваффақиятлар учун! Бизнинг кўчамизда ҳам байрам бўлсин!

– Байрам бўлсин!

Бердикул ароқни ичиб, пиёлани жойига қўйгач, столдаги нарсаларни Қахҳор томон сурди:

– Сиз бемалол. Самад ака қайтгунича бир жойга ўтиб келаман. Бир йўла машинани ҳам гаплашиб келаман.

Шўр бодринг газак қилаётган Қаҳҳор бошини силкиди:

– Хўп, хўп.

Бердикул шошиб ошхонадан чикди. Худди шуни кутиб тургандай, эшикдан чиққан маҳали унинг ёнига кўзойнакли бозор ходими ҳарсиллаб-пишиллаб етиб келди:

– Ака, нима бўлди, оптом ташлаб кетаверасизми?

– Боя айтган нархинггами?

– Ҳа, ака. Ёмон нарх айтмадим-а.

– Энди... – Бердикул бош бармоғини кўрсаткич ва ўртанча бармоғи орасига суқиб кўрсатди: – Мана сенга балиқ, бақалоқ!

Кўзойнакнинг ранги ўчиб кетди:

– Ака, ҳаддингиздан ошманг, яхшилиқча таклиф қилдим-а. Хўжайинлар эшитса хафа бўлишади. Бунинг оқибати...

– Кўлингдан келганини қил, тўрткўз! – беписанд оҳангда гапирди Бердикул. – Хоҳласанг, ҳозир мен билан биттама-битта чиқ. Эзиб ташлайман! Хоҳласанг чоп, бориб суюнчи ол. Беш йил ўтириб келган биттаси балиғини биз айтган нархда сотмасдан, шаҳарга олиб кетди дегин. Бор!

Кўзойнак жойида анграйиб туриб қолди, сўнг балиқ растаси томон зипиллаб жўнади.

Ўз-ўзидан мамнун бўлиб бораётган Бердикул эса бозордан унча узок бўлмаган “Кўз зиёси” хусусий шифохонасига деярли югуриб келди. Деворларига “Барча кўз касалликларини тузатамиз”, “Кўз нурини қайтарамиз”, “Янгилик: лазер жарроҳлиги!” ёзувлари осиб қўйилган шифохонанинг кўз таниш бўлиб қолган ёшгина жарроҳи Бердикулни мулозамат билан кутиб олди.

– Ўша гап – гап, ака. Худо хоҳласа момойни олиб келасиз, уч кунда кўрмагандай бўлиб, тойис, тамомила тузалиб кетадилар, – дея ваъдани катта бериб юборди шифокор.

– Раҳмат, ука, – кўлини кўксига қўйди Бердикул. – Бутун умидим сиздан.

– Биз сизга ўхшаганларнинг умидини оклаш учун шу ерда ўтирибмизда, ака, – янада баланддан келди шифокор. – Нарх ўша келишганимиз. Олдиндан юз фоиз. Лекин буни бировга айтиш шарт эмас.

– Албатта, ака, албатта. Насиб қилса эртага ё индинга бус-бутун қилиб олиб келаман.

– Бу яхши, – Бердикулнинг қувончига шерик бўлди шифокор. – Лекин ўтган куни бошқача гапиргандингиз. Нима, хазина топдингизми, а?

Бердикул лаб-лунжини йиғиштиролмай қолди:

– Э, йўқ. Бир кадрдон дўстимни топиб олдим бугун. Шунинг олдига кетяпман. У хазинадан ҳам авло.

– Унда яхши бориб келинг, ака. Эслатиб қўяй: эрталаб пул, кечкурун операция. Бизники хусусий. Навбат-павбат, дори-пори деб ўтирмаймиз. Пулни олдикми, ишга киришамиз. Натижа гар-рантия!

– Раҳмат, дўхтир. – Бердикул ўрнидан турди. – Раҳмат.

– Э, раҳматни кейин, момойнинг кўзлари чароғон бўлиб кетганидан кейин айтасиз...

Шундан кейин ҳам одам қувонмай бўладими!..

Мана шу кайфият таъсирида бўлса керак, Бердикул қолган ишларни жуда енгиллик билан, ҳатто, айтиш мумкинки, ўйнаб-кулиб бажарди: ёнбошига “Тирик балиқ” деб ёзилган машина шопири билан гаплашди, кадрдони Тошга кўнғироқ қилиб:

– Биз йўлга тушяпмиз, – деб айтиб ҳам қўйди.

Бунга жавобан Тош аллақачон бозорни гаплашиб қўйганини, бемалол келаверишлари мумкинлигини айтганида эса ногоҳ босиб келган шодон хаяжон пўртанасидан Бердикулнинг боши айланиб кетгандай бўлди...

* * *

Ҳайдовчилар сўроғи узоққа чўзилмади. Бунинг устига ҳар иккалови жойида типирчилаб, учиб кетгудай бўлиб ўтиришарди.

– Терговчи ака, – охири ялинишга ўтди иккинчи бўлиб терговчининг олдига кирган Акбарали. – Энди, агар саволларингиз тугаган бўлса, бизга жавоб берсангиз. Тез гастинсага бормасак бўлмайди. Уйимиз куяди!

– Бунча ваҳимага тушяпсиз? Машинангиз турибди, пломбалар жойида.

– Ахир биз почтачилик ҳам қилиб турамыз-да.

Терговчи жойлашиброқ ўтириб олди:

– Тушунтириброқ гапиринг, Мўминов. Қанақа почтачилик?

– Ғиёснинг тоғаси бор. Кабир ака деган. Ўша кишининг укаси Тошкентда ҳовли сотиб олаётган экан. Кабир ака “Нексия” сини сотиб биздан укасига пул бериб юборганди. Жигарига ёрдам-да. Тошкентда ҳовли олишнинг ўзи бўладими?

– Қанча?

– Ўн тўрт миллион сўм.

Терговчи ҳуштак чалиб юборди:

– Шунча пул меҳмонхонадаги хоналарингизда турибди, демокчимисиз?

– Ҳа. Дипломатда. Лекин... – иккиланиб қолди Акбарали. – Менинг кўрққаним...

– Давом этинг.

– Бошим ҳалиям ғувуллаб турибди. Ҳушимдан кетишдан олдин ўша дипломатни анави қизларнинг қўлида кўргандайман...

– Дипломат қулфланганмиди?

– Ҳа.

– Унда чўчимасангиз ҳам бўлади. Одилова билан Маратова меҳмонхонадан олиб чиқиб кетилаётганида қўллариди ҳеч қанақанги дипломат йўқ эди.

Акбарали енгил нафас олди:

– Хайрият-эй... Лекин, ака, яна бир нарса бор-да. Шундан кўрқаяпман-да.

– Нима экан у?

– Мен қизлар дипломатни очганини кўргандайман.

– Буниси энди қизик. Демак, қалитни ўзларингиз бергансизлар.

– Йўғ-э! – жон ҳолатда эътироз билдирди Акбарали. – Қалит Ғиёснинг бўйнида осилиб турибди, ўз кўзим билан кўрдим.

– Шунақа денг. Қизик... Одилова билан Маратова машинага чикқанидан кейин сиз шеригингиз билан пул ҳақида гаплашмадингизми?

– Йўқ.

– Дипломат қаердайдиди?

– Ёстикнинг тагида. Кўринмай турганди.

– Ҳм-м... Сиз чўчиманг. Хона муҳрланган. У ерга ҳеч ким киролмайди.

– Лекин барибир, ака, катта пул...

Акбарали баённомага имзо қўйиб чиққач, терговчи савол назари билан ёрдамчисига қаради.

– Ҳайдовчиларнинг кўрсатмалари бир-бирига тўғри келяпти, – деди Асқарали. – Афтидан, бу ерда гапнинг ҳаммаси аёлларда. Шерше ля фам.¹

Жавлон бир муддат ўйланиб қолди, сўнг ўрнидан турди:

– Асқаралибек, меҳмонхонага ўтиб келишимизга тўғри келади. Машина чақиринг.

Шаҳар кичкина эмасми, орадан чорак соат ўтар-ўтмас улар меҳмонхонада эдилар.

Муҳрланган хонадан арзирли бирон далилий ашё чиқмади. Хонани тинтийвериб чарчаб кетган Асқарали:

– Уф-ф! – деб юборди. – Бу ерда косметиканинг “к” ҳарфи ҳам йўқ-ку, Жавлон ака.

Кўлқоп кийган терговчи индамай ювиниш хонасига кирди, диққат билан ҳар ёққа қарагач, энгашиб, ванна тагига кўз ташлади-ю, кўл чўзиб, каттагина дипломатни суғуриб олди.

Жавлон дипломатни полга қўйиб, қулфчалар тепасидаги бўртикларни босган эди, иккала қулф ҳам “ширқ” этиб очилди. Дипломат ичи дасталанган пулларга тўла эди.

– Косметика йўқ, лекин бошқа нарса бор, – дея мийиғида илжайиб қўйди терговчи.

* * *

Вақт пешинга яқинлашди ҳамки, “уч оғайни ботир”дан дарак бўлавермади. Хавотирга тушган Гулноза онаси билан дарвоза ёнидаги кўлбола ўриндиққа чиқиб ўтирди-да, йўлнинг қарши тарафидаги дарахт соясида майда-чуйда сотиб ўтирган, беўхшов семириб кетган Зухрани ер остидан бироз кузатди.

Ў, бир пайтлар сочи тақимини ўпадиган қиличдай қиз эди Зухра! Мактабнинг қайси бир тадбирида битирувчи синфда ўқиётган Гулнозани спорт залига алдаб олиб кирган ва титраб-қақшаганча: “Тоҳирни тинч қўй, бўлмаса!..” дея худди бўғиб ўлдириб қўядигандай пўписа қилган шу кўккўз қиз эди. Ўшанда Гулноза мағрур тарзда “Э, бор, пишириб е ўшанингни!” деган, аммо барибир Тоҳирнинг бу қизга қайрилиб қарамаслигига ишончи комил бўлганидан, бадхоҳларча қувониб ҳам қўйганди... Ў, ёшлик! Ана,

¹“Аёлни изланг” (французча)

иккаловига ҳам насиб қилмади-ку Тоҳирбой... Зухраой қўшни қишлоққа эрга чикқанди, аммо турмуши бўлмади: икки боласи билан қайтиб келди.

Ғалати томони – мактаб давридан бери Зухранинг Гулнозани кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ. Бўлмаса қанча сувлар оқиб кетди... Йўқ, барибир, Гулнозага кўзи тушса бас, Зухра бирдан тумшайиб қолади, саломига алик олмайди. Бунни кўриб Гулнозанинг энсаси қотади, бир кўнгли тўғри бориб бу аразчи жувонга: “Нима, мен еб, сен қуруқ колдингми? Оч-да энди қовоғингни!” демокчи ҳам бўлади, аммо шайтонга ҳай беради... Зеро ўзи йўқ пайтлари Зухраой ота-онасининг ёқасидан кириб енгидан чиқишини, елиб-югуриб уларнинг хизматида бўлишини Гулноза яхши билади... Мана, ҳозир ҳам уни кўриб кўрмаганга оляпти, атай шу томонга қарамаяпти. Ў, доғули!..

Қариб қолибди шўрлик... Дарвоқе, Зухра ундан икки ёш кичик эди. Демак ўзи ҳам олма билан ўрик эмас...

Ёқимсиз ўйлардан тезроқ қутулишни истаган Гулноза онасига ўғирилди:

– Почтага ўтиб келсаммикан?

Маърифат хола хотиржам эди:

– Қўявер. Учаласи йиғилса, гурунглиариям тугамайди, баҳслариям. Келиб қолишади.

Дарҳақиқат, қайрилишда гурунглашиб келаётган чоллар кўринишди. Қўлларидаги сумка, қоплари бўш қариялар Зухранинг ёйма хонтахтачаси ёнида тўхташди.

Ўктябр ота яшил салафан халтачага солинган, бир бармоқ энлилигидаги носни қўлига олди, кўзига яқинлаштириб, унинг ёнидаги ёзувни ўқиди:

– “Чорсу. Нигинахон”. Бу нима дегани, қизим?

Зухра бажонидил изох берди:

– Чорсуда ишлаб чиқарилган, Нигинахоннинг цехида дегани, амаки.

Фирма.

– Ё қудратингдан! – бўш қўли билан кўксини чангаллади Ўктябр ота. – Аёллар нос ишлаб чиқаришгаям ўтса-я! Замонанинг зайлини қаранглар.

– Олаверинг, амаки. Ўткиридан бу.

– Жуда ўткирми? – синчковлиги тутди Ўктябр отанинг.

– Жуда.

– Йўқ, жуда ўткири менга тўғри келмайди. – У носни қайтариб жойига кўйди.

Зухра бошқасини узатди:

– Ўртачасиям бор.

Отахон бош чайқади:

– Ўртачасиям тўғри келмайди.

Отахон ўзини майна қилаётганини сездими, сотувчининг жаҳли чикди:

– Оласизми-йўқми, амаки?

– Жон деб олардим-у, – чин дилдан афсусланиб бош чайқади Ўктябр ота, – ошқозоним бунингга қўшилган оҳакни ҳазм қилолмаса керак-ов. Бўлмаса балодек ишлайди.

Турғунбой ота лўқма ташлади:

– Ошқозонинг темирниям ҳазм қилиб юборарди-ку. Энди нега ноз қилиб қолдинг?

Ўқтабр ота бўш келмади:

– Оҳақ, жўра, темирниям чиритиб юборади.

Зухранинг баттар энсаси қотди:

– Ҳеч нарса олмасангиз, нега менинг бошимни қотириб ётибсиз?

Ўқтабр ота унга ажабланиб, кўзларини катта-катта очиб қаради:

– Ким ҳеч нарса олмаймиз деди? Оламиз, қизим, оламиз... Саке, неварачевараларга алсай.

– Казир, – деди Серсенбой ота ва пичирлаб, бармоғида неварачевараларини санай бошлади.

Бунни кўрган Ўқтабр ота қутичадаги ширинликларни салафан халтачага ағдарди:

– “Казир-пазир” қилиб ўтирмай ҳаммасини олавер. Ичингда минг ҳисоблаганинг билан барибир саноғига етолмайсан. Уч-тўртта кўп бўлса ҳеч нарса қилмайди.

– Ўй-баёв...

– Ўй-байлама, Саке. Бугун ақшанг кўп сенинг. Лекин, майли, охири марта ўзим тўлайман. Фақат невараларингга “Ўқтабр бобонгдан” деб айтиш шарти билан. – Отахон чўнтагидан ўнта минг сўмлик чиқариб сотувчига берди: – Етадими?

– Етади, амаки.

Гулнозанинг шу томонга келаётганини кўрган Зухра ранги ўчиб, тез-тез нарсаларини йиғиштира бошлади.

– Ҳорманглар. Бозорга барака, – деб кўйди жувоннинг бу қилиғидан кулгиси қистаган Гулноза. Сўнг қарияларга қаради: – Ие, қоплар бўш-ку. Пенсия бўлмадимми?

Турғунбой ота Ўқтабр отага ишора қилди:

– Бу калласи йўқ чол...

– Тўхта, тўхта! – жўрасини гапиргани қўймади Ўқтабр ота. – Мана, ўзинг айт, қизим, ўзи аслида йўқ нарсага хато қилган одамни хато қилди деб айтиш мумкинми?

– Йўқ, – иккиланиброқ жавоб қайтарди гап ўзани қаёққа кетаётганини илғамаган Гулноза.

– Маладес, қизим. Шаҳар кўргансан-да, тўғриси айтасан. Менам аслида йўқ биттагина “нол”га адашибман. Шунга шунча миннат, таъна.

Яйраб қулиб юборган Ўқтабр ота қаппайиб турган кўкрак чўнтагига уриб-уриб қўйди:

– Пенсия минг сўмликлар экан, мен бўлсам юз сўмликлар деб эшитибман. Бор-йўғи биттагина “нол”га адашибман. Йўқ нарсага...

Шу лаҳзада отахоннинг ранги оқарди, кўзлари катталашди, нафас олиши оғирлашди. Бунни билдирмасликка уринган Ўқтабр ота шошиб кета бошлади, бироқ ота қандайдир ишончсиз тарзда, сал гандираклаб қадам ташларди:

– Бор-йўғи битта нолга-я! Ўзи йўқ нарсага-я!.. Мен борай. Тезроқ уйга етиб олай...

Гулноза ҳайрон бўлди:

– Амаки. Овқат тайёр. Келишгандик-ку.

Турғунбой ота ажабланиб, жўрасининг ортидан бақирди:

– Ўзи ёмоннинг бир қилиғи ортиқ бўлади-да!.. Ҳой, бу яна нимаси? Қайт!

– Ўй-ба-ёв, наснинг исине маст бўлдингба?

– Ҳа, ҳа, мен... ҳозир...

Ўктабр отанинг қўлидан сумкаси тушди, отахоннинг ўзи жон алпозда кўкрагини ғижимлади ва шу ҳолида “гурс” этиб ерга қулади.

– Амаки!

– Жўра!..

Ўктабр отани уйга олиб киришди, яқинда Турғунбой ота ётган ўринга ётқизишди. Бир ош пишгулик фурсатда туман марказидан Гулноза чақирган “Тез ёрдам” етиб келди.

Беморни кўриб бўлган шифокор журналга нималарнидир ёзди. Сўнг унинг кўрсатмаси билан ҳамшира Ўктабр отанинг юмшоқ жойига игна санчди.

– Ҳаммаси жойида. Беморга тинчлик, хотиржамлик керак. Тез-тез хонанинг ҳавосини алмаштириб турунглар.

Йигит чамадонини йиғиштира бошлайди.

– Раҳмат, ўғлим, – деди жўрасидан кўз узмай ўтирган Турғунбой ота.

– Арзимаиди, отам... Бўпти, кетдик.

– Дори-пори керак эмасми? – шошиб сўради Гулноза.

– Ҳозирча хотиржамлик ва тоза ҳаводан бошқа ҳеч нарса керак эмас. Мен касалхона журналига ёздириб қўяман, эртага ҚВП врачлари келиб хабар олади.

Шу маҳал кўзларини юмиб ётган Ўктабр ота пичирлаб қолди:

– Касалхона эмас...

– А, нима дедингиз, отам?

Турғунбой ота тушунтирди:

– У “касалхона” деган сўзни ёмон кўради. “Шифохона” бўлса бошқа гап.

Шифокор ўрнидан турди:

– Умуман олганда, Алихўжа-Хўжаали. Лекин, майли, талабларга кўра шифохона бўла қолсин. Омон бўлинг, отам.

– Хайр...

– Жаҳси барингдар...

Шифокор ҳовлига чиққан маҳал Гулноза сўради:

– Доктор, диагнозни айтмадингиз.

– Инфаркт. Шунинг учун отахонни иложи борича қимирлатманглар, ҳуда-беҳудага безовтаям қилаверманглар. Гапирганда эса фақат яхши гапларни айтинглар. У кишига ҳаяжонланиш, безовта бўлиш мумкин эмас.

Ғўдайиб чиқиб келган шифокор ҳайдовчининг ёнидан жой олди.

– Сизга катта раҳмат, доктор.

– Арзимаиди.

Машина кетди. Ҳовлига қайтиб кирган Гулноза чўнтагидан қўл телефони олиб, эрига қўнғироқ қилди.

Узун гудоклар. Афтидан, Файзулла яна бирон зиёфатда бўкиб ичиб ўтирибди...

Пешонаси тиришган Гулноза молхона ёнига ўтиб, қизига телефон қилди.

– Аданг қалай?

– Вой, ҳозиргина гаплашдим, – шубҳали тарзда жудаям тез жавоб қайтарди Ноила. – Соппа-соғлар. Сизни сўрадилар. Кейин кечқурунга бир чўқим ош қилиб қўй, ота-бола биргаликда еймиз дедилар.

– Ундай бўлса яхши, – ноилож қизининг йўриғига юрди Гулноза. Кейин Ўктябр амакининг ётиб қолганлигини айтди.

– Унда сиз яна бир-икки кун қоласиз шекилли, а, ойижон?

– Ҳа, шундай қилмасам бўлмайди.

– Сиз бемалол, ойижон! Бизни ўйламанг. Келишганимиздай мен эртага тушдан кейин йўлга чиқаман.

– Яхши. Айтгандай, телефон қилганимнинг сабаби, мабодо сенда Коммунанинг телефони йўқми?

– Қайси Коммуна?

– Ўктябр бобонгнинг қизини айтяпман. Уч-тўрт йил бурун интернетданми топдим дегандай бўлувдинг-ку.

Ноила эслади:

– Ўшанда топгандим. Почтасига хат ёзгандим. Инглизча жавобам келганди. У пайт Коммуна опа Латвияда эди. Шенген визам бор, яқинда Финляндиягами, Швециягами ўтаман деяётганди. Кейинги хатим ўзимга қайтиб келди. Коммуна опа электрон почтасини ёпиб ташлаган экан. Бошқа очган бўлса керак.

– Яна излаб топсанг бўладими ўша интернетингдан?

– Уриниб кўрса бўлади. Лекин бу энди ғарам ичидан игна қидиргандай гап, ойижон. Коммуна опа нимага керак бўлиб қолди?

– Чақирсакми дегандим. Инфаркт билан ҳазиллашиб бўлмайди. Топсанг, ваҳима қилмасдан, ётиғи билан тушунтириб хат ёзиб юбор ё телефон қил.

– Хўп, ойижон.

– Эртагача, қизим. Ошни тирик қилма, аданг ётиш олдидан газ сув ичса кечаси безовта бўлади.

– Биладан, ойижон. Газ сув ошқозондаги гуручни шишириб юборади... Эртагача.

* * *

Қабулхонага ҳовлиқиб кириб келган Дилобар на салом бор, на алик, Муқаддамни шоширди:

– Тез хонани очинг! Нарсам қолиб кетганди, олишим керак.

Муқаддам ҳайрон бўлди:

– Эшик муҳрланган-ку.

Дилобар сумкачасидан бир парча қоғоз чиқариб кўрсатди:

– Манавини терговчи берди. Кейин эшикни меҳмонхонангиз печати билан яна печатлаб қўяркансиз. Бўлинг тезроқ! Шошиб турибман.

Муқаддам терговчи берган қоғозни олиб кўрди. Дарҳақиқат, бу фуқаро Д.Одиловага муҳрланган хонадан ўзининг шахсий буюмини олиш учун берилган рухсатнома эди.

Муқаддам бориб эшикни очди. Икковлон хонага киришди.

Дилобар хонани кўздан кечирди, стол-стуллар тагини қараган бўлди:

– Қаерга тушиб қолган экан-а?

Муқаддамнинг синган дераза ёнига келиб, ташқарига қараётганини кўрган қиз тез ювиниш хонасига ўтди-да, сумкасидан каттагина қора салафан халта чиқариб, ванна тагидан суғуриб олган дипломатни халтага жойлади.

– Топдим!

Муқаддам шу томонга ўгирилди:

– Бўлдими?

– Бўлди. Бўпти, мен чопдим!

Дилобар шошиб хонадан чиқди ва шундоқ йўлакда ўзини кутиб турган Жавлон Сулаймоновга урилиб кетди.

– Ҳой! Кўзми бу ё пўстакнинг тешигимиз? – Бирдан терговчини таниб қолган қизнинг нафаси ичига тушиб кетди: – Вой, бу сизми?

– Демак, асосий мақсад дипломат бўлган, шундайми, Одилова?

Дилобар терговчига анграйиб қараб қолди.

– Саволимни қайтараман: демак, асосий мақсад дипломат бўлган, шундайми, Одилова?

Ниҳоят қиз ўзига келди, иложи борича беписандлик билан гапиришга уринди:

– Нима деяпсиз, тушунмаяпман, ўртоқ терговчи? Қанақанги дипломатни айтаяпсиз?

Жавлон қора халтага ишора қилди:

– Манавининг ичидагини. Ҳар қалай, иккита қалам билан битта лаббўёк бунча жойни эгалламаслигини ўзингиз ҳам тушуниб турган бўлсангиз керак.

Инкор қилиш бефойда эканини англаган Дилобар хужумга ўтди:

– Тўғри, бунинг ичида дипломат бор. Меники! Ўзимники!

– Наҳотки?

– Ҳа. Нима, менинг дипломат тутишга ҳақим йўқми?

Жавлон истехзоли илжайди:

– Ҳали тўйгаям шуни кўтариб борганман дерсиз?

– Кўтариб борганман.

– Қизиқ, бу ҳақда дугонангиз нима деркин?

– У эътибор бермаган бўлиши мумкин. Чунки ҳамиша икки кўзи осмонда бўлади. Бунинг устига худди мана шундай эди, сумканинг ичида эди.

– Эҳтимол, эҳтимол.

– Энди кетсам бўладими?

– Бир дақиқа. Марҳамат қилиб айтсангиз, дипломат ичида нима бор?

Дилобар сира иккиланмасдан жавоб қайтарди:

– Ўзимнинг нарсаларим. Шахсий нарсаларим.

– Ҳар қалай, аниқроқ айтсангиз дегандим. Мана, – терговчи ўзларини ажабланиб кузатиб турган Муқаддамга ишора қилди. – Меҳмонхона ходимаси фуқаро Латипова иштирокида очиб кўрамиз. Тўғри айтсангиз, ўзингизники, ҳалол. Лекин нотўғри айтсангиз, бу ҳақда гувоҳимиз иштирокида далолатнома тузишимизга тўғри келади.

– Дипломатда менинг... – Дилобар чайналиб қолди. – Менинг... қисқаси, озроқ пулим бор.

– Озроқ деганингиз қанча? Қандай қийматдаги купюралар?

– Эсимда йўқ. Лекин бу бир умр йиғиб келаётган жамғармам.

– Уни доим ёнингизда олиб юрасизми?

– Ҳа. Камбағалнинг моли ёнида бўлгани маъқул.

– Унда марҳамат қилиб, дипломатни очсангиз. Гувоҳ иштирокида.

Дилобар ноилож сумкасидан дипломатни олди, очмоқчи бўлди, бирдан ниманидир эслаб қолгандай терговчига қаради:

– Қулфланган.

– Ростдан-а? Ҳойнаҳой, калити тухумнинг ичида, тухум сандикда, сандик ертўлада, ертўла дарёнинг тагида бўлса керак. А?

– Калит йўқолган, – ўзига келиб улгурган Дилобар пинак бузмасдан жавоб қайтарди. – Шунинг учун бунга ўзимам очолмай юрибман. Анчадан бери.

– Балки дугонангизни ёрдамга чақирармиз. Ахир болалар уйида унинг лақаби “Тамарка қулфбузар” бўлган. Шундайми? У оддийгина соч тўғнағичи билан ҳаттоки инглизча қулфларни ҳам оча олади.

Бунақа гапларни кутмаган Дилобар эсанкираб, аранг:

– Лекин сиз... сиз... – дея олди.

Жавлон жиддий оҳангга ўтди:

– Одилова, сичқон-мушук ўйинини бас қилинг.

Қўллари титрай бошлаган Дилобар ноилож дипломатни очди. У даста-даста эски газета-журналларга тўла эди. Бунга кўрган Дилобар эс-ҳушидан ажралган одамдай анграйиб қолди.

– Яхши жамғарма экан. Энг муҳими – ишончли. Одилова, мен билан боришингизга тўғри келади.

– Қаерга?

Терговчи Муқаддамга қаради:

– Хонани тартибга келтиришингиз мумкин. Келтирилган зарар, яъни синган ойна айбдорлардан ундириб олинади... Марҳамат, Одилова. Ўзингизнинг дипломатингиз билан.

Зўр бериб вазиятдан чиқиб кетиш йўллари уйлаётган Дилобар шуурсиз тарзда терговчининг олдида тушди.

Ташқарида уларни машина кутиб турган экан, бир зумда шаҳар ички ишлар бошқармасига етиб келишди.

Терговчининг хонасида иккала ҳайдовчи, Тамара ўтирган экан. Дилобарни бошлаб кирган Жавлон кафтларини бир-бирига ишқалаб олгач, мақсадга ўтди:

– Хонимлар ва жаноблар. Энди бу ишни ёпсак ҳам бўлади. Ўйлашимча, ҳаммаси жой-жойига тушди. Шундай қилиб, Дилобар Одилова, сиз шерингиз Тамара Маратова билан олдиндан жиноий тил бириктириб, Ғиёс Умиров ва Акбарали Мўминов бошқараётган “КамАЗ” юк машинасини овлоқ жойда кутиб тургансиз. Чунки сиз бу ҳайдовчилар катта микдордаги нақд пулни олиб кетаётганидан хабардор бўлгансиз.

Ҳеч кимни писанд қилмаётгандай гердайиб ўтирган Дилобар пичинг қилди:

– Ўзимда ғойибдан билиш таланти борлигидан беҳабар эканман, ўрток терговчи. Аммо қайтариб айтаман: биз тўйда эдик. Бизни хафа қилмоқчи бўлишди. Биз кочдик.

– Бунияма текшириб кўрдик. Ўша оқшом сизлар турган жойдан ўн беш километр радиусда биронта ҳам тўй бўлмаган. Ундан ортиқ жойдан пиёда келишингизни эса тасаввур этиб бўлмайди. Хуллас, сизлар “КамАЗ”га чиқиб оласизлар. Режангиз бўйича бирон жойда тўхтаб, овқатланишларингиз, ана ўшанда сизлар ҳайдовчиларнинг овқатига клофелин кўшиб беришларингиз керак эди. Ҳайдовчилар ухлаб қолгач, дипломатни олиб кўздан ғойиб бўлардингизлар.

– Бу чўпчагингизга биронта далилингиз борми? – эътироз билдирди Дилобар. – Ё шундай тўқиб кетаверасизми?

– Давом этамиз. Аммо йўлда ҳайдовчи тўхтамайди. Сизлар ноилож “Қирғоқ” меҳмонхонасигача бирга келасизлар ва ўз режаларингизни шу ерда амалга оширишга уриниб кўрасизлар. Дарвоқе, мен сизга меҳмонхона каршисидаги уйда яшайман деб айтгандим. Ўша кечаси ҳам сизларнинг меҳмонхона деразасидан ўз ихтиёрларингиз билан, ҳеч қандай пичоқ тирашларсиз ошиб ўтаётганлигингизни кўрганман.

– Балки демидрол сўраб навбатчи аптекага югуриб борибам келгандирман?

– Йўқ, Одилова, сиз ишни пухта қиласиз. Ахир болалар уйдан сўнг тиббиёт коллежини битирган дипломли ҳамширасиз. Дориларни яхши биласиз. Бу сафар ҳам олдиндан сумкангизга солиб олган кичкинагина салафан халтачадаги клофелин моддасининг бир қисмини ҳайдовчи Ғиёс Умировга берасиз, қолганини эса Акбарали Мўминовга. Аммо шошганингиздан салафан халтачани йўқ қилишга улгурмайсиз. Мана, экспертиза хулосаси. Сумкангиздан топилган кичик салафан халтачада ҳақиқатан ҳам клофелин моддасининг юқи қолган. Бу дори эса ҳайдовчилар ошқозони ва қонида топилган уйку дориси билан бир хил таркибда.

– Вой муғамбир-эй! – деб юборди Ғиёс беихтиёр.

Дилобар бу лўқмага парво ҳам қилмади:

– Сизда бунақанги салафанчалардан йигирматасини сумкамга солиб кўйиш имконияти бор эди. Бу далил эмас, уюштирилган тўхмат, холос. Ўрток терговчи, менга қарши тўплаган далилларингиз бир пулга қиммат эканлигини ўзингиз ҳам яхшигина билиб турибсиз шекилли. Шундай экан, оғзингизни чарчатиб, ортиқча гап қилишнинг нима кераги бор. Гапбозликни тўхтатиб, уй-уйимизга тарқала қолайлик.

Терговчи, қизнинг ўзини совуққон тутишига қойил қолгандай бош чайқаб кўйди:

– Давом этаман. Гиёс Умиров уйкуга кетган маҳал сиз ҳар эҳтимолга қарши дипломатни текшириб кўришга қарор қилдингиз. Бунинг учун “Тамарка кулфбузар”нинг маҳорати кўл келди. Дипломатни очдиларингиз. У ҳақиқатан пулга тўла эди.

Дилобар эътироз билдиришга уринди:

– Лекин...

Аммо бу сафар терговчи уни гапиртирмади:

– Иш битгандай эди. Аммо машина эшигини қулфлашга кетган Акбарали Мўминовнинг қайтиб келиб қолиши, айниқса унинг сизларни бу аҳволда кўриши яна режангизни бузиб юборди. Сизлар дипломатни олиб чиқиб кетмоқчи бўлдингизлар. Аммо Акбарали Мўминов қаттиқ қаршилик кўрсатди. Тўполон кўтарилди, дераза ойнаси синди. Хонага одамлар бостириб киришди. Шунда сиз кўрқоқ олдин мушт кўтарар қабилда иш тутиб ҳайдовчиларни ўзларингизни зўрлашга уринишда айблашга ўтиб, дод-вой кўтардингиз. Дугонангиз сизга қўшилди. Сиз шу тўполон пайти дипломатни ваннанинг тагига яшириб кўйдингиз.

Гиёс ўрнидан ирғиб туриб кетди:

– Вой палакат-эй!

Бесабр ҳайдовчига ўқрайиб кўз ташлаб кўйган Дилобар иложи борича хотиржамлик билан терговчига мурожаат қилди:

– Кейин сиз кўзбойлоғичлик қилдингиз, яъни ўша сумманинг эгасига айландингиз, шундайми? Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир дегандай, а?

Қизнинг нимага шама қилаётганини тушунган Жавлон кулиб кўйди. Ҳа, Одилованинг асабларию, ўз манфаати учун тез фикрлашига қойил қолса бўлади.

– Адашдингиз. Мени сизнинг зўр бериб яна ўша хонага боришга баҳона қидиришингиз шубҳалантирди. Шунда ўзимиз бориб хонани текширдик. Дипломатнинг кулфи бузилганлиги, айниқса унинг ушлагичида сизнинг бармоқ изларингиз борлиги мени ҳайрон қолдирди. Шунда мен ўйлай бошладим.

Бу сафар киз истехзо қилишдан ўзини тийиб туrolмади:

– Наҳотки?

– Ҳа, шундай... Биз пулни баённома асосида дипломатдан олиб, ўрнига эски газета-журналлардан солиб кўйдик. Қолгани биз кутгандай бўлиб чиқди. Сиз қопқонга тушдингиз, Дилобар Одилова.

– Асло! – кескин бош чайқади киз. – Агар тўғриси айтидиган бўлсам, манави тақа мўйлов ҳайдовчи, Гиёсмиди исмингиз, хуллас, шу одам мен сени севиб қолдим, иккаламиз узоқ-узоқларга қочиб кетамиз, мана, топганим сеники, шу кеча мен билан қол, деб ялиниб-ёлвориб туриб олди, тиз чўқди. Дипломатни оёқларим тагига ташлади.

– Ҳой, ҳой, тухмат қилма! – бақириб юборди юзига қон тепчиган Гиёс. – Тухмат қилма!

– Нега энди тухмат бўларкан? Мана, – қиз дугонасига ишора қилди. – Гувоҳим бор. Тўғрими, Тамара?

Одатига кўра шифтга қараб ўтирган Тамара дарров дугонасининг гапини маъқуллади:

– Тўғри.

– Ана, кўрдингизми, ўртоқ терговчи, – тантанавор тарзда гапида давом этди Дилобар. – Биз аёллар бир кўришда муҳаббатга ишонамиз, ҳатто жонимизни қурбон қиламиз. Соддамиз-да, соддамиз. Эркаклар бўлса айёр, маккор.

Терговчи эътироз билдирди:

– “Содда” деган таъриф сизга тўғри келмас-ов.

– Нега энди? – таслим бўлишни хаёлига ҳам келтирмасди Дилобар. – Мана ҳозир бошлиғингиз номига қарсиллатиб битта ариза ёзаман, аслида воқеа қандай бўлганини баён қиламан. Гувоҳим бўлса бор. Мен терговчингизнинг кўкнори хаёллари қурбони бўлдим деб ёзаман. Шуми хотин-қизларга ҳурмат деб ёзаман! Орада сизнинг обрўйингиз тушгани қолади.

– Менинг обрўйим учун ташвиш чекмай қўя қолинг, Одилова.

Ранги кўкара бошлаган, тез-тез нафас олаётган Дилобар ҳужумга ўтди:

– Сиз ҳам бўлмаса менинг айбимни исботлайдиган тузукроқ далил топинг! Тўй бўлмаган эмиш! Бўлмаса нима қипти? Эҳтимол мен у ерга севгим билан учрашувга чиққандирман. Боши очиқ қиз бўлсам. Кейин уришиб қолганман-у, йўлга чиқиб кетаверганман. Дугонам билан. Ҳайдовчиларга эса “Тўйдан келяпман” деб қўя қолганман. Бу гўрсўхталарнинг бири бирдан мени севиб қолиб, муҳаббати исботига дипломат совға қилиб юборишини туш кўриб билибманми?

Қизга кўзларини катта-катта очиб қараб турган Ғиёс:

– Ўзиям лекин илоннинг ёғини ялаган хотин экансан! – деб юборди беихтиёр.

– Ўзлариям фаришта эмас шекилли, – йигитга мазахомуз қаради Дилобар. – Кечагина “қулингиз бўлай” деб тиз чўкиб турган, ох, бир кўришда севиб қолдим, ёндим-куйдим деб оёқларим тагида эмакляб юрган ким эди? Дарров ўзгариб қопсиз-да, а?

Ғиёс, кап-катта эркак, доводирав, титраб-қақшаганча Жавлонга қаради:

– Ўртоқ терговчи! Мен ҳозир... мен ҳозир бу тухматчи хотинни бир бало қилиб қўяман.

– Ҳеч нарса қилолмайсан! – пинак бузмай ўтираверди Дилобар. – Агар мен ҳақимда яна битта ёмон гап гапирсанг, расмийлаштириб қўяман, кейин бир пок қизга тухмат қилганинг учун маънавий зарар тўлаб юрасан!

Ғиёс алам билан қўл силкиди:

– Э, агар сенки пок қиз бўлсанг...

Дилобарнинг туси ўзгариб келаётганани кўрган Жавлон столни уриб кўйди:

– Бас! – Ҳайдовчилардан сўради: – Пул бутми?

– Ҳа. Ўзим санаб кўрдим, – деди Акбарали.

– Унда аввал меҳмонхонага бориб, синган ойна пулини тўлайсизлар. Кейин

эса... кетишларингиз мумкин... Сизларнинг эса, қизлар, қолишларингизга тўғри келади.

– Асос?

Жавлон ўзига ўқрайиб қараб турган Дилобарга қалингина папкани кўрсатди:

– Бу ҳайдовчиларнинг аризалари, суд-экспертиза хулосалари. Асос етарли.

Қиз ҳайдовчиларга беписанд қаради:

– Сизлар ҳали менинг совунимга кир юлмаган экансизлар. Ариза ёзганларингга шундай пушаймон қилдирайки... Ҳали кўрасанлар, охири бориб ўзларинг айбдор бўлиб қоласанлар. Уйларингга бостириб бораман! Хотинларингнинг сочларини юламан! Бутун эл-юрт олдида шундай шармандаи шармисор қиламанки, бош кўтариб юролмайдиган бўласанлар.

Иккала ҳайдовчи турган жойларида қотиб қолишди. Ахийри Ғиёсдан садо чикди:

– Э-э... Ўртоқ терговчи. Қўйинг, шу Худонинг балоси билан тенглашиб юрамизми? Кўриб турибсиз-ку. Биз иш одами бўлсак. Терговга, судга қатнаб юришга... Келинг, аризани қайтариб ола қолайлик.

Дилобар мамнун илжайди:

– Қовоқ каллангиз энди ишлай бошлади.

Жавлон ҳайрон бўлди:

– Жиддий айтяпсизми?

– Ҳа, ўртоқ терговчи. Қўйинг, оғриманган кулоғимизга олтин исирганинг нима кераги бор... Кўриб турибсиз-ку... Қайтариб бера қолинг аризамизни. Биз ҳамма даъвойимиздан воз кечдик...

Дилобар терговчига кулимсираб қаради:

– Фуқаролар калласи ишламай турган пайти ёзган аризаларини, кейин, эс-хушлари жойига қайтганидан сўнг қайтариб олишга ҳақлидирлар. Уларнинг бу ҳуқуқларидан фойдаланишларига қаршилик қилмассиз, ўртоқ терговчи...

Иложсиз аҳволда қолган Жавлон қўлларини икки ёнга ёйди.

Аризаларини қайтариб олишган ҳайдовчилар меҳмонхонага ўтиб, жой, синдирилган ойна ҳақини тўлашгач, шоша-пиша шаҳарни тарк этишди.

Давоми бор

Дилбар МАҲМУДОВА

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист. 1936 йилда тугилган. Ўрта Осиё давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультети журналистика бўлимини тугатган. Унинг “Ярим аср ёнма-ён”, “Ҳар мактубда умр лаҳзаси” китоблари нашр этилган.

ҲАЛИМА

Эссе

ТАҚДИР

1990 йил. Мен ишлаётган газетга (ҳозир бу газета “Ўзбекистон овози” деб номланади) фарғоналик ногирон аёл Кумушхон Салоҳиддиновадан изтиробли хат келди. Бундан ўттиз йил бурун Кумушхон ая дала шийпонидаги боғчада энагалик қилган экан. Бир куни боғча биноси бирдан қулай бошлайди. Энага бино ичидаги йигирмата болани бирин-кетин кўтариб ташқарига олиб чиқади-ю, ўзини асрай олмай хари тагида қолади. Умрбод ногирон бўлиб, умри шифохоналарда ўтади.

Яхши одамларнинг кўмаги билан Фарғона шаҳридаги кўп қаватли уйлардан бирида бошпана топади. Эри ундан хабар олмайди. Ўғил ва қизи ёш бўлишгани учун отаси қарамоғида, ўғай она қўлида қолишади. Кумушхон ая ўттиз йил мобайнида ҳам фарзандлари, ҳам оиласи, ҳам қишлоғидан ажралиб, ўз ёғига ўзи қовурилиб умр кечиради. У ўлимдан қутқариб қолган болаларнинг ота-оналари, ҳамқишлоқлари, қўни-қўшниларининг ҳам хаёлидан кўтарилиб кетади. У олаётган ногиронлик нафақаси уй-жой ҳақи, дори-дармонига, ош-овқатига аранг етаётганидан нолиб ёзган эди.

Мактубни ўқиб, юрагимга ўт тушди. Кумушхон аяга ёрдам бериш истаги борлигимни қоплади. Тошкент-Фарғона, Фарғона-Тошкент йўлларида гоҳ самолётда, гоҳ поездда, гоҳ автобусда неча бор йўл босдим. Кумушхон ая масаласида турли ташкилот раҳбарлари эшигида сарғайиб ўтирдим, уларнинг биридан иккинчисига югурдим... Ҳаммадан ҳам мени ая ўлимдан қутқариб қолган болалар, уларнинг ота-оналари билан учрашув хаяжонга соларди. Ўттиз йил ўтиб, ўша қизалоқлар, болакайлар бир оиланинг бекаси ва беги бўлиб етилишибди. Лекин уларнинг бирортаси ўз халоскори ҳақида ота-оналаридан ҳеч нима эшитишмаган. Ота-оналарнинг ўзлари ҳам бедарак кетган ҳамқишлоқлари тақдири билан мутлақо қизиқишмагани кўриниб турарди.

Шундай оқибатсизликка дуч келганим сайин Кумушхон Салоҳиддиновага ёрдам бериш истаги кучаяр эди. Лекин бир ўзимнинг қўлимдан нима ҳам келарди?! Шу боис суянчиғим – газета жамоаси билан биргаликда ҳаракат қилдим.

Тахририят аъзоларининг фикр-мулоҳазалари, маслаҳатлари, кўрсатмалари асосидаги журналистик тадқиқотим орадан бир йил ўтиб, ўз натижасини берди. Ногирон Кумушхон ая Салоҳиддинованинг нафақаси оширилди. У “Москвич” машинаси билан мукофотланди. Ўзи туғилиб-ўсган, меҳнат қилган жамоа хўжалиги чегарасидан саккиз сотих ер ажратилиб, икки хона, бир айвонли уй қуриб берилди. Энг муҳими, бундан ўттиз йил илгариги жасорати учун “Ҳурмат белгиси” ордени билан тақдирланди.

Кумушхон Салоҳиддиновага аталган ордени унинг олтмиш ёшга тўлиши ва ҳовли тўйи муносабати билан топширишни режалаштирдик.

Ўша куни Тошкентдан республика хотин-қизлар қўмитаси раиси Ҳалима Худойбердиева, Республика “Дугоналар” радио эшиттириши муҳаррири Матлуба Исломова, Ўзбекистон телевидениеси “Нафосат” кўрсатуви муҳаррири Тамара Тошбоева ва мен Фарғонага жўнаб кетдик. Фарғона аэропортидан тўғри ая ётган шифохонага бордик.

Ҳалима Худойбердиеванинг келишидан хабар топишган чоғи, шифохонада яхшигина тайёргарлик кўрилган эди. Фарғонага Кумушхон ая масаласида ҳар борганимда аяни йўқлаб шифохонага келганимдагидан кўра бу ердаги бугунги ҳолат тамом бошқача эди. Ҳаммаёқ яраклайди. Дераза тоқчаларига териб қўйилган туваклардаги ранг-баранг гуллар барқ уриб очилган, шифокор, ҳамширалар эғнида оппоқ янги халатлар.

Кумушхон аяни бошқа палатага кўчиришибди. Буниси кенг ва кўркам, оёқ остига гиламчалар тўшалган. Аяни улуғ айём кунлари билан табриклашни бошлаб юборишган шекилли, стол устида гулдасталар, совға-саломлар.

Ҳалимахон беморни биринчи бор кўриши эди. Кумушхон ая билан кадрдонлардай кучоқлашиб кўришди, хол-аҳвол сўради. Олдиндан режалаштирилгандай эртасига Кумушхон ая ҳовлисида тўй-томоша, биз тайёргарлик қандай бораётганини билиш учун унинг қишлоғига шошардик. Шифохона бош врач ва даволовчи шифокор бизнинг бу режамизга қарши чиқишди. “Қиш ойи, кун совуқ, ая шамоллаб қолиши мумкин, ордени топшириш маросимини шу ерда ўтказиш қолайлик”, дейишди. Қишлоққа бормасликка аяни ҳам кўндириб қўйишганди. Буни эшитиб хафа бўлиб кетдим.

Жисми жони тўққиз марта жарроҳ тиғидан ўтган, баданида соғ жойи қолмаган, ўттиз йилдан буён фақат иякларига тиралганича яшаб келаётган аёлнинг ҳаёти қил устида эканлиги рост. Лекин унинг фақатгина жисми эмас, кўнгли ҳақида ҳам қайғуриш керак эмасми? Ахир, ҳар учрашганимизда Кумушхон ая қишлоғини қўмсаётганини, болаларини соғинганини айтарди. Уларни бир кўриб ўлсам армоним йўқ, дер эди. Мен унинг кўнглида ана шу орзу чироғини ёққим келарди, армонларини ушалишини истардим. Жасорат ўлмайди, у қачон бўлмасин ўз кадр-қимматини топади, бу кадр

топиш тонгги аямизни унутганлар ва унутмаганлар ҳузурида ёришишини истардим. Бу ният назаримда ҳаммасидан баланд эди.

Ҳаяжонимни босолмасдим. Бемор хонасидан бошқалар чиқиб кетишлари билан хайрлашиш учун ая ёнига бордим.

– Мен бугуноқ Тошкентга кетаман. Қайтиб Фарғонага келмаганим бўлсин. Сиз нафақат ўзингизнинг, балки менинг ҳам орзуларимни пучга чиқардингиз, – дедим Кумушхон аяга қараб ва эшикка юзландим.

Шунда Кумушхон ая йиғлаб, мени орқамга қайтарди.

– Сизни қиёматли синглим деганман, бораман, албатта, бораман.

Аяни кўндирганимдан Ҳалимахон хурсанд бўлиб кетди. Тамара, Матлуба ва мен ўша заҳотиёқ Миндон қишлоғига жўнаб кетдик. Эртага аямизнинг тўй-томошасига республикамизнинг ҳамма жойларидан меҳмонлар таклиф этилганди. Уларни муносиб кутиб олишга тайёргарлик қандай бораётганидан хабардор бўлишга тўйбоши сифатида ҳам бурчли, ҳам мезбон эдик.

Гира-ширада аямизнинг катта ҳовлисига кириб бордик. Дошқозонлар осилган, ҳовли саҳнини икки забардаст йигит текисляпти, ичкарида Кумушхон аянинг қизи Марҳабат хўжалик хотин-қизлар кенгаши раиси билан хоналарни жиҳозлашяпти. Хоналарга шолчалар солинди, кўрпачалар тўшалди, печка қурилди. Биз ўша уйда тонг оттирдик. Тасаввур қилинг-а, шунча тайёргарлик кўриб, орзиқиб кутилаётганда Кумушхон ая келмай қолса нима бўларди?

Эртаси куни “Тез ёрдам” машинасида шифокорлар кузатувида Кумушхон ая кириб келди. Ҳамманинг эътибори аяга қаратилган. Ҳамма деганим – бугунги шодиёнага тўпланганлар орасида мухбирлар, вилоят раҳбарларидан тортиб, аяни табриклаш учун келган болалар уйлари тарбияланувчиларига-ча бор. Қишлоқ аҳли гўё Кумушхон ая ҳовлисига кўчиб келгандек.

Кўш карнай-сурнай, чилдирмаларнинг бадабанги, Раҳима Мазохидованинг “Хуш келдингиз” чорлови остида Кумушхон Салоҳидиновани бундан ўттиз йил бурун чиқиб кетган жонажон Миндон қишлоғига, у учун атаб солинган ҳовли-жойига кўтариб олиб киришаётганида кўнгли бўшашиб, кўзига ёш олмаган одам қолмади.

Ҳалимахон икковимиз бир чеккада бу ҳаяжонли дамларни кузатиб турардик. Ҳалимахон узоқ қараб туролмади. Кўлимдан ушлади-да, Кумушхон аяни қуршаб олган, дийдорлашаётган давра томон бошлади. Кўлидаги қутичадан “Ҳурмат белгиси” орденини олиб аянинг кўксига тантанавор тақиб қўйди. Бўлди қарсақ, бўлди қарсақ. Ҳа, у “Ҳурмат белгиси” орденини эгасига шифохонанинг кичкинагина палатасида эмас, балки эл-юрт, жамоатчилик олдида топширди.

– Азиз Кумушхон ая, мен бугун сизга халқимизнинг иззат-икроми, хайрату муҳаббатини олиб келдим, – дея гап бошлади шоира. – Сизнинг инсоний жасоратингиз олдида элнинг ҳар бир фуқароси, деҳқону хунарманди, олиму, ижодкор, ишбоши, элбошиларигача таъзимда бугун. Сизга шахсан Президентимизнинг иззату эҳтиромларини олиб келдим. Пойтахтда ўтган нуфузли йиғинларимизнинг бирида Президентимиз томонидан айтилган бир ибратли фикрни такрорлашни истардим. Унинг мазмуни шундай: “Эл-

лик ёшдан ошган одам шошилмоғи керак. У ўзидан кейингиларга нимадир қолдирмоққа, бирор яхшилик қилиб улгурмоққа интилиши керак”.

Азиз онахон, сиз жудаям шошилгансиз. Сиз ҳар кимнинг қўлидан келмайдиган яхшиликни ўттиз ёшга етмай бажариб улгургансиз. Бир эмас, икки эмас, йигирма болани ўлимдан қутқариб қолгансиз, аммо ўзингизни... Мен сизнинг бу аччиқ қисматингизни эъзозлашга арзийдиган тақдир, деб биламан. Ўша йигирма гўдак бугун йигирма навқирон эркак, аёл. Инсоф, адолат юзасидан гапирадиган бўлсак, шу йигирма бақувват қўллар бугун сизни ардоқлаб, бошларида кўтариб юрмоқлари лозим. Нафақат улар, биз, бошқалар, ҳаммамиз. Кимки имонни, ҳалолликни бош устида кўтарар экан, сизни бош устида кўтармоғи ҳам қарз, ҳам фарздир”.

...Орадан беш ой ўтиб, Наврўз кунларидан бирида Кумушхон ая оламдан ўтди. У қадрланиб кетди. Жасорат унутилмаслигини, яхшилик ерда қолмаслигини, кеч бўлса ҳам унинг қайтими бўлишини ўз тақдири мисолида кўриб кетди...

...1995 йил. “Гулистон” журналининг ташкил топганига етмиш йил тўлиши муносабати билан таҳририят қатта анжуманга тайёргарлик кўрарди. Анжуман арафасида журнал бош муҳаррири Тилаб Маҳмудов қўлимга таклифнома бериб, йиғилишга Ҳалима Худойбердиевани таклиф қилишимни айтди.

Бир гуруҳ ижодкор аёллар юбилейни нишонлаш учун йиғилаётган “Шарқ” матбаа нашриёти клубига кириб бораётгандик, кимдир Ҳалимаҳоннинг қўлига бир даста гул тутқазди. “Гулистон” журнали муҳаррири ўринбосари Михли Сафаров бошлиқ бир гуруҳ ходимлар шоирани олқишлашди. Мен таҳририят ходимларининг шоирани бу қадар самимий, қизғин кутиб олишаётганидан хурсанд эдим...

Бир куни Тилаб акам ишдан одатдагидан хурсанд қайтди.

– Эртадан бошлаб Ҳалима Худойбердиева бизнинг “Гулистон” журналимизда иш бошлайди, – деди.

У кишидан ҳар куни янги бир гап эшитардим. Бугун “Хотин-қиз ижодкорлар, айниқса, ёшлар таҳририятимиз эшигини қоқадиган бўлиб қолишди”, деса, эртаси “Худойбердиеванинг журналга келгани муносабати билан Ўткир Ҳошимов, Саъдулла Ҳакимлар кўнғироқ қилиб табриклашди”, дея, индинига Ҳалимаҳон ҳақида яна янги бир хабар эшитардим...

Шу кунлар газета-журналларга обуна вақти яқинлашиб қолган, обуначилар сонини ошириш ҳар бир таҳририятнинг ўқувчилар билан яқиндан мулоқоти, учрашувларига ҳам кўп жиҳатдан боғлиқ эди. Шу мақсадда “Гулистон” журнали ижодий жамоасидан Тилаб Маҳмудов, Ҳалима Худойбердиева ва Асқар Маҳкам сафарга отланишди. Мен ҳам уларга қўшилиб олдим.

Сафарни Бухородан, аниқроғи, Гиждувон шаҳридан бошладик. Кейин Наманганга сафар қилдик.

Сафарда одамлар бир-бирини кашф этар экан. Биз маҳаллаларда бўламлими, таълим масканлари талабалари, корхоналар, қишлоқ хўжалиги тармоқлари ишчилари даврасидами, қаерга бормайлик, Ўзбекистон халқ шоири Ҳалима Худойбердиевага бўлган эҳтиром, меҳр ва самимият-

ни кўрардик. Кўнгли беғубор қишлоқ одамлари шоирага бояги-боягидек ҳурмат ва эҳтиром билан қарашарди.

Қарияларнинг Ҳалимаҳонни иззат қилиб кутиб олишларини, талабаларнинг шоира билан расмга тушиб олиш иштиёқларини, дастхат ёздириб олиш учун узундан-узун навбат кутиб турганларини кузатарканман, шоира ҳамон халқимиз кўзи устида, қалбида эканини туйиб, дилим яйрарди.

Мен Ҳалимаҳон билан бирга ўтган сафар кунларимни ҳамон ёқимли хотиралар сифатида ёдимда сақлаб юраман. Бизни бир-биримизга иссиқ кўрсатган, яқинлаштирган лаҳзалар умримдаги энг гўзал кунлар бўлиб қолди. Ҳаётимга Ҳалимаҳон билан бирга сермазмун суҳбатлар, ширин ва гўзал дийдор онлари кириб келаверди. Бу суҳбатлар, дийдор онлари бизни бир-бирини соғинадиган, ўзаро тез-тез кўнғироқлашадиган кадрдонларга айлантириб борди.

Менда Ҳалимаҳон билан бўладиган ҳар бир учрашув, суҳбат давраларини муҳраб борадиган кундалик тутиш нияти туғилди.

Қуйида ўқийдиганингиз шоира билан учрашувлардаги, дилкаш давралардаги, қолаверса телефондаги суҳбатларимиз муҳрланган кундалиқларимдаги битиклардан намуналар.

2012 йил 1 май

ҲАЙРАТ

Янги ТошМИнинг ревматология бўлими. Ҳалимаҳон аввалдан кўнғироқ қилмай келганимдан ачинади.

– Кетаяпман, десангиз-ку, чой дамлаб қўйган бўлардим. Чойсиз гап гапга ковушадими, ҳозир чой олиб келаман, – деб хонадан чиқади.

Ҳеч вақт ўтмай қўлида чойнак билан кириб келади. Мен уни уринтирганимдан хижолат чекаман.

– Чой ичгани эмас, сизни кўргани келдим, – дейман мен. – Биз ўзбеклар шифохонада ҳам ўзбеклигимизни қўймаймиз-да.

Дастурхонда олма, турли шарбатлар, ширинликлар. Ҳалимаҳон яхши кўрадиган “Наполеон” торти олиб келгандим, кесамиз, пишган товукни майдалайман, Ҳалимаҳон нон ушатади, помидор тўғрайди...

– Мана бу таомдан еб кўринг. Ҳозиргина Камола олиб келувди, – дея олдимга буғланган картошка билан ток дўлмасини қўяди.

Биз ундан-бундан татиган бўламиз, чой ҳўплаймиз, кейин хона бурчагидаги юмшоқ ўриндикка ўтамиз.

– Дунёда нима гаплар?

– Гап кўп. Шу десангиз бугун Эркин Аъзам кўнғироқ қилиб, “Буюк кушлар” билан табриклади. Мени мақтади, мақтади...

– Сизни нима деб мақтади?

– Э, мени эмас, китобимни, – кулади шоира. – Мақтов ҳам шунақа бўладими?! Нақ осмонга чиқариб юборди. Энди осмондан ерга тушиб турганимда сиз келиб қолдингиз. Бу гапларни сизга айтаман-да, бошқага

сўзласанг, мақтаняпти, деб ўйлайди. “Қачон ёзасиз, қандай ёзасиз, сирингизни айтинг”, – деб узоқ сўзлади. Биз курсдошмиз. Курсдошингдан шундай сўзларни эшитиш одам кўнглини кўтарар, хурсанд қилар экан.

– Ҳа-я, ўзи қачон ёзасиз, қандай ёзасиз?

– Тунда ёзаман. Бир хонада ёлғиз, ўзим билан ўзим гаплашаман, ёзганларимни овоз чиқариб ўқийман, қайтараман, илҳом жўш уриб кетади, яна ёзаман, ёзаман... Шундай кунлардан бирида бошимдаги бир томирим узилиб кетгандай бўлди. Зўриқдимми, ўзимни йўқотиб қўйдим... Қарасам, тонг ёришибди, тонгга ҳамоҳанг менинг ҳам кўнглим ёришиб кетди...

Ҳалимахон сўзляпти-ку, хаёлимдан

*...Кундуз юриб ёздим, тун туриб ёздим,
Ёзганда кўксимга тиз уриб ёздим.
Дардларимга сиёҳ қор қилмай қолгач,
Қаламни қонимга ботириб ёздим... –*

сатрлари ўтади.

– Кеча бир танишим мени кўргани келиб кетди. Ажойиб аёл. Эри ичади, ҳеч қаерда ишламайди, ичиб олиб жанжал кўтаради. Оиланинг барча оғирчилиги, болалар тарбияси ёлғиз шу аёлнинг елкасида... Бир вақтлар улар севишиб турмуш қуришган. Энди эса эри яшаб яшамайди, ажрашиб ажрашмайди. Шунақа туташ тақдирлар бўладими, опа, сира ажрашиб бўлмайдиган тақдирлар...

*Дунёсига ўт кетсин,
Дунёсига эртак ҳайф.
Унда кўнгли аёлсиз,
Кетаётган эркак ҳайф, –*

деб ёзгандим шундай тоифа эркаклардан зада бўлган аёл номидан. Аёл дунёси бошқача... Аёл ҳар қандай шароитда ҳам жуфтидан меҳр-муҳаббат кутади, ўнглинишига ишонади...

*Кўкармоқ не, билмасдим бу зумгача,
Кўклар кетди майса қиёгимгача.
Бошдан оёқ суйиб разм солди ёр,
Гуллар кетди бошдин оёгимгача.*

Бу – аёл орзуси! Аёл учун эрининг эътибори, меҳри ҳаводек зарур. Бунга сазовор бўлмаган аёл кўнглини ҳеч нарса билан тўлдириб, чоғлаб бўлмайди...
Биз аёллар:

*Ўйлама бу дунёда шундоқ ўтгувчилармиз,
Лаҳад эшигигача ишқни кутгувчилармиз.
Ё севгидан ой янглиг чарақлармиз умрбод,
Ё севгига умрбод аза тутгувчилармиз.*

Ҳалимахон бугун бошқача эди. Ўзи билан ўзи мушоира қилаётгандек кўтаринки руҳда эди.

*Осмоннинг тўлин ойи куйганлар орасида,
Бехато урар ёйи куйганлар орасида
Зоҳири чарақласа, ишонманг ботинида
Ҳалиманинг ҳам жойи куйганлар орасида.*

– Қўйинг, ундай деманг..

– Нега?! Рости шу! Менинг бошқалардан қаерим кам ёки қаерим ортиқ? Одамлар ҳаётига неки дахлдор бўлса, менинг ҳаётимга ҳам дахлдор бўлиши табиий...

Шоиранинг кайфияти симоб устунидай қалқиб турарди...

*Кўрдим боғ хас бўлган кунни,
Баландлар наст бўлган кунни.
Ҳақ юзига чангал солиб,
Номард йўлбарс бўлган кунни...*

Назаримда Ҳалимахон ўзини-ўзи ўқигиси, ўзини-ўзи эшитгиси келяпти. Янги китоби сабаб бўлаётган табриклар шоирани ўз ижод ва ҳаёт йўлига бир назар солишга ундаяпти... У кўзларини юмиб, дам очиб, баъзан ўйга чўмиб, куйилиб келаётган сатрлари қочиб кетмасдан қувалаб, тутиб олгиси келяпти.

Бу – ўзидан-ўзи коникиш, ўзидан-ўзи завқланиш дамлари эди. Бу – ижод қувончи эди. Мен уни жим эшитаман...

Ҳаётимда менга икки ижодкор билан яқиндан мулоқотда бўлиш бахти насиб этди. Бири шоира Ҳалима Худойбердиева бўлса, иккинчиси ёзувчи, олим, умр йўлдошим Тилаб Маҳмуд. Ҳалимахон “Ярим аср ёнма-ён” китобимни алқаб, кўп тилга олади.

– Агар турмуш йўлдошим ижодидан, сўзларидан ҳайратланмаганимда бу китобни ёза олмас эдим, – дейман мен.

Бир куни ишдан қайтсам, мендан аввал уйга келган Тилаб ака болаларимизга бирор овқат пишириб бериш учун ошхонада куймалашиб юрибдилар. Маслаҳатлашиб, шавла қилмоқчи бўлдик. Биримиз сабзи тўғрадик, иккинчимиз пиёз арчдик...

– Хаёлимни бир эртақ забт этган, ҳеч тинчлик бермаяпти, – деб қолди Тилаб Маҳмуд.

Мен қанақа эртақлигига қизиқдим. Тилаб ака ҳикояни бошлади. Овқатимиз пишди ҳам, болаларимиз еб-ичиб, ўрниларидан туриб ўз ишларига кетишди ҳам, идиш-товоқ ювяпман ҳам, Тилаб акам эртақни айтишдан тўхтамас, мен эса эшитишдан завқланар эдим... Ҳозир эртақнинг мазмуни эсимда йўқ. Ёдимда қолгани шуки, икки-икки ярим соат мобайнида Тилаб Маҳмуд менинг ихтиёрим ва эътиборимни ўзига тортиб, тўқийётган эртақига ишонти-

риб, ундан завқлантириб, хайратга солганди. Ярим асрлик ҳаётимизда бундай лаҳзалар кўп бўлган. Китоб ана шу хайратлар меваси эди.

– Тўғри, хайрат ижод илди. Ҳамма яхши нарсалар хайратдан туғилади. Икковимизнинг фикримиз бир жойдан чиқди. Икковимиз хайрат ҳақида маслакдошимиз, – дейди Ҳалима ва ўқийди:

*Хайрат, кел, кўксимда кўтар қад,
Мен ёлғиз сеники бўларман.
Кун келиб ўлсам ҳам мен фақат
Хайратнинг қўлида ўларман.*

2012 йил 19 май

ЁЗУВЧИНИНГ “ЁЗУҒИ”

– Тонг саҳарда эшик қўнғироғи жиринглади, – деди Ҳалима. – Қаттиқ ухлаб қолганим учун эшитмабман. Келиним эшикни очса, Ўткир Ҳошимовнинг рафиқаси Ўлмасхон опа турган эмиш. Қўлидаги бир даста гулни келинимга бериб, Ўткир ака мени табриклаб юборганини айтибди. Ўткир Ҳошимовга қўнғироқ қилиб, эътибори учун раҳмат дедим. Шунда у Сирдарёга ижодий учрашувга тайёргарлик кўраётганини айтди, мени бирга боришга даъват этди. Боришга ваъда бердим. Биз кўп учрашувларга бирга борганмиз. Бир-биримизни тўлдирамиз, биз зўр чиқишамиз...

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов умрининг охиригача Ҳалимаҳонга бўлган меҳри, ҳурматини узмади.

У ўлимидан уч ой илгари, оғир бетоб ётган ҳолида ҳам шоирани байрам билан табриклаш, кўнглидаги илиқ гапларини унга айтишга ўзида куч топди, қуйида ана шу мактуб:

*Синглим Ҳалимаҳонга!
Ёзувчининг “ёзуғи”.*

Ижодкор қалби электростанциянинг генераторига ўхшайди. Генератор парраклари оқиб келаётган тиниқ ва пок, лойқа ва нопок сувларни ўзидан ўтқазиб, нурга айлантиради-да, инсонларга тақдим этади. Ижодкор қалби ҳаётнинг гоҳ тиниқ, гоҳ лойқа оқимини ўзидан ўтқазади-да, нурли туйғуга айлантириб, ўқувчига тақдим этади. Қалам аҳлининг пешонасидаги “ёзуғи” шу экан... Бу жуда оғир қисмат. Майли, Оллоҳга шукроналар бўлсин. Яна бир карра байрамингиз билан қутлайман.

Ўткир Ҳошимов. 8.03.2013.

2012 йил 5 июль

– “Грудная хирургия” дамиз, – дейди Ҳалиманинг келини Наргиза қўнғироғимга жавобан. – Аям ҳозиргина юрак операциясидан чиқдилар.

Операция йигирма дақиқа давом этади, дейишувди, негадир бир соат бўлди... Мухими, қутулиб олдилар, оғриқ йўқ. Бу ерда бир кун ётар эканмиз, эртага стационарга жўнатишади...

Кутилмаган хабар. Бу ҳақда ҳеч қанақа гап йўқ эди... Ўзи Ҳалиманинг айтадиган гапидан айтмайдигани кўп... У сирли сандиқ...

2012 йил 10 июль

1-стационар, хирургия бўлими, 38-палата эшиги қия очик. Кираман. Аввал Динора, кейин Ҳалимаҳон билан қуюқ сўрашамиз. Ранг-рўйи яхши, чап кўкрагидаги жароҳат устига ёпиштирилган оқ тасмачани эътиборга олмаганда унда беморлик аломатлари сезилмайди.

Бир-биримизга жим қараб ўтирибмиз...

Илова

Бирдан хаёлим қочди... Ҳалимаҳон билан қачон, қаерда ва қай ҳолатда учрашмай, кўнглимни ҳамиша бир ёруғ нур ва юксак туйғу чулғаб олади. Бугун ҳам ана шундай кайфиятдаман. Унинг муттасил ҳаёт зарбаларида ҳам матонат билан туришидан, бу бошгинаси не тошларга урилиб ҳам омонлигидан ҳайратланаман.

Дунё тўхтаб ва тунаб, тонг қаршилаб ва оқшом оралаб ўтган, ўтаётган одамлар қисмати экан, буюк даҳолар ҳам Ҳалимаҳон айтганидек, бундан мустасно эмас. Бу ҳаётини ҳақиқатни тан олмай илож йўқ.

Лекин мени ана шундай даҳолардан саналган Ҳалимаҳоннинг бошқаларга ўхшамаган томонлари ўйга чорларди. Бу унинг сўз қасрини яратишдаги шеърият мусобақасида ўзиб кетгани, гўзал юксакликка кўтарилганидир.

Баъзида мени шоира бундан кейинги ижодида ҳозирги эришган юксаклиги даражасида ижод қилолмаса-я, деган хавотир босарди.

Ҳаётини ҳақиқатлар эса бунинг аксини айтаётгандай. Узоқ йиллардан буён бир маромда, тўхтамасдан, ҳаётидаги паст-баландликлар, зарбаларга қарамай сермахсул ижод қилаётган шоира бундан-да юксак чўққиларни забт этмоғи шубҳасиз...

Унинг шеърияти бирдан ўртаниб кетадиган, ёниб кул бўладиган, жонли вужудни жонсизга, жонсизни жонлига айлантира оладиган қудратдир. Унинг ижоди оламга кўз очиб, бу оламнинг бешафқат зарбаларидан дилларни ўқсиган, башариятдан меҳр-мурувват тиловчи муштипар ҳолат ҳамдир...

Шоира шеъриятнинг ўлмас қуёши тафтидан юрак-бағри ўртаниб, замин дунёга сўз сочиб, меҳр сочиб, орзу ва тилак сочиб, ўзи шу орзулари оғушида коврилаётган ижодкордир. Яна қайтараман, у шундай шеърият қасрини яратдики, ҳозирда бу сўз саройи ичра қалбан қироат қилаётганлар кўпайгандан кўпаймоқда. Шу билан бирга, бу қаср маликасида қолишадиган жойим йўқ, деяётган “шеърият пешволари” ҳам йўқ эмас. Лекин Ҳалима битта, Ҳалима

танҳо. Ҳа, у “...юксаклик завқидан мастлаб учаётган буюк куш”га айланди. Наҳотки, “...Кўкка кетган бари қушлар ўкка учсалар...”

Шоира Ҳалима Худойбердиева ўзбекнинг чаккасига ярашган гулу райҳон. Халқимиз ҳидлари гуркираб турган райҳонини сўлишдан, куриб қолишдан ҳамиша асраган. Шоиранинг ўзи ҳам бу ҳақда шундай нидо қилади:

*...Сўлишимиз кеч келсин,
Сўнишимиз кеч келсин...*

Балки Ҳалимаҳондан дард чекинаётгани ана шу тилаклар ижобатидандир. Балки:

*Сўлган боғлар ўрнида яшил-яшил
Дарахлари шовуллаб турган боғлар
Яратишимиз керак,
О, менинг қаттиқ жоним!
Ишонаманки,
Сен чидаб берасан бу талабларга жим.
Юрагимда барглар шивирлаётганга ўхшайди,
Демак,
Яратилажак безавол боғларимнинг
Илк ниҳоллари қуртак ёзаяпти,
Боғлар гуркираб қад кўтараяпти юрагимда
Барглари яшил-яшил боғлар... –*

дея боши узра чарх ураётган туйғулардан тикланаётгандир...

Ҳалима бу сатрларни оғришидан анча илгари ёзган эди. Истеъдод эгалари бошларидан кечирадиган оғир ҳаёт синовларини азиз-авлиёлардек илгаридан сезиб каромат қилишармикан-а!

*Оғир хасталикдан уни кўтарди бу шеър,
Оғир уйқулардан уйготди уни бу шеър.*

Бир ярим ойдан буён шифохонама-шифохона кўчиб, муолажада яшаётган шоирадан дардини ошкор этиб, нолиганини эшитмадим. У тоза қалбли инсон. Унинг шогирдлари, дўсту биродарлари, мухлислари кўп.

Унинг мунглига ёрдам қўлини чўзиб, яхшиларнинг кўнглига борганининг кўп бор гувоҳи бўлганман. Дунёга яхшилик уруғини сочиб, яхшилик меваларидан тотиб юрган беғубор шоиранинг бошига тушган оғир дард билан сира чиқиша олмаяпман, келиша олмаяпман... Бунинг сабабини, сабабкорларини қидираманми-ей...

– ...Ўзингизни кўп қийнаманг, опаси, – деди бирдан мендек хаёлга чўмиб ўтирган Ҳалима. – Бу йиллар давомидаги рухий зўриқишлар, асаб бузилишлар оқибати...

Наҳотки кўнглимдан кечаётган ўйларни у сезаётган, эшитаётган бўлса? Балки бу бир-биримизни сўзсиз тушуниш даражасига етган мулоқотдир...

Ҳалимахон бошидан кечирган яхши-ёмон кунлардан бироз хабардорман. Лекин билганларимдан билмаганларим кўп. Ҳозир у айтган зўриқишлар, асаб бузилишларга сабаб бўлган воқеа, ҳодисалар хусусида кенгроқ маълумот олишнинг хонаси келганди.

Наинки, шоиранинг ўзи ҳам бунга мойиллик билдириб турибди... Лекин бошдан ўтган оғир кунларни эслаш, гапириб бериш беморга нақадар оғир бўлиши аён. Шунданми, уни ҳам, ўзимни ҳам чалғитаман. Лекин бутун қалбим, руҳим Ҳалимахон дарди билан ёнади... Шу туфайлими, Ҳалимахоннинг ўзи билан эмас, унинг шеърлари билан сирлаша бошлайман:

* * *

*Нолам узун. Нола мени суйса керак,
Умрим бўйи у кўксимни ўйса керак.
Менга таъриф керак эрса, тарихчилар
“Бир нолали най” деб ёзиб қўйса керак.*

* * *

*Мен норасида – гам, ўсаётган гул,
Дил ярасида ҳам ўсаётган гул.
Ўт қўйиб ёқдилар хонумонимни,
Кул орасида ҳам ўсаётган гул.*

* * *

*Мен кетганда дерлар: “Кетди, бахт, йиғи кетди.
Бу дунёнинг бир қиличи, бир тиғи кетди”.
Ҳеч кимга дил ёролмадим. Десалар маъқул:
“Дунёдан яна бир сирлар сандиғи кетди”.*

Бу ўтли сатрлар шоиранинг таржимаи ҳоли эди. Уни яна ва яна давом эттиришим мумкин... Лекин юрагим кўтармаяпти... Кўнглимга қуйилиб, қалбимни куйдириб келаётган бу сатрларники эслаб шу ҳолатга тушган эканман, воқеаларни бошидан кечирган ва шеърый мисраларга ўгирган шоиранинг ҳолатини тушунмаслик мумкин эмас...

– Кеча худди шу пайтда Гулжамол келиб-кетди. “Ёнингизга киришга қийналмадим. Сизга ўхшаганим учун қизингиз деб ўйлашди”, – дейди у. “Нега шундай бўлди, нега Бухорога бордингиз” – деб жаҳл ҳам қилади миттичам жўжадек пурпайиб. Бахшанда опа билан Ибодат Бухородан тинмай кўнғироқ қилиб туришибди. Турсуной опа билан кеча боғланган эдим, роса койиндилар: “Иссик кунда Бухорода пишириб қўйибдими? Қачон ўзингни асрашни ўрганасан”, деб танбех бердилар.

Ҳалима мийғида кулиб кўяди.

Вақт асрдан ошганди. Хумсонга – дала ҳовлимизга етиб боргунимизча алламаҳал бўлиб кетади. Мен шошиламан. Ташқарида Тилаб акам кутиб турганини айтаман...

– Сизни олиб келганлари учун бир раҳмат, кутиб ўтирганлари учун икки раҳмат, олиб кетаётганлари учун уч раҳмат! – жилмаяди Ҳалима. – Акамнинг пешонасидан ўпиб кўйинг, хайр.

2014 йил 31 март

ИККИ ДАРЁ УЧРАШУВИ

Ўзбекистон Президенти қарори билан Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуф таваллудининг 60 йиллиги юртимизда кенг нишонланаётган дамлар эди. Вилоятларда, пойтахтда шоирнинг оиласи, қариндош-уруғлари билан учрашувлар ўтказилар, радио, телевидение халқ шоири ижодига бағишланган хотира кечаларини намойиш этарди. Сухбатимиз беихтиёр шу мавзуга кўчди.

– Муҳаммад Юсуф халқимизнинг хурмат-эътиборига чиндан ҳам муносиб ижодкор эди, – гап бошлади Ҳалима. – Шеърлари оддийгина, уни ёзиш ҳар кимнинг ҳам кўлидан келадигандек туюлади. Қани, шу оддий нарсани ёзиб кўрайликчи? Бундай халқчил, самимий шоир ҳаётга камдан-кам келади...

– О, қалбимни тирнама, Ҳалима, – дея Турсуной сухбатни давом эттирди: – Дарахтнинг бўйи йиқилганда кўриниши рост экан, Муҳаммаджон шоиримнинг нақадар дуркун бўю басти борлигини бугун бутун мамлакат кўриб турибди. Шоиримизнинг “Унутманг, бу кўхна чархи фалакда Ватандан бошқа ҳаммаси майда” деган сўзларини эслаганимда Ватан ҳақида бундан ортик сўзлаш мумкин эмаслигига ишонасан.

Ҳалимахон ҳаяжонланиб, бирдан Муҳаммад Юсуфдан ўқий бошлади:

– Ватан –
 Юрагимнинг
 Олампаҳоҳи
 Бу дунё
 Букри бир
 Жийдангининг шоҳи!
 Кўзим ёши билан
 Сугориб гоҳи,
 Кўксимда ўстирган
 Гулдай севаман...

Турсуной Ҳалимахонни давом эттира кетди:

– О, ота маконим,
 Онажон ўлкам,
 Ўзбекистон жоним тўшай соянгга.

*Сенингдек меҳрибон йўқ,
Сендек кўркам,
Римни алишмасман бедапояннга.*

Кейин кўзлари ёшланиб, шоир ҳақидаги хотираларга ўтади:

– Республика Маънавият ва маърифат марказида ишлаб юрган кезларим. Бир куни Муҳаммаджон аёли ва икки жажжи қизалоғи билан эшигимдан кириб келишди. Қизлари хонадонимни тўлдириб ўйнаб юришди.

Қайтишаётиб Муҳаммаджон “Менинг бир эрка илтимосимни қабул қиласизми, сизни “Офтобойим” деб чақирсам майлими?” – деди табассумларини чараклатиб.

Эвоҳ, эвоҳ дейман бугун! Бизни Офтоб сайлаб, нурларга топшириб, ўзи офтобларнинг ўрнига ботиб кетган укам!..

– Турсуной опа, сизни эшитаётиб, Муҳаммаджон билан бўлган бир сафар эсимга тушди, – дейди Ҳалима. Ёш ижодкорларнинг Зоминда ўтказиладиган семинарига боргандик. Дарвоқе, Гулжамолни ҳам ўшанда кашф этганмиз. Гўзал Зоминни томоша қилдик. Машхур Зомин шаршараси ёнига келганимизда Муҳаммаджон унга узоқ тикилиб қолди ва:

– Бу шаршара кимга ўхшайди? – деди менга қараб.

– Кимга ўхшашини билмадим-у, лекин қиличдек кесиб тушаяпти, – дедим.

У жилмайди ва:

– Бу Ҳалима шаршараси, – деди. – Ҳалиманинг шеърларидек кескир...

Шу-шу шоирлар орасида бу шаршара менинг номим билан боғланиб қолди. Муҳаммад билан яна Зоминга бордик. Шунда у:

– Опа, бугун Ҳалима шаршарасига ўтмаймиз, – деди. – У ёққа ёш ижодкорларни йўлладим. Шаршарани бир томоша қилишсин. Биз қирғизларникига меҳмонга борамиз. Қимиз ичамиз, қарши эмасмисиз?

Кейин бизни ўша ёққа бошлади. Тоғ ҳавоси, совуқ, кимиз ичдик... Мен баттар жунжикдим, шунда у костюмини ечиб елкамга солди. Биз дардлашдик. У қизларимни ўзим узатишни истардим, дея негадир ўксинди. “Лола, лола” шеъри ўшанда пайдо бўлганди. Одам кетишини сезар экан-да... Тўй кўрмаслик тақдирида бор экан-да...

*Дилда қолди яхши сўз, дoston,
Қолаверди муҳаббатимиз.
Биз яхшироқ қараб олмасдан,
Кетди бизнинг Муҳаммадимиз.*

*Сўзларини суйиб олмасдан,
Бағримизга ўйиб олмасдан,
Кўзларига тўйиб олмасдан,
Кетди бизнинг Муҳаммадимиз.*

* * *

*Бир арслони ўтди ўзбекнинг,
Оҳи кўкка етди ўзбекнинг.
Қуёш йиғла, осмон, аза тут,
Муҳаммади кетди ўзбекнинг...*

* * *

*Биз шошмадик, ҳеч улгурмоққа,
Бунда балки дил тўлғач доққа,
Жаннатдами... давр сурмоққа,
Кетди бизнинг Муҳаммадимиз.
Дилда қолди яхши сўз, достон...*

– 1998 йили Муҳаммаджонга “Ўзбекистон халқ шоири” унвони берилди, – суҳбатни давом эттиради Турсуной. – Табрикламоқчи бўламан, ҳеч пешини тутолмайман. Охири, уйига хат қолдирдим:

*Муҳаммад уммати,
Юсуф янглигим.
Анжоним қиммати,
Шаъни – ёрлигим.
Суюнчим ёнимда
Излаб юрибман.
Ўзни “сен” деб, Сизни
Сизлаб юрибман.
Мукофот ярашган
Бўйларингиздан!
Ҳаммани эритган
Куйларингиздан!
Бутун мамлакатни
Куйлатганимсиз!
Мени хавотирда
Ўйлатганимсиз!
Билганимни ўқиб,
Сизга дам солай.
Ғуборингиз ювай,
Ғамингиз олай!
Сиз элнинг гулисиз,
Йигитнинг гули.
Конверт ичидаги
Исириқ пули.*

Ҳалима:

– Чақириб оламан, қаттиқ чорлайман,
 Кетганлар йўлларин буриб келади.
 Қачонлардир қуриб қолган дарёлар,
 Қайтадан фаввора уриб келади.
 Букилиб, йўқликка кетаётганлар
 Ғозланиб, қайта бел сириб келади,
 Чақириб оламан,
 Қаттиқ чорлайман
 Тирик дўстларим банд,
 Ғоят банд, баъзан.
 Гўрдаги дўстларим туриб келади.
 Хокисор жилмайиб Муҳаммад Юсуф,
 Шавкат Раҳмон томоқ қуриб келади...
 Улар тирикларнинг ўрнин билдирмай,
 Эшигимдан бир-бир кириб келади...
 Чақириб оламан...

Бу оддий мушоира эмасди. Бу ўзбекнинг икки бетакрор ижодкорларининг Муҳаммадга аталган дил рози, кўнгил сўзлари эди...

2015 йил 8 апрель

Кўриб турибсизки, шоирамиз ҳақида ёзаётган китобимга сўнгги нуқта қўйилди. Суюнчисигами, негадир Ҳалимаҳонни кўргим келиб қолди. Уйига борсам, кенг меҳмонхонасидаги катта меҳмон столи дастурхонида дафтар, китоблар, ёзилган, ёзилмаган қоғоз варақлари ёйилиб ётибди...

Шоира ишляпти. У варақлаб, синчиклаб ўқиб ўтирган қалин дафтарга кизиқиб қолдим. Розилиги билан қўлимга олишим билан дафтар ичидаги варақлардан бир нечтаси сочилиб кетди. Варақлар сарғайиб, эскириб, баъзилари ҳатто ушлашинг билан йиртилиб кетгудек ҳолда эди.

Дафтарда олтмишдан ортиқ публицистик чиқишлар қораламаси қайд этилган. Булар – мустақиллик куйлари, озод Ватан мадҳи, шоирлик бурчи ва масъулияти ҳақидаги фалсафий ўйлар ва мушоҳадалар, кадриятларимизга, дунё адабиётига бўлган чексиз ҳурмат-эътибор, болалик хотиралари, дўст-биродарлари ҳақидаги илиқ битиклар, ширин туйғулар...

Сенга тансиқ ва мазали бўлиб туюлган таомни ота-онанга, фарзандларингга илинасан, киши. Мен ҳам Ҳалимадан ўқиганларимни азиз ўқувчи, шоира мухлислари, сизларга илиндим.

ҚЎЛЁЗМАЛАР ДАФТАРИДАН

Болалик йилларимни эслаганимда олмазор ҳовлимиз, айвон олдида узун қилиб тортилган патгиламнинг ўрмаги кўз олдимга келади. Ўрмакни

кузувини онам Қаршигул чевар боғлаб (одатда кузувни асосан кайвонилар, ишининг устаси бўлган чеварлар боғлайдилар) биз унинг турини югурардик. Кейин онам “бисмиллоҳир раҳмонир роҳийим” деб ўрмак устига ўтириб тўқишни бошларди. Мен онамнинг ҳар қилич қоқиб бир йўл арқов ўтказганида патгиламнинг гуллари каттариб, тўлишиб, очилиб боришини ҳавас билан кузатар, ўзим ҳам у кишининг ёнида ўтириб, патнинг турини чалишардим. Ерда тортилган патгиламнинг ўрмаги икки тарафда ўтириб тўқилади. Онам билан ёнма-ён ўрмак тўқир, ироқи дўппиларнинг ирокисини тикардим. Мана бу тўртликлар ўшандай онларнинг, онамнинг ўрмак тўқиб, дўппи тикиб ғинғиллаб айтган хиргойиларидан эсимда қолгани:

*Ийдиргин мардга мени,
Куйдиргин мардга мени,
Оллоҳ, Оллоҳ, зорим эшит,
Суйдиргин мардга мени...*

Онамнинг овози ширали, хиргойиси чиройли эди. Бу сатрларнинг маъносини чуқур тушунмасам-да уларга кўшилиб хиргойи қилиб ўтирганларимни кечагидек эслайман.

Бувижонлар, онажонларнинг инсон ҳаётида ҳал қилувчи роль ўйнайди, деб биламан. Билмадим, Пушкин энагаси Арина Радионовнадан шундай сеҳрли эртақлар эшитмаганида бундай юксакликларга кўтарилармиди?! Мухитда гап кўп.

Отамнинг Абдурахмон бова, Абдумўмин бова, Ражаб бова, Эшон бова каби кадрдонлари ҳар ўн-ўн беш кунда уйимизда китобхонлик қилишар, бу суҳбатларда навоийхонлик, фузулийхонлик, бедилхонликлардан ташқари ишқий, саргузашт дostonлар ҳам ўқиларди. Гўрўғли, Кунтуғмиш, Алпомиш, Авазхон каби кўплаб дostonлар отамнинг дўстлари қатори менга ҳам кадрдон бўлиб қолганди. Чунки бу китобхонликларда дostonу ғазалларни кўпроқ отам Умнатқул Худойберди ўғли ўқир, чунки отамнинг қироати ёқимли, овози баланд эди. Бу овоз ҳали-хануз тушларимга кириб туради. Бу китобхонликларда мен доимо отамнинг пинжига кириб, ҳаёлан Барчинга айланиб Бойчиборга дардимни айтар, дostonлар оламида яшардим. Бу дostonларда енгилмас куч – Ҳазрати Али ўзи билан “енгсанг сенга тегаман, енгилсанг ўлдираман” шарти билан курашга тушган Зуфунунни енгар ва уни шу музофотга подшоҳ қилиб қолдириб, ўзи янги музофотларни забт этиш йўлида от солдириб кетарди. Мен Ҳазрат Алининг ёллари бўрон янглик гувуллаб кетаётган отининг ҳар елкаси бир музофотни кўтариб кетаётганига ишониб яшардим.

Бу вақтларда отам боғбон, онам пахтачилик агрономи бўлиб ишларди. Мени тукқан онам Шарофат Хонназар қизи пахта даласида ўқариқдаги дориланган сувдан ичиб кўйиб, ўттиз беш ёшларида дунёдан ўтганида мен икки ёшга етмаган гўдак эканман. Шунда амаким Умнатқул Худойберди ўғли билан холам Қаршигул Хонназар қизи мени ўз тарбияларига олишган экан (бизникилар қариндошлар билан қудалашган экан). Жуда кичик қолганим учунми, ўз онамни эслай олмайман. Бирор-бир сурати ҳам қолмаган.

Амаким чин отам, холам чин онам бўлиб дунёдан ўтиб кетишди. Ота-онамнинг тупроқ-тўшаклари пардан бўлсин, дейман. Назаримда улар ҳали-ҳануз мени қўллаётганга ўхшайдилар.

Отамнинг тўқ, кўк отлари бўлиб, пешонасида катта оқ қашқаси бўларди. Шунданми, уни “Олақашқа” деб атардик. Биринчи шеъримни ўша отга бағишлаб ёзганман. Баланд, ранги тўқ қорамтир, кўзлари шундай ақлли эдики... Кейин мен умрим давомида бундай отни бошқа учратмадим. Ҳақиқатан ҳам бу шундай бетакрор чиройли отмиди ё болаликнинг кўзлари катта бўлади деганларидай, бу менинг болалик тасаввуриммиди, билмайман... Отам билан онам “Илк муҳаббат” китобимни катта меҳр-муҳаббат билан кутиб олганлари эсимдан чиқмайди.

* * *

Мен она томондан қайирмаликман. Ўратепадан юкорига қараб ўрлаганда Шахристонга етгунча ўртамизда Пашший, Қипчоқ, Кенгқўл, Қайирма каби беш-олтита нисбатан кичикроқ қишлоқлар жойлашган. Ери қурук, ҳосилдор. Қирларида қип-қизил, там-там олмаларининг тозалиги, ширинлигини ҳануз эслаб юраман. Сел олиб кетган жарликлар, тез оқар жилғаларнинг тиник сувлари остида тошлари кўриниб турарди. Ўша жилғаларда ялангоёқ сув кечиб юрганларимиз, етолмай қолган олмаларимизни сув оқизиб кетганини ҳалиям тушларимда кўраман. Тепаликлар, сойликларда қовул-каврак, оққиз, сачратқи, қирққиз каби минг хил тоғ ўтларининг иси ҳалиям димоғимга урилиб тургандай. Ҳақиқатан ҳам мен онам пиширган қайирма патирнинг таъмини ҳали-ҳануз ҳеч ерда учратганим йўқ.

Қайирма сўзининг маъноси обдон етказиб ўрганилган ҳунар, маҳоратдир. Масалан, қайирма патирни ҳар қандай новвой ҳам кўнгилдагидай қилиб ёпа олмайди. Қайирма сўзининг яна бир маъноси ўзига, сўзига қатъий ишонч, қайтмаслик, жўмардликдир. Қадимда бир гуруҳ ўз сўзидан қайтмайдиган одамлар ор талашиб турар жойларидан бош олиб кетишаётганда қайтармоқчи бўлишади. Аммо уларнинг оёқ тираб қаршилиқ кўрсатганини кўрган бошқа бировлар “қайтарманглар, қайтарманглар” деб йўл очишади. Бу қайсарлик бежиз эмасдир. Қайирма мана шу одамлар келиб жойлашган қишлоқ экан. Болалигимда мана шу маънодаги гаплардан ота-онам ҳикоя қилиб беришарди...

Тахририятдан:

Ўқиганингиз ушбу эссе Ўзбекистон халқ шоири Ҳалима Худойбердиеванинг ҳаётига оид лавҳаларни ўз ичига олади. Эссе билан танишиб чиққач, муаллиф билан келишган ҳолда ундан бир қанча бобларни “Ҳалима” сарлавҳаси остида босишга қарор қилдик.

Оллоёр БЕГАЛИЕВ

1961 йилда тугилган. Тошкент давлат маданият институтини (ҳозирги ЎзСМ) тамомлаган. Унинг “Сехрли уйқу”, “Ёлгонга ишонган дарахт”, “Рангин қорлар”, “Бир булоқ бор”, “Жўнатилмаган мактуб”, “Беқободлик самурай” каби шеърӣй, насрий, адабий эртаклар тўпламлари нашр этилган.

Хаёлларим юкланган қайиқ

Булоқ

Бир булоқ бор, биров билмаган,
Балки шундан у менга азиз.
Уни излаб биров келмаган
Ва ўзанин қўймаган қазиб.

Ўзи қайнаб, ўзича оқар,
Балки, билмас дарё, уммонни.
Суви ҳам оз, юргизолмайди
Қўши тугул, бир тегирмонни.

Лекин, унда мусаффо сув бор,
Тўлқинлар бор бахмалдек майин.
Унда оқиб кетади кўп бор
Хаёлларим юкланган қайиқ.

Лекин, унда муҳаббат хасми
Муҳаббат бор ерга бенуқсон.
Тубсиз эмас бу булоқ, асли,
Тубсиз унда акс этган осмон.

Отамнинг уйи

Онамнинг уйи бу, отамнинг уйи,
Меҳру саховатда Ҳотамнинг уйи.
Мушку анбар эсар остонасидан,
Улар ризосидан беҳиштлар бўйи.

Икки дуогўйим, қўшша фариштам,
Фарзандлар бахтига қўша қаришган,
Улар огоҳ доим эзгу ҳар ишдан,
Улар бор хотиржам фарзандлар ўйи.

Дастурхони очиқ яхши-ёмонга,
Шукр этарлар тинчлик ҳоким замонга,
Меҳмон бўлинг, тушса йўл биз томонга,
Меҳмон ташрифи бу хонадон тўйи.

Бундай гўшаларга бўлсин шараф-шон,
Ҳар дам талпинади унга қараб жон,
Ўз уйингдир ўлан тўшагу дармон,
Озод Ўзбекистон – кўнглимининг куйи,
Онамнинг уйи бу, отамнинг уйи.

Хотира

Бешигида йиғлайди бола,
Овутолмай ҳалак онаси.
Унинг чарос кўзлари порлар,
Мисли бир жуфт гилос донаси.

Недир унинг тинчини бузган,
Топмаганми ё ҳали тинчин?
Тинмай йиғлар, қилмасдан парво
На пўписа ва на ўтинчини.

Нега йиғлар? Сўзсиз бу йиғи
Нималарга гинали, гизли?
Менимча, бу бир бурда жонни
Йиғлатади хотирасизлик.

Йўкса, нечун, бу сўнгсиз йиғи,
Кимга керак бу сўзсиз баёт?
Йиғлатади уни ўтмишсиз,
Келажакдан иборат ҳаёт.

Унинг мурғак жонига оғир
Ботар ўтмиш – ёддан форуғлик.
Ҳеч нарсани сўзламас унга
Кўз олувчи сунъий ёруғлик.

Бу ҳам ўчар, бироқ боланинг
Уни ўчмас. (Олсачи дамни.)
Шунда, она бешик бошига
Ёқиб қўяр қаламдек шамъни.

Шамъ липиллар экан, боланинг
Чек қўйилар тинсиз додига.
У ҳайрат-ла шамъга тикилар
Ва нелардир тушар ёдига.

Бу дунёда

Шоир Чори АВАЗни эслаб

Бу дунёда сендан ёдгор
Ўғлинг қолар, қизинг қолар.
Тош тупроқли кўчаларда
Муҳрланиб изинг қолар.

Тунларинг кетар сен билан,
Дунёда кундузинг қолар.
Менки деб танлаганинг
Осмонда юлдузинг қолар.

Баҳоринг қолар гул сочиб,
Хазон сочиб кузинг қолар.
Бошқага қилгуси насиб,
Ўйлама ризқ-рўзинг қолар.

Бу дунёга тўймайди кўз,
Ортга боқиб кўзинг қолар.
Бир умр бўз тўкиб ўтиб,
Ёлчимаган бўзинг қолар.

Яқинларинг хотирида
Нурдай ёруғ юзинг қолар.
Шеърларингдан макон топган
Васиятдек сўзинг қолар.

* * *

Чарчаган оталар ухласин,
Чарчаган оналар ухласин.
Ором онларида тушларин
Оппоқ фаришталар йўқласин.

Халал берманг уйқуларига,
Беҳуда баҳсларни бас қилинг.
Овозингиз тугул, илтижом,
Юрак урушларни паст қилинг.

Улар ухлар, ўчириб ёддан
Оғуми ё бол тотганларин.
Балки, топгандирлар туш аро
Дийдорини йўқотганларин.

Ўнларида тутқич бермаган
Йиллар ортага қайтаётгандир.
Ё онаси олиб кучоққа
Унга алла айтаётгандир.

Шаррос ёмғирларнинг остида
Юргандир ё шаталоқ отиб.
Ё чанқовуз чалаётгандир
Олисларга термилаётиб.

Юзларида ўйнаган жилва
Шуъладан ё табассумидан.
Улар ухлар, бўлганча холи
Ташвишларнинг тажассумидан.

Чарчаган оталар ухласин,
Чарчаган оналар ухласин.
Ором онларида тушларин
Ишқнинг ёмғирлари йўқласин.

Уйғонганда тиндирмас ўзин,
Юзларига боқиб тўйинглар.
Ажин босган пешонасидан
Астагина ўпиб қўйинглар.

Ҳайрон бўлсин уйғонган чоғда
Қиров қўнган сочларин силаб.
Неча йиллар бўм-бўш кучоқда
Пайдо бўлган гулдаста билан.

Фарзандларга сарфлаб ўтувчи
Умри тўлсин қўшиқ, ўланга.
Меҳр тўла юз, кўзларига
Ҳеч солмасин қайғу кўланка...
...Ҳеч солмасин қайғу кўланка...

Тўртлик

Бунчалар қийиндир ишқ топишмоғи,
Осонроқ ёз билан қиш топишмоғи.
Хаёлингдан сира кетмовчи меҳмон,
Дард – қийин ариши, тез ёпишмоғи.

ҲУҚМАТ

Өвламоқ учун бир кўнгулни нуқул,
Бошқасига озор бермоқ номаъқул.

Саъдий ШЕРОЗИЙ

Ҳафиза ЭГАМБЕРДИЕВА

1965 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Кўнгли кўшики” шеърый тўплами, “Қоронғи тўқай”, “Наҳиона” каби насрий китоблари чоп этилган.

Ёдингни ёд олган лаҳзаси

* * *

Бахтнинг болишига бош қўйдиммикан,
Ёки ҳасрат ичра тўқдимми, баргим?
Қайғу чирмовуғи чирмаб руҳимни,
Тошга уриб бошим келдими ёргим?

Оқ отли шаҳзодам эдими, ёрим,
Ёлғизоёқ йўлда адашдимми ё?
Бир бутун бўлдикми, биз икки ярим,
Бахтлисиз, деб, бизни алдашдими ё?

Ортимга боқсам гар хатолар бисёр,
Узилган узумдек ўтмиш мўлтирар.
Рўпарамда эса кўкка бўй чўзиб,
Боладек беғубор орзулар турар.

Мен эса турибман кафтимда умрим,
Кеча ҳам, эрта ҳам бирдек қадрдон.
Йўқотгим келмайди топганларимни,
Юрагим, бахтлисан, дейишса, ишон.

* * *

Чуғурлашдик учта қиз,
Учдик учта томонга.
Тақдир бизни ажратди,
Отди қўйиб камонга.

Йиғилишсак бир яйраб,
Онам кўнгли хуш бўлди.
Энди ул кунлар ёраб,
Энг чиройли туш бўлди.

Йиғиламиз учовлон,
Бўлолмаимиз шодон, шўх.
Кўнглимизни топарга
Онамиз йўқ, она йўқ.

Хафа бўлманг, янгажон,
Қизлар кўнгли тўлмаса.
Кенг ҳовли ҳам тор экан,
Уйда она бўлмаса.

Дуога қўл очдик биз,
Эслаб панд-сўзингизни.
Қўллаб тулинг, онажон,
Уч она қизингизни!

* * *

Узилган барглари йиғмоқда фаррош,
Узилган барг каби боқади ювош.
Узун супургидек узун хаёли,
Гўё у тирамоҳ аёли.
Ўтган-қайтганларни маънос кузатар,
Фикрин супургига узатар.
Кун уриб – сарғайган рўмоли,
Лаб жуфтлар бор каби саволи.
Ўйловсиз босилган қадамлар,
Дунёни тўзитган одамлар,
Манзилга ошиққан йўловчи,
Гап билган, иш билган овловчи,
Фаррошнинг бор битта саволи,
“Уволи урмасми, уволи?!”

* * *

Бохабармиз бир-биримиздан.
Бир новданинг икки шоҳида: сен ва мен
Ортда қолмоқ истамаймиз: сен ва мен.
Мақсадимиз улуғ, ният ҳам кутлуғ,
Ўсмоқ, янада ўсмоқ...
Бохабармиз бир-биримиздан,
Нур ёғса қизганиб эмамиз,
Дўл ёғса битгадир кемамиз.
Ниҳоят, биз кутган кун келди,
Қўл ушлашиб учсак бўларди,
Қурғур кўнгил завқ-шавққа тўларди.
Лаҳза, насим кўмагида учдик кўк сари,
Зумда ортга қайтдик, э, воҳ, новдага эмас,
Тушдик ер сари.
Бохабармиз бир-биримиздан.
Фақат билмаймиз,
Энди ким биринчи хазонлар ичра?!

* * *

Ёдингни ёд олган лаҳзаси,
 Дил тубига туккан бўҳчаси,
 Оташнинг бир парча лаҳчаси –
 Хотира!
 Ўзлигинг англатур давлатинг,
 Тахти Сулаймонинг, сарватинг,
 Кўзёшингга туртки ғурбатинг –
 Хотира!
 Аччиқми-ширинми сеники,
 Ёдингга оласан кўникиб,
 Туғилиб, топганинг ичкикиб –
 Хотира!
 Истамасдан терган хазинанг,
 Безътибор босган ҳар зинанг,
 Рози-ризалигинг, зор, гинанг –
 Хотира!
 Ул, айрилиқ исмли накшдур,
 Юракка ўт қалаб ёқишдир,
 Кечадан эртага боқишдир –
 Хотира!

* * *

Чордана қурганча мўйсафид осмон
 Юлдузлардан тасбеҳ ўгирар.
 Ҳасрат калаваси чувалиб, дунё
 Юрагимда чархин йигирар.

Кўз узгани қўймас тобакай,
 Тун кўйлагин оппоқ ямоғи.
 Жим кутишар булутлар ҳар ён
 Бошланишин намчил савоғин.

Тун кўйлагин сўкилар чоки,
 Йўқотади осмон тасбеҳин.
 Ёш боладек кезиб борлиқни
 Ўйнай бошлар коптогин секин.

Хаёлимнинг маҳзун куйини
 Бузар тонгнинг ташвиш, куткуси.
 Чарх овозин босиб кетади
 Гўдакларнинг шодон кулгуси.

* * *

Қолдим бу кун тиз чўкиб,
Сенсиз ўтган кунларда.
Қандай кетдим мен чўкиб,
Адоғи йўқ ўйларда?..

Сенсиз ўтган кунларда
Исмим қўйдим йўқотиб.
Қоп-қоронғи кунларга
Ташлаб кетдинг ўқ отиб.

Қандай кетдим мен чўкиб,
Тополмади ҳеч кимса.
Чиқармидим курашиб,
Бирорта хас илинса.

Адоғи йўқ ўйларнинг,
Интиҳоси борми, айт?
Бошлаб катта тўйларни,
Яхшиси ёнимга қайт.

* * *

Ой ортидан оқди кўзларим,
Юлдузлар юрагим сувидан бўқди.
Ноиложлик эккан илинж дарахти
Туннинг кафтларига япроғин тўқди.

Чарчадим, сукунат исканжасида,
Минг бир томчи бўлиб, эзилиб кетдим.
Нега бу ҳаётнинг қоқ панжасида
Онагинам, сендан узилиб кетдим?

Энди, кўкка боқиб кўзларим толур,
Маънос чехранг бўлиб кўринур ой ҳам.
Бир узун жилғалар изсиз йўқолур,
Қолдирган рўмолинг офтобга ёйсам...

Турсун АЛИ

1952 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Зангори овоза”, “Юракдаги сўзлар”, “Ёруғ кунлар”, “Изтироб остонаси”, “Тун товуши”, “Ёлғизим”, “Уйғоқ сукунат”, “Сокин хайқириқ”, “Ой япроғи”, “Гуллаётган юрак”, “Қор шувласи”, “Қуш пати” каби шеърӣй китоблари нашр этилган.

Туйғулар

* * *

Кўзимга беркитдинг сўнгсиз дунёни,
Наҳот, энди, наҳот, ўзинг-да йўқсан,
Қайдан сени излай, айтчи, қувончим?

* * *

Сен сари бораяпман тўлиб юрагим,
Қайларга қочаяпсан шамолдай тўзиб,
Ҳой, мен исминида билмас севгилим?

* * *

Кўлда ичилмаган илҳақ бир қадах,
Кўнгилда адоқсиз ҳижронкаш севги,
Қоронғи кечада ёлғизман-ёлғиз.

* * *

Дала қоқ белида кетаяпман ёлғиз,
Теваракда изғир эгасиз итлар.
Тонг эса теграмда ёришади жим.

* * *

Бунда мен – ёлғизман, унда сен – ёлғиз,
Ўртада чўзилган ҳижрон поёндоз.
Иккимизни излар кечиккан севги.

* * *

Узлатга чекинди, севгилим, яна.
Йўқ, ёлғиз эмасман сира ҳам, ишон.
Кўнглим чорбоғида гуллаган сиймонг.

* * *

Тун. Бедорман. Гафлат кучган одамлар.
Кеча ҳам мудрайди бесас, бенаво.
Қаърида инграйди Машраб нидоси.

* * *

Ёруғликда зулмат кўрар безовга қалбим,
Хаёт йўлларида ўлим экилган, аттанг.
Чўқкилардан нарига ҳеч ўтолмас сасим.

* * *

Қай замондан бери кўрганим ҳам йўқ,
Овозинг порлайди кўзларингда жим.
Теваракка боқсам, сенсиз бу баҳор.

* * *

Пойида ўлтирдим, куйиб кетибди дарахт,
Бир кун учрашгандик, эсла, иккимиз бунда.
Бузилмай қолибди севги қурган ин, қара.

* * *

Ёмғир қафасида шунча йўл юрдим узок,
Ивидим, музладим, сўнгра босди қалтирок.
Юрагимга опичладим сени, севгилим.

* * *

От кўяман яна манзиллар сари,
Тагин қайларгадир кетиб бораман.
Бунча эринчоккан бу танбал йўл ҳам.

* * *

Ай, сенинг ёнингга қимтиниб бордим,
Ўйчан кўзларингга тикилдим узок.
Бир сўз айтолмайин қайтдим хўрсиниб.

* * *

Болаликдагидек дарахт панасидан, ха,
Ўғринчи тикилдим сенга ёниб, қимтиниб.
Тагин кўзларимда тошар, гуллар ҳаяжон.

* * *

Сен сари учаман бўлиб бахт қуши,
Елкангга, бошингга қўнаман, албат.
Қанотимда, гулим, келтирдим баҳор.

* * *

Учиб бораётган юлдузни кўрдим,
Жуда нурсиз, жуда порлоқ эди у.
Кипригимга қўнди ёшдек беозор.

* * *

Дарё соҳилида йўл юрдим узок,
Арслон, йўк, тулпор пишқираар гўё.
Тўлқинлар ёлини силагим келди.

* * *

Узун, маҳзун кеча – соғинч кечаси,
Узоқ, қора кеча – хаёл кечаси,
Қамишзор тож кияр саҳарга қадар.

* * *

Тўлқинда чирпирак қайиқ мисоли
Сочинг тўфонида адашдим роса,
Юрагингдан ўзга йўл йўкдек гўё.

* * *

Тунни ухлатмади сира, қилди чок,
Най чалаётган ой излаган наво,
Дунёларда ёлғиз, ёлғиз ўтган куй.

* * *

Тераклар барг ёзар, гуллар ўрикзор,
Майсалар сочида қолган изингга
Бошини кўтариб боқар мажнунтол.

* * *

Ёлғизлик уйида қолдим мен ёлғиз,
Бирдан остонамдан ҳатлар шаббада.
Келдингми, севгилим, келдингми, баҳор.

* * *

Кутяпсанми мени, тонг эса узоқ,
Туннинг юрагидан кечишим керак,
Тўлқинларда ёлғиз елкан мисоли.

* * *

Гулларга қўнади хуркак капалак,
Бўсалардан сармаст, ўйноқи раққос.
Бир зум капалакка дўнсайдим, қани?

* * *

Сенга сирларимни айтдим, мусича,
Йўқотиб қўйдимку ўзимни-ўзим.
О, энди қайдаман, айтчи, биродар?

* * *

Эй, момақалдирок, қайдасан?
Кўнгли гул ишқида куйган булбул, йўксанку, ахир?
Тинглаяпман суқунат қўшиғини жим.

* * *

Отаётган тонга эмас, йўқ,
Ботаётган кунга қарайман гоҳо.
Умр мусичадай қўним излар саргардон.

* * *

Чарақлаган офтоб каби
Ўриклар гуллаб Қува боғларида
Кўзларимга бахш айлади умид шуъласин.

* * *

Секин ўгирилиб юзингга термилдим, севгилим,
Энг керакли сўзни айтолмай,
Секин қайрилганча кетдим сендан йироқлаб.

* * *

Сенга кўришамиз, дедим, жимгина,
Қаерга кетяпсан, дўстгинам?
Ахир, минг йил бўлди, остонангдаман.

* * *

Кўприк соясида ухляпману бедорман,
Тепамдан автолар ўтар шамолдай.
Янги кўйлак кияр учқур умидлар тагин.

* * *

Жуда кеч уйғондим,
Тушларим диёрида уйғоқ эдим, мен.
Энди қайга мени элтасан, кундуз?

* * *

Қаёққа қарамай, кўраман ўзимни,
Эшитилиб турар унсиз овозим.
Дунё қаршисида ёлғиз турибман, наҳот?

* * *

Ваҳимали эди оқшом,
Тонг нақадар осуда.
Қайдан келаётгир капалак қаноти саси?

* * *

Дўстим олма берди қип-қизил,
Ухлатмади димоғимга таралган бўйи.
Асрлар қаъридан келган севги изхори мисол.

* * *

Қара-я,
Кечаги тушларимни изляпман жонсарак.
Кўзларимни кўйлак қилиб кийганда шамол.

* * *

Уйғонди юракда ажиб туйғулар,
Севишим айтаман, дейди, кўнгил ҳам.
Дунё гўзал, кулбам совуқ ва ҳорғин.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ТАҲЛИЛИ

Абдулла УЛУҒОВ

1960 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Қиссачилигимиз қирралари”, “Инсон ибратга интилади”, “Асл асарлар сеҳри”, “Ватан – жон ва тан”, “Қалб қандили” каби китоблари, “Адабиётшуносликка кириши”, “Туркий халқлар адабиёти” сингари ўқув қўлланмалари нашр этилган.

АФСОНЛАРНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ

Жаҳон адабиётида Чингиз Айтматов ижоди ўзига хос ўрин тутди. Унинг қисса ва романлари қирғиз адабиётини дунёга танитди ва ўзига хос янгилик сифатида Фарбу Шарқнинг миллионлаб китобхонлари муҳаббатини қозонди. Чингиз Айтматов бу даврда жаҳоннинг энг машхур адибларидан бирига айланди. Дастлабки асарларидан бири “Жамила”ни Луи Арагон “Дунёдаги энг гўзал муҳаббат қиссаси” деб атаган. Чингиз Айтматов ижоди тўғрисида сўз кетса, албатта, ушбу таърифни келтириш анъана тусини олган.

Чингиз Айтматов асарлари инсонни улуғлаши, унинг заҳматкашлиги, яратувчанлигини шарафлаши билан эътиборни тортади. Асосий қаҳрамонлари – оддий одамлар. Жамила, Дониёр, Танабой, Бола, Мўмин чол. Адиб ана шу оддий одамларнинг турмуш тарзини кўрсатиб, умуминсоний, маънавий-ахлоқий кадриятлар тўғрисида сўз юритади. “Асрга татиғулик кун” қаҳрамонлари Эдигей, Абутолиб, “Қиёмат”да Авдий, Бўстон. Улар нафақат қирғиз, қозокларнинг, балки барча миллатларнинг адабий тим-солидир. Чингиз Айтматов қаҳрамонларининг машаққатли умр йўлини, қувончу изтиробларини кўрсатиш орқали кишиларнинг инсон сифатида ўз-ўзини англаши ғоят мураккаб жараён эканини гавдалантиради ва инсоният минг йиллардан бери маънавий жиҳатдан улғайдими ёки йўқми, де-

ган муаммо тўғрисида мушоҳада юритишга ундайди. Мутолаа жараёнида фан-техника юксак таракқий этган ахборот асрида ҳам одамзот аждоқларни азоблаган, қирғин-барот урушларни келтириб чиқарган шухратпарастлик, бойликка ўчлик, ҳокимиятпарастлик каби зарарли иллатлардан халос бўлолмагани, худбинлик, манфаатпарастлик кишиларнинг қон-қонига сингиб кетгани, барча замонлардаги муаммолар ана шу давосиз маънавий-рухий касалликдан келиб чиқаётгани тўғрисида ўйлаб қолади. Адибнинг “Оқ кема”, “Асрга татиғулик кун”, “Қиёмат”, “Охирзамон нишонлари”, “Тоғлар қулаётган замон” (“Абадий қаллик”) асарларида ҳозирги даврда умуминсоний аҳамиятга эга долзарб ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий муаммоларга эътибор қаратилади. Уларда мавжуд ҳаёт мураккабликлари турли миқёсларда кўрсатилади. Санъаткор инсониятнинг бугунги аҳволи, келажаги тўғрисида мушоҳада юритар экан, ўзи англаган ҳақиқатларга диққатни жалб этиш мақсадида афсона, ривоятларга мурожаат этади, ҳар бир кишининг ҳаёти бутун коинот билан чамбарчас боғлиқлиги, инсоният табиат учун масъул ва жавобгар эканлигини таъкидлайди. Қисса, романларнинг сюжетига сингиб кетган ушбу афсоналарда бугунги кун кишилари учун сабоқ, ибрат бўладиган ҳақиқатлар мавжуд.

Олам пайдо бўлиши, табиат ҳодисалари, инсониятнинг илк ибтидоси тўғрисидаги ҳаёлий тўқималар “миф” (асотир) дейилади. Афсона ва миф нимани англатиши солиштирилса, улар мазмун-моҳиятига кўра ўзаро ўхшаш тушунча эканлиги аёнлашади. “Қадимги мифлар” деганда “қадимги афсоналар” назарда тугилади. “Прометей тўғрисида миф” “Прометей тўғрисида афсона” дейилиши хато ҳисобланмайди.

Жаҳон адабиёти тарихи ва замонавий адабий жараёнга назар ташланса, унда афсона, ривоят, мифлар алоҳида ўрин тутгани аён бўлади. “Илиада”, “Одиссея” қадимги юнон афсоналарига асосланса, “Рамаёна”, “Маҳобҳорат” ҳинд, “Шоҳнома” форс, “Алпомиш”, “Манас”, “Кўркут ота китоби” туркий халқлар афсона, ривоятлари заминида яратилган.

Афсона, ривоят, эртақларда халқ ҳаёти, кишиларнинг орзу-армонлари ва муайян ҳақиқатлар акс этади. Шу боисдан “афсона – тарихнинг асранди кизи” дейилади. XX асрда афсона, ривоятлар санъат ва адабиёт учун мислсиз манба экани янада аёнлашди. Инсоннинг ички олами, қалб жумбоғини очишда ривоят, афсоналарнинг асосий омилга айлангани, асарларнинг энг қизиқарли, ёдда қоладиган жиҳати айнан афсона, ривоятлар билан боғлиқ экани кишини ҳайратга солади. Чингиз Айтматовнинг “Оқ кема”, “Асрга татиғулик кун”, “Қиёмат”, “Тоғлар қулаётган замон” (“Абадий қаллик”) тилга олинганида улардаги афсоналар эсга тушади. Аниқроғи, ушбу афсоналар мазкур асарларининг мазмун-моҳиятига сингдириб юборилган. Бугунги кун кишилари тақдири асос қилиб олинган айни асарларда афсона, ривоятлар сюжетнинг муҳим тармоғига айланиб, уқубат, изтиробга тўла ҳозирги ҳаёт хусусида ўйлантиради.

Чингиз Айтматов асарлари марказида оддий одамлар туради. Адиб кундалик турмушда дуч келаётган муаммоларини кўрсатиш орқали бугунги

куннинг долзарб масалаларига эътибор қаратади. Ушбу муаммолар барча кишиларга бирдай дахлдор эканлигини таъкидлайди. “Оқ кема” қиссасини “Шохдор она буғу”, “Асрга татигулик кун” романини “Найман она”, “Раймали оға...” ва “Чингизхонинг оқ булут” афсоналарисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Айни афсоналар асарда бугунги кун кишилари ҳаётини кўрсатишда зарурий унсурга айланган. Томас Манн, Габриэль Маркес ижодида ҳам ривоят ва афсоналар инсоннинг мураккаб рухий-маънавий оламини ифодалашда ўзига хос восита вазифасини бажаради ва асарнинг бадиий тўқимасида муҳим ўрин эгаллайди.

“Оқ кема” қиссаси “Унинг икки эртаги бўларди. Бири ўзиники бўлиб, уни ҳеч ким билмасди. Иккинчисини эса бобоси сўзлаб берганди. Кейин бирортаси ҳам қолмади. Гап шу хусусда” деб бошланади. “Оқ кема”да ҳаёт мураккабликлари, инсон ва табиат, инсон ва жамият муносабатлари, эзгулик ва ёвузлик кураши юксак маҳорат билан тасвирланади ва бу муаммолар хусусида теран фалсафий мушоҳада юритилади. Қиссанинг асосий қаҳрамонлари: бола, унинг бобоси Мўмин, ўрмон хўжалиги бошлиғи Ўразкул ва унинг хотини. Адиб уларнинг ўзига хос характерини очиш орқали меҳр-муҳаббат ва зулм-зўрлик, хокисорлик ва ёвузлик курашини ёритади.

Бола фақат бобосига суянади. Болага, бобосининг Шохдор она буғу ҳақидаги эртаги ёқади. Бобоси ўзини Шохдор она буғунинг авлоди деб биллади. Бола Шохдор она буғу тўғрисида бобосидан эшитган эртакни портфелига айтиб беради. Ушбу афсона худди эртак сингари “бу жуда қадимда бўлиб ўтган” деб бошланади. Унда эзгулик ва ёвузлик кураши нақл қилинади. Зўравонлик, шухратпарастлик, азал-азалдан кишиларни азоблаб келгани қирғизларни қирғин қилган душманларнинг шафқатсизлиги мисолида гавдалантирилади. “Ўзга қабиланинг сўнгги одамигача қирган, молу мулкени тортиб олган киши энг ақлли, удабурон, ботир саналган замон”да кечган хунрезликлар ҳақидаги бу афсона ўзининг бутун даҳшати билан ҳаёлни эгаллаб олади. Ўшанда киши қирғинбарот урушлар беҳад фожиали эканини тасаввур қилиб, одамлар ёвузлашганида нақадар тубанлашиб кетишидан даҳшатга тушади. Душманлар қирғизларнинг ер-суви, бойликларини эгаллаш учун уларни битта ҳам қолдирмасдан ўлдиришади. Лекин бир ўғил ва бир қиз бола душманлар ҳужум қилмасидан аввал қўлсават учун пўстлок шилишга кетгани боис омон қолади-ю ўрмондан чиқиб, мислсиз фожианинг устидан чиқишади. Душманлар “бу икки болани ўрмонга олиб бориб, шундай қилгинки, шу билан қирғиз зоти тугасин, ҳаёлга ҳам келмасин, номи абадий ўчсин” деб Чўтир Баймоқ кампирга топширишади. Кампир болаларни тубсиз жарликка итариб юборишдан олдин: “О, муаззам Энасой дарёси! Кел, энди икки қум заррасини – икки одам боласини ўз бағрингга олгин. Уларга Ер юзида жой йўқ...” деб мурожаат қилади. Асарнинг айни ўринлари ўқувчини ҳаяжонга солади. Шохдор она буғу ҳақидаги афсона бу жиҳатдан “Асрга татигулик кун” романидаги Найман она афсонасига ўхшайди. Унда ҳам кишилар қадимдан бир-бирининг устидан ҳукмронлик қилиш учун шафқатсизликнинг турли усулларини ўйлаб топишгани хусу-

сида сўз кетади. Мислсиз азобдан ўлмай қолган асир охир-оқибат исмини, ота-онасини, бутун кечмишини унутиб, бошидаги теридан уни халос қилган кишини хўжайини билиб, ҳар қандай ҳукмини сўзсиз ижро этадиган ҳолатга тушади. Одамлар бир-бирларини ана шундай муте қул – манқуртга айлан-тиришни исташади. Чингиз Айтматов романда манқуртлик турли шаклларда намоён бўлиши ва у ҳамиша инсоният учун фожиа эканини ўз онасини отиб ўлдирган Жўломон ва отасининг вафот этганига қайғурмаган Собитжон, кишиларни қийнаш, азоблашдан ҳузур қиладиган Тансиқбоев хатти-ҳаракатларини кўрсатиш асосида гавадлантиради.

Афсона, ривоятларда инсоннинг пайдо бўлиши, ҳаёти бевосита табиат билан боғланади. Шохдор она буғу тўғрисидаги афсонада ҳам бир қабиланинг омон қолишига табиат, ундаги ўсимликлар, жонзотлар сабабчи қилиб кўрсатилади. Шунинг учун табиат онага қиёсланиб, “она табиат” дейилади. “Оқ кема”даги афсонада Шохдор она буғу табиат тимсолидир. Одамлар қанчалик зарар етказса-да, табиат одамлардан неъматларини аямайди. Шохдор она буғу ҳам кишилар унинг иккита боласини отиб ўлдиришса-да, одам болаларига яхшилик қиладди. У Чўтир Баймоқ кампирнинг огоҳлантиришига қарамасдан, қирғин қилинган қабиланинг омон қолган болаларини узоқ жойга олиб кетиб, сути билан боқиб, кечалари бағрига босиб, иситиб улғайтиради. Улар фарзанд кўрганида оппоқ қайиндан ясалган, бандида кумуш кўнғироқча жаранглаб турган бешик келтиради. Шохдор она буғу Чўтир Баймоқ кампирга: “Одамлар эгизларимни ўлдиришди, мен ўзимга бола излаб юрибман. Шу бола ва қизчани бер. Мен уларга она, улар эса болаларим бўлишади” дейди. Чингиз Айтматов Шохдор она буғу тимсолида табиат ва оналик бир-бирига бевосита боғлиқлигини шу тарзда кўрсатади.

“Қиёмат” романида Исо алайҳиссаломнинг қатл қилиниши тўғрисидаги ривоятда қатл манзарасини осмонда бир қуш кузатиб тургани таъкидланади. Бу қушни Исо алайҳиссалом ҳам, уни қатл этишга ҳукм этган прокуратор Понтий Пилат ҳам кўради. Понтий Пилат Исо алаҳиссаломга “Бошингда ажал қуши айланяпти” деганида, у оҳисталик билан: “У ҳаммамизнинг бошимизда айланяпти” дейди. Қуш соқчилар қуршовида қатл қилиш учун олиб борилаётган Исо ортидан ўша жойга бориб, атрофни айланиб учиб юради. Понтий Пилат бу ҳолатдан таажжубланиб, ташвишга тушади.

Исо алайҳиссаломни қатл қилишга фармон берган прокуратор ҳам жоҳил мустабид эмас. Исо алайҳиссалом қатл қилинишини истамайди, бундай фармон беришга ботинмайди. Понтий Пилат у билан инсон моҳияти, феъл-атвори, эртанги куни тўғрисида суҳбатлашади, баҳс-мунозарада ҳукмдорларга хос такаббурлик қилиб, зуғум ўтказмайди.

Чингиз Айтматов Понтий Пилатни ҳамма одамлар каби дунёвий фикр юритиб, аксарият кишилар сингари ўз сўзини ўтказишга ҳаракат қиладиган инсон сифатида гавадлантиради.

Исо (а.с.) мунозара қилиб, уни аҳдидан қайтармоқчи бўлган прокураторга: “Билиб қўйки, Рим ҳукмдори, охират мен туфайли эмас, табиий

офатлар туфайли эмас, одам болаларининг душманлигидан келади” дейди. Унинг ушбу сўзларида Шохдор она буғу, Найман она афсоналари ва Исо алайҳисалом тўғрисидаги ривоятнинг мазмун-моҳияти мужассамлашади.

Адиб афсона, ривоятларни инсониятнинг маънавиятини кўрсатадиган ўзига хос кўзгуга айлантириб, бугунги кун кишилари билан уларнинг аждодлари ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ришталарини кўрсатади. Туркий халқлар фольклорида кийик гўзаллик, нафосат, меҳрибонлик рамзи сифатида таърифланади. Кийикнинг одамлардан жабр чеккани тўғрисида ривоятлар талайгина бўлгани ҳолда, ҳеч бир эртақ, афсонада бу жонзотнинг кишиларга жабр қилгани нақл этилмаган. Чингиз Айтматов шунинг учун ҳам бола ва қизчага буғу оналик қилганини кўрсатган. Шохдор она буғу тўғрисидаги афсонада буғунинг ёш бола ва қизчани бағрига олиши ҳар жиҳатдан асосланади. “Қиёмат” романида она бўри Акбара ҳам кичкинтой Кенжашни кўрганида болалари эсига тушиб, у билан ўйнайди, юзини ялайди. Кенжаш у билан ўйнай бошлаганида болаларидан, жуфти Тошчайнардан жудо қилиб, уни манзил-маконсиз қолдирган одамлардан қасос олиш истаги бирдан сўнади. Асарда она бўри Акбаранинг ушбу ҳолати: “Бўри ўрnidан кимирламай маъюс кўзлари билан болага термилиб ётар, шунда бола яна орқасига қайтиб, унинг бошини силаб-силаб кўяр, Акбара эса уни ялаб-юлқар, бу болага бениҳоя хуш ёқарди. Бўри юрагида йиғилиб қолган барча меҳрини унга тўкиб солмоқчи, унинг бола ҳидларини кўксини тўлдириб-тўлдириб искамоқда. Бу бола менинг қоя тагидаги уямда яшаса қандай соз бўларди, деган ўй ўтди бўри калласидан” деб тасвирланади.

Онанинг меҳри ҳамиша унинг қаҳридан устун келади. Одамларда ҳам, бошқа жонзотларда ҳам кузатиладиган ушбу ғаройиб сир-синоат халқ кўшиқлари, эртақ, достон, афсона ва ривоятларида мадҳ этилади. Шохдор она буғу, она бўри Акбаранинг одам болаларига меҳрибонлик кўрсатиши заминида аввало уларнинг табиатидаги оналик ҳисси ётади. Чингиз Айтматов афсона, ривоятлардаги одамлар ва жонзотларнинг айни жиҳатига эътибор қаратиш орқали онани улуғлайди. У шохдор она буғу, она бўри Акбаранинг алам-қайғуси, дарду изтироби, меҳрини қаламга олиш асносида барча оналарнинг дардини кўрсатади. Оналар эса ҳамиша бутун инсониятнинг дарди, ташвиши билан яшайди.

Бадиий асарлар воқеликни худди ўзидай аниқ, равшан, ишонарли ва таъсирчан акс эттиргани билан эмас, балки инсон қалби, руҳияти, ички олами, унинг “мен”ини қанчалик теран тадқиқ этганлиги билан аҳамият касб этади. Чунки айни шу хилдаги асарларда инсон дунёсининг мураккаб сир-синоатлари очиб кўрсатилади. Чингиз Айтматов ҳам афсона ва ривоятларни қисса ва романлари сюжетида сингдириш асносида бугунги кун кишиларининг зиддиятга тўла руҳий оламини тадқиқ этишга интилади. “Оқ кема” қиссасида Шохдор она буғу асраб олган бола ва қизчанинг фарзандлари дастлаб буғуларга тегишмагани, ҳеч ким уларни ҳурқитмагани, ўша пайтларда кишилар буғуга дуч келган жойда отдан тушиб, унга йўл беришгани, ошиқлар севганларини оқ буғуга қиёслашгани таъкидланади.

Аmmo бу удум бир бойнинг ўғиллари бошқалардан устунлигини кўрсатиб кўйиш ниятида ўлган отасининг қабрига буғу шохини ўрнатишганидан кейин бошқалар ҳам ўша бойнинг шуҳратпараст ўғилларига тақлид қилиб, марҳумлар қабрига буғу шохини ўрната бошлагани айтилади.

Одамлар азалдан бир-бирларининг бойлиги, мансаб-мартабасига қараб, муомала қилишади. Кўпроқ бадавлат кишиларнинг юриш-туриши, гапириши, турмуш тарзига ҳавас ва таассуб этишади. Бойлар эса бошқалардан ажралиб туриш, атрофдагилардан устун эканини кўрсатишдан ҳеч қачон тийилмайди. Муттасил давом этадиган бу жараён ўз-ўзидан турли муаммоларни туғдиради. Одамлар табиатдаги мувозанатга путур етказиши, фирибгарликни, бир-бирини алдашни “ақллилик мезони”га айлантириши уларнинг бойлик тўплашга ружу кўйиши, шон-шуҳратга интилишидан келиб чиқади. “Оқ кема” қиссасидаги Ўрозкул буғу шохини отаси қабрига ўрнатган бойваччаларга ўхшайди. Афсонада бойваччаларнинг ҳам, ўғилларига катта мерос қолдирган бойнинг ҳам исми айтилмайди. Унда шуҳратпараст, мақтанчоқ, зўравон кимсаларнинг тимсоли шу тарзда умумлаштирилади. Ўразкул бошқалардан устун эканлигини намойиш этишдан лаззатланади. Бунинг учун ўзгаларга зўравонлик қилишдан ҳам тап тортмайди. Барчанинг ўзига сўзсиз итоат қилиши, ҳамма истаклари бажо келтирилишини истайди. Ўразкул фарзанд туғмаётгани учун хотинини айбдор санаб, дўппослайди, қайнотаси Мўмин чолни назар-писанд қилмай, сўкиб таҳқирлайди. Ўразкул кишиларни мансаб-мартабаси, бойлигига қараб баҳолайди. У Мўмин чолга: “Муаллиманг ўзи ким бўлибди? Беш йилдан бери устидан битта пальто тушмайди. Фақат дафтар билан, сумка билан кўрасан. Доимо йўлда кўл кўтариб, машина кутгани кутган” дейди.

Ўразкул мансабни бошқаларга ҳукмронлик қилиш воситаси деб билади. Каттароқ амалдор эмаслиги, овлоқ бир жойда кичкина ўрмон хўжалиги бошлиғи эканлигича қолаётгани уни кўп азоблайди.

Мўмин чол Ўразкул сингари зўравонларнинг адолатсизлиги, зулми ҳақида ўйлаб эзилади. “Одамлар нега шундай бўлиб қолишар экан-а? Сен унга яхшилик қилсан, у сенга ёмонлик қайтаради. Уялмайди ҳам, уялишни хаёлига келтирмайди ҳам. Худди шундай бўлиши лозимдек ҳаммиша ўзиники тўғри деб билади. Фақат унга яхши бўлса, бўлгани. Ҳамма унинг атрофида гирдикапалак бўлиши керак. Агар истамасанг, мажбур қилади” деб изтироб чекади. Ўразкул такаббурлиги, шуҳратпарастлиги билан қирғизлар қавмини қирғин қилиб, Чўтир Баймоқ кампирга бола ва қизчани ўлдиришни буюрган хонга, Найман онанинг ўғлини манқуртга айлантирган золимларга ўхшайди.

“Асрга татиғулик кун” романидаги Собитжон характери, дунёкараши жиҳатидан ўз онасини отиб ўлдирган Жўломондан фарқ қилмайди. Уларнинг бири – замонавий, иккинчиси – ўтмишдаги манқурт. Собитжон урф-одат, қадриятларни назар-писанд қилмайди. Уларни одамлар ўтмишда эрмак учун ўйлаб топишган, дейди. Отаси вафот этганидан қайғурмайди. Марҳумни унинг васиятига кўра Она Байит қабристонига элтиб, дафн этиш-

га қаршилиқ қилади. “Узоқдаги Она Байит қабристонига олиб бориш шартми? Ўлган одамга қаерга кўмилишнинг нима аҳамияти бор?” дейди. Собитжон ёшлигидан ота-онасидан узоқда бўлгани, мактаб-интернатда ўқиб, шаҳарда яшаб қолиб кетгани туфайли яқинларига меҳрсиз, урф-одат, таомилларга тушунмайдиган кимсага айланади. “Идорада зарур ишлар қолиб кетяпти, вақт бўлса тиғиз. Бошлиқларимиз қабристоннинг узоқ-яқинлигини суриштириб ўтирмайди, ишга фалон куни келасан, бошқасини билмайман, дейди. Бошлиқ нима бўлганда ҳам бошлиқ, ҳар ҳолда, шаҳарнинг шароити бўлак” деб ўзини оқлайди.

“Асрга татигулик кун” рамонидаги Раймали оға ва Бегимой тўғрисидаги ривоят севги-муҳаббат мавзусида бўлса-да, унинг ҳам марказида худди Найман она, Шохдор она буғу афсонасидаги каби эзгулик ва ёвузликнинг кураши туради. Ушбу ривоятда жоҳил кимсалар севишганларга қанчалиқ қаршилиқ кўрсатишгани таъсирчан нақл қилинади. Мазкур ривоят муайян даражада адибнинг “Жамила” қиссасини ёдга солади. Қиссада эри урушга кетган Жамила урушдан қайтган бошқа эркак – Дониёрни севиб қолгани ҳикоя қилинади. Ривоятда эса ўн тўққиз ёшли Бегимой олтмишдан ошган Раймали оғани яхши кўриб қолиши билан боғлиқ драматик воқеалар нақл этилади. Қиссада Жамила ва Дониёр бирга кетади. Оқин Раймали оғага эса одамлар “ақлдан озган” деб қарайди. Укаси Абдилхон уни банди қилиб, дарахтга боғлаб ташлайди. Ушбу ривоятда Абдилхон золимлик тимсоли бўлиб кўринади. Жоҳил, золимларнинг бошқалардан фарқли жиҳати шундаки, улар ҳеч қачон ҳақиқатни тан олишмайди, бошқаларнинг ҳам хоҳиш-истаги, кўнгли борлигига эътибор қилишмайди. Фақат ўзларининг манфатини ўйлашади. Раймали оғанинг укаси Абдилхон, бошқаларни бемалол оёқ ости қилиб кетадиган худбин кимсаларнинг ёрқин образидир. Раймали оға қариндошларидан “Куй қуйилиб келса, қуйламоқнинг нима айби бор?” деб сўрайди. Унинг бу саволларига ҳеч ким, уруғ оқсоқоллари ҳам жавоб беролмайди.

“Чингизхонинг оқ булутини” қиссаси асосида ҳам афсона туради. Қиссада афсона мисолида шўро сиёсати зўрликка асосланганига ишора қилинган. Чингизхон тўғрисидаги афсона роман сюжетида алоҳида тармоқ бўлса-да, лекин асар умумий руҳига сингишиб кетган. Адибнинг олам ва одам тўғрисидаги фалсафий мушоҳадалари роман сюжетидаги барча тармоқларни, жумладан, ундаги афсона ва ривоятларни яхлит бирлаштирган. Найман она, Чингизхон афсонаси, Раймали оға ва Бегимой тўғрисидаги ривоят умумбашарий нуқтаи назаридан ёритилган.

Чингиз Айтматовнинг санъаткорлиги шундаки, у асарларида шафқатсиз, золим кишилар образини фақат қора бўёқда кўрсатмайди. У бундай кишиларда ҳам озгина бўлса-да, инсоний хусусиятлар мавжудлиги, улар ҳам изтироб чекиши, йиғлашини маҳорат билан очиб беради. Беҳисоб қон тўккан мустабиднинг кўнгил кечинмалари, армон, изтироблари билан таништириб, унинг инсон сифатидаги мураккаб оламини кўрсатади. “Чингизхоннинг оқ булутини” ҳажм жиҳатидан адиб асарларидаги энг катта афсона сана-

лади. Шохдор она буғу, Найман она афсоналарида тўқима қахрамонлар образи яратилгани ҳолда, ушбу афсонада тарихий шахс – Чингизхон асосий қахрамон сифатида гавдалантирилган.

“Асрга татиғулик кун”, “Қиёмат” асарларида ҳаёт ҳодисаларини акс эттириш ва инсон дунёсини гавдалантиришда замонавий жаҳон адабиётидаги илғор тажрибалар мужассамлаштирилган. Бу мазкур асарларнинг композиция ва сюжети қурилиши, унда афсона ва ривоятларнинг жойлаштирилиши, қахрамонлар хатти-ҳаракати, кечинмаларининг улар хотиралари билан боғланиши ва энг асосийси, турли характердаги персонажларнинг ички оламидаги зиддиятларга эътибор қаратилишида кўринади.

Ҳаёт ҳар бир кишининг олдиға ҳар дақиқада қутилмаган муаммони кўяди. Шунинг таъсирида одамнинг кайфияти, борлиққа, кишиларға муносабатида мутғасил ўзғаришлар рўй беради. Шу боисдан “инсоннинг қалби ғоятда нозик” дейилади. Кишининг қалбида эзғулик ва ёвузлик ҳислари бир-бириға жуда яқин туради. Ана шундан қалбда зиддиятли кечинмалар кечади. Инсон ҳар бир нарсадан хавотир олади, иккиланади, шубҳа, гумонға боради. Одам аслида табиатидаги ана шу жумбоқ боис азобланади. Чингиз Айтматов турли характердаги қахрамонлар образини яратишда ана шу ҳақиқатдан келиб чиқади.

Адиб барча асарларида инсон дунёсига турли ракурслардан қарайди. У қисса, романларида ўз манфаатини ҳамма нарсадан устун қўйиш истаги кишилар табиатига чуқур сингиб кетгани, ҳаётдаги барча муаммолар айнан шундан келиб чиқишини кўрсатади. Чунки ҳар бир одам бутун ҳаёти давомида ўз манфаати сари интилади. Лекин бу ҳеч бир кишининг қабихлигини оқлаш учун асос бўлолмайди. Чунки ҳар қандай қабихлик жиноятдир. “Тоғлар қулаётган замон” (“Абадий қаллиқ”) романида табиат ҳам одамларнинг бир-бириға адоватидан азият чекиши тасвирланган. Адибнинг сўнги асари бўлиб қолган мазкур романда “Абадий қаллиқ” афсонаси нақл қилинади. Афсонада севишганлар ҳасадчилар фитнаси туфайли бир-биридан айрилгани ҳақида сўз боради. Фитначилар тўй куни келинни “севган йигити билан кечаси қочиб кетди” деб гап тарқатиб, уни ўғирлаб кетишади. Лекин дарёдан ўтишда фитначилар ҳалок бўлиб, қиз омон қолади. У тўй ўтган жойға қайтганида куёвнинг тоғларға бош олиб кетганини эшитиб, ўша томонға йўл олади. Куёвни ҳам, келинни ҳам ҳеч ким тополмайди. Куёв тоғларға кетишидан олдин одамларға: “Буткул одам зотини қарғайман! Одам бўлгандан кўра ҳайвон бўлганим яхши... Дунёда биронта одамни кўргани кўзим йўқ ва бундан буён мени ҳеч ким кўрмайди” деб айтади.

Ушбу афсона асар сюжетини яхлит бирлаштириб туради. Адиб афсона билан боғлиқ саҳифаларда ўзини азоблаган аламли ўйларни ифода этади.

“Охирзамон нишонлари” романида қахрамон океан устида иккита куёш пайдо бўлиб, сувнинг чидаб бўлмайдиган даражада қайнаб кетганини туш кўриши, бу фалокатдан қутилиш учун китлар ўткир учбурчак ҳосил қилганча уфққа қараб сузиши, у қутурган океанда китлар билан ёнма-ён

сузиб бораркан: “Океан қайнаб кетади ва биз ҳаммамиз нобуд бўламиз!” деб бақириши баён этилади.

Бу жониворлар учун энг даҳшатлиси инсон акли етмайдиган, пайқамайдиган ҳолат, яъни носоғ ижтимоий муҳитнинг, одамлар қилган ёвузликларнинг таъсирида дунёвий руҳ мувозанатининг бузилиши бўлса керак. Афтидан, китлар учун энг даҳшатлиси ана шу... Китлар инсон хулқидаги нопокликларга, шафқатсиз ва даҳшатли ёвузликларга чидай олмайди... Қахрамон тилидан айтилаётган айни сўзлар аслида адибнинг азобли ўйлари, унинг дарди, изтироби экани аниқ англашилади.

Одам қандай фикрласа, шу тарзда ҳаракат қилади. Киши интилиши унинг фикри, ички ўйларга мувофиқ кечади. Чингиз Айтматов ҳам қахрамонлари образида айни ҳақиқатни гавдалантиради.

ҲУКМАТ

**Ҳар инсон экансан, халқ ман-
фраати ўўдига ҳаракат қил,
токи халқ ўз хоҳиш-истағи би-
дан сенинг хизматингга бўлсин.**

Мажидиддин ХАВОФИЙ

* * *

**Марғлик кучга ва шамшир
ўйнатиш санъатига эмас, марғ-
лик ўзни тута билишга ва адо-
латли бўлишгадир.**

Саъдий ШЕРОЗИЙ

Исломжон ЁҚУБОВ

1961 йилда туғилган. Нукус давлат университети-нинг филология факультетини тамомлаган. “Ўзбек романи тадрижи”, “Бадиий-эстетик сўз сехри”, “Миллий уйғонши даври ўзбек насри”, “Бадиий матн ва эстетик талқин” сингари ўндан ортиқ монография, рисола ва мақолалар тўпламлари нашр этилган.

АДАБИЙ ТАНҚИД – ДАВР БАРОМЕТРИ

Адабий танқид – давр барометри¹. Адабиётшунослик объектида адабий жараён ҳодисалари, бадиий асар кўлами, шакл ва услуб, поэтик тафаккур, жанрларнинг ўрнию имкониятлари, матнда бадиият қонуниятлари қай тарзда намоён бўлиши, ташқи адабий таъсир, таҳлил ва талқин йўсинлари акс этади. Баъзан эса, айрим нохуш ҳолатлар олдини олишни кўзловчи амаллар ҳам ўтказилади. Сўзнинг ибратли жиҳатлари илғанади, салмоғи анғланади. Ижодкорнинг феноменал қиёфаси, ижоди кашф этилади. Бадиий асарлар яратилиш тарихи, генетик илдизлари, поэтик жозибасию эстетик идеалнинг ифодага кўчган мазмун-моҳияти очилади.

Бинобарин, замонавий адабий танқидчилик етакчи поэтик тамойилларни кашф этувчи, тарғиб-ташвиқ этувчи ва йўналтирувчи соҳадир.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан 110 шоир, 43 носир, 10 драматург, 41 публицист, 29 адабиётшунос ва мунаққидлар ижодидан намуналарни жамлаган “*Озод Ватан саодати*” номли беш жилдли китоб “*Истиқлол илҳомлари*” рукни остида чоп этилди².

Албатта, бешинчи жилдига киритилган адабиётшунос ва мунаққидлар рисолаларини биргина мақолада кўламли тарзда ёритиш осон эмас. Адабий танқиднинг сустрлашгани ҳақидаги фикрлар кенг жамоатчиликни безовта қилаётган бугунги кунда сўзни адабий меросга муносабат масаласидан бошлашни лозим кўрдик.

Тарикат ҳақида академик Иззат Султоновнинг бешинчи жилддан ўрин олган “*Баҳовуддин Нақибанд абадияти*” номли мақоласида тарикат мазмуни ва хос хусусиятлари ёритилди. Мақола буюк мутафаккир Нақшбанд шахси ва таълимотига Навоийнинг муносабати муаммосини тушунтириши

¹ Барометр – юнонча *baros* – оғирлик ва *метр* ўлчов бирлиги – атмосфера босимини ўлчайдиган асбоб. (Биз терминни адабий жараёнда кечаётган кайфият-ҳолатлар кўрсаткичи; илмий-адабий жамоатчилик фикр-қарашлари мезони маъноларида қўлладик. И.Ё.)

² Озод Ватан саодати. Беш жилдли. Тошкент., ADIB, 2013. (1-жилд: Шеърят; 2-жилд: Наср; 3-жилд: Драматургия; 4-жилд: Бадиий публицистика; 5-жилд: Адабий танқид. Мақолада келтирилган иктибослар шу нашрнинг сўнгги жилдидан олиниб, саҳифалар кўрсатиб борилди. И.Ё.)

жихатидан муҳим қиммат касб этади. Олим диққатининг Навоий, Жомий, Хўжа Аҳрор Валий асарлари орқали тариқат пирлари тақдири ва маънавий-ахлоқий қиёфасига қаратилиши тасодиф эмас. Мустақиллик даврида улуг пирлар ва улар маънавий меросини ўрганиш ўзимизни қайта идрок этиш, ҳаёт тарзимизни ўзгартириш, адабий-эстетик қарашларимизга муайян таҳрирлар киритишга ундади.

Мустақиллик даври Нажмиддин Комиловга эркин ёзиш, тарихий ҳақиқатни рўйирост айтиш учун катта имкон берди. Чунончи, олимнинг *“Тасаввуф ва бадиий ижод”* номли мақоласида, тасаввуфнинг адабиётдаги ифодаси баркамол инсон, руҳ озодлиги, ирфоний ғояларга таянувчи сўфиёна концепцияга интилиши, уларнинг ўзаро таъсири ижтимоий-мафкуравий ҳамда эстетик эҳтиёж меваси экани таъкидланади.

Умуман, бадиий сўз санъатида инсонни ўрганиш ва поклаш, унинг қалбини ифода этишга йўналган тасаввуф адабиёти деган мавзу мавжуд. Мустақиллик даври адабиёти ўнлаб адабиётшуносларнинг беминнат заҳматлари туфайли ана шу улкан хазинадан баҳраманд бўлиш бахтига эришди.

Методология муаммолари. Бегали Қосимовнинг *“Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётини ўрганишнинг долзарб масалалари”* мақоласида муҳим методологик муаммолар таҳлилга тортилган. Адабиётшунос давр ва поэтик ижод, замон ва бадиият, анъана ва новаторлик каби нисбатан кам ўрганилган назарий ҳамда амалий масалаларга алоҳида диққат қаратган. Туркий халқларнинг жаҳон цивилизациясидаги ўрни хусусида куйинчаклик билан сўз юритган. Миллий ғоя ҳамда миллий мафкура негизида адабий-сиёсий тазйиқ оқибатлари, юрт истиқболи ҳақидаги ижтимоий-адабий ўй-фикрларини илгари сурди.

Илмий тадқиқот методологиясининг аҳамияти хусусида қайғурган олимлардан бири Абдуғафур Расулов эди. Унинг *“Концепция зарурати”* мақоласида XX аср адабиёт ва санъатидаги *“изм”*ларга муносабат ифодаланди. Илдизлари теран бўлмаган айрим адабий оқимлар моҳияти тадқиқ этилди. Абдуғафур Расулов адабиётнинг назарий-методологик асоси хусусида узил-кесил концепция яратмаган бўлса-да, адабиёт яхлит ҳодиса экани, ўтмиш адабиётини қайта ўрганиш лозимлиги ҳақидаги принципиал фикрларни илгари сурди.

Баҳодир Каримовнинг *“Бадиий сўзни англаш”* мақоласида мустақиллик даври ўзбек адабий танқидчилиги ва адабиётшунослигининг поэтик мерос ва адабий жараёнга муносабати масаласи ўрганилди. Миллий-эстетик тафаккур намуналарида адабий ҳодисаларни таҳлил қилишдаги услубий турфалик, адабий-назарий концепцияни шакллантириш йўлидаги изланишлар ижод эркинлиги, миллий ўзлик ва ўзбекона қадриятларга эътибор самараси экани алоҳида таъкидланди.

XX аср ўзбек адабиётини қайта баҳолаш принциплари. Озод Шарафиддинов *“Адабиёт яшаса – миллат яшар”* номли мақоласига Чўлпон 1914 йилда адабиётнинг ижтимоий моҳияти тўғрисида илгари сурган

фикрни³ сарлавҳа қилиб танлаган. У ёзувчи адабий-эстетик қарашлари акс этган “Адабиёт надур?”, “Мухтарам ёзгувчиларимизга”⁴, “Улуғ ҳинди”⁵ мақолаларини таҳлилга тортади. Чунки бу мақолаларда маънавий уйғониш ва маданий ривожланиш борасида ўша давр адабий жараёни олдида кўндаланг турган долзарб муаммоларга жавоб изланган. Ўзбек адабиётига Шарқ ва Ғарб беназир тажрибаларини олиб кириш орқали уни илғор ғоялар, бадийий малоҳат ҳисобига бойитишга ҳаракат қилинган.

Абдулла Улуғовнинг “Қабиҳ мактубларни ким битган?” мақоласида “Ўткан кунлар” романида эпистоляр жанр намуналарининг сюжет яхлитлигини таъминлаш, воқеалар драматизмини кучайтиришдаги катализаторлик поэтик функцияси, турли табиатли одамлараро муносабат тасвирида муаллифнинг сўз санъаткори сифатидаги сир сақлаш маҳорати таҳлил этилади. Тухматномалар ёзишдек қабиҳ ишларда Ҳомидга ҳамтовок бўлган Умарбек образининг асл моҳияти гипотетик усул орқали очилади.

Матёқуб Қўшжоновнинг “Бир асар қисмати” мақоласида эса, Ойбекнинг “Навоий” романига муносабат масаласида адабий сиёсат ва ижтимоий-эстетик қарашлардаги ижобий силжишлар тадқиқ этилади. Ойбек қирқинчи йилларда оғир қисматга юзма-юз бориб Алишер Навоийнинг аниқ, йирик ва жонли образини яратиш орқали ўша пайтда ўзбек маданиятида юзага келган тарихий кемтикни тўлдирган йирик сўз санъаткори сифатида баҳоланади. Шўро адабий-мафкуравий сиёсатининг улкан истеъдод соҳиблари ва уларнинг ижод намуналарига ғайри қарашларини инкор этган олим: “Ойбекнинг “Навоий” романи тарихий беллетристиканинг барча талабларига тўла жавоб берадиган асар сифатида майдонга келди... “Навоий” романи тарихий роман жанрининг мумтоз намунаси”⁶, деб ёзади.

Шеърят. Иброҳим Ғафуровнинг “Ўзгараётган дунёда шеър сўзи” мақоласида мустақиллик даври ўзбек шеърятини етакчи ўрин тутувчи Ватан, Истиклол, Маънавият масаласининг поэтик ифодасига диққат қаратилади. Ўнлаб шоирларнинг озодлик шукуҳи намоён бўлган лирик асарларига хос умумий ҳамда индивидуал жиҳатлар таҳлилга тортилади. Бадийий ифоданинг тарихий-ижтимоий воқелик характериға мос поэтик усуллари, образли фикр-кечинма баёни ҳамда шаклий ўзгаришлар тадқиқ этилади.

Мақолада баъзи ёш қаламкашлар шеър сифатида тақдим қилаётган “маҳсулот”ларда кузатиувчи ғўрлик, думбуллик, уларга ёзилган айрим тақризларда намоён бўлувчи адабий дидсизлик иллатлари ҳақли танқид қилинади. Олимнинг адабий танқидга хайрихоҳлик назари билан қараш, уни рағбатлантириш, адабий-эстетик саводхонликни янада ошириш, мавжуд кучларни ягона мақсад йўлида уюштириш зарурлиги борасида куйинчаклик билан илгари сурган фикр-қарашлари барча қалам аҳлиға дахлдордир.

Нурбой Жабборовнинг “Гўзал ташбеҳ, сирли руҳ” мақоласида нафис

³ Чўлпон. Адабиёт надур? / Садои Туркистон, 1914, 4 июнь.

⁴ Чўлпон. Мухтарам ёзгувчиларимизга. / Садои Туркистон, 1915, 6 февраль.

⁵ Чўлпон. Улуғ хинди. / Маориф ва ўқитувчи, 1925, 7-8- сонлар.

⁶ Ойбек. Бир асар қисмати. -Б. 40.

ва ҳароратли сўзга интиқ миллатдошларимиз шуурини маърифат шуъласи билан нурафшон этиб, кўнгилларда мустақилликни мустаҳкамлаш туйғусини тарбиялашга баракали ҳисса қўшиб келаётган Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов фалсафий шеъриятида мумтоз ва замонавий поэзия ютуқлари мужассам экани таҳлилга тортилади.

Тадқиқотчи Абдулла Орипов шеърияти умрбоқийлигини таъминлаб келаётган омиллар: улар замиридаги бетакрор мазмун, гўзал бадиият ва миллий руҳдир, деган жуда тўғри хулосага келади. Бироқ, у шеърияти-мизнинг сўнгги 30-40 йиллик мазмун йўналишини битта адабий сиймо ижоди билангина боғлайди. Унинг бағридаги ўзгача йўналишга рағбат билдирувчи адабий йўсинлар истиқболига бирқадар ишончсизлик билан нигоҳ ташлайди. Ваҳоланки, анъана ва новаторлик эгиз тушунчалардир. Ҳатто, анъанавийликнинг ўзи ҳам муттасил ўзгаришлар оғушида. Шундай экан, бу икки тушунча шеърят, кенг маънода эса миллий поэтик тафаккурнинг қўш қанотидир.

Наср. Хуршид Дўстмуҳаммад “*Миллий ҳикоя: изланишлар, ютуқлар, истаклар*” мақоласида ҳикоя жанрининг қамров имкониятларини бадиий ижоднинг табиати ҳамда поэтик тафаккур қонуниятлари билан узвийликда ўрганади. Мунаққид мазкур жанрнинг шаклланиш ва юксалиш йўлини ўз ўқ томирларидан ажратмайди. Бинобарин, фольклор ва мумтоз адабий мерос, ҳикоячилик ривожига ХХ аср миллий поэтик тажрибалари ҳамда жаҳон адабий мактаблари ютуқларидан ижодий баҳрамандлик уни дунё ҳикоячилигининг ажралмас узвига айлантирди.

Умарали Норматовнинг “*Роман кўзгусида миллат тақдири*” мақоласида поэтик тафаккур қамрови ҳамда беқиёс бадиий ифода имконлари жиҳатидан миллий адабиётлар бўй-басти ва юксалиш даражасини белгиловчи роман жанрининг ўзгарувчан табиати хусусида сўз боради. “*Ўткан кунлар*”, “*Кеча ва кундуз*”, “*Қутлуг қон*”, “*Сароб*” сингари бир-бирини тўлдириб, мантиқан давом қилдирувчи романларда тўпланган қимматли тажрибалар – тарихий-маънавий жараёнларни гавдалантириш, мустақиллик йилларида ўзгачароқ шаклий-услубий кўринишларда изчил давом этаётгани социологик жиҳатдан таҳлил этилади.

Афсуски, мунаққид истиқлол даври романлари поэтикаси турли бўғинга мансуб адабиётшунослар томонидан ўрганилгани, бу эзгу ишлар ҳозирда изчил давом қилаётганига етарлича эътибор бермайди. Натижада, “... *адабий танқид зиммасидаги бош вазифа – мавжуд роман хирмонини саралашда хийла сусткашлик қиляпти*”, деган андак ноҳолис фикрни илгари суради. Истиқлол даври ўзбек танқидчилиги, хусусан романшунослик жиддий ва ҳақ йўлга чиқди. Эҳтимол, унинг олдида турган айрим вазифалар тўла удаланмагандир. Аммо, миллий адабий-эстетик тафаккур ривожининг яқин ўтмиши, айниқса салкам чорак асри ҳақида сўз юритганда бундай ноилмий хулосалардан сақланиш зарур.

Қозоқбой Йўлдошев “*Роман жанрининг етакчи белгилари ва бугунги ўзбек романларига хос хусусиятлар*” мақоласида эътироф этилишича,

мустақиллик даври ўзбек адабиётнинг инсоният тафаккурига кўшган хиссаси миллат бадиий тафаккури тараккиёт даражаси нисбатан ёрқинроқ намоён бўлувчи жанр бўлмиш романчилик салмоғи билан белгиланади. Замонавий ўзбек романчилигида тасвирнинг янгича қатламлари ўзлаштирилиб, мазкур жанр бетакрор тимсоллар ҳисобига янада бойиб бораётгани мунаққид синчков нигоҳидан четда қолмайди. Романда муаллиф нияти, шаклий-мундарижавий ўзгаришларга мойиллик, синкретиклик, алоҳида одамнинг чўнг ва мураккаб ботин оламини миқёсли бадиий тафтиш этиш, полифонизм каби жанр белгилари таҳлил этилади.

Йўлдош Солижоновнинг *“Янги аср насри манзаралари”* мақоласида эътиборга молик кузатишлар билан бир қаторда: *“Асар асар сюжети гоёлар, қарашлар, характерлар, гуруҳлар ўртасида рўй бераётган қарама-қаршиликлар асосига қурилмаса, бундай асар таъсирчан бўлмайди. Бинобарин, ҳаёт ҳақиқатининг аниқ ва изчил ифодаланиши зиддиятларнинг моҳияти ва ишонарлиги билан ўлчанади”*,⁷ қабилидаги фикрлар ҳам илгари сурилади. Бундай ўринларда муннаққид адабий-назарий концепцияси тўла янгиланмагани сезилиб қолади. Адабиётшунос бадиий яратикларни таҳлил ва талқин этишда яроқсиз қолип ва андозалардан воз кечолмаётгани сабабли айрим ижодкорлар қалби, маънавий-руҳий оламига чуқур кира олмайди. Чунки *“ижтимоий долзарб муаммо”*, *“манتيқий аниқлик”*, *“гуруҳлар қураши”* сингари талаблар нуқтаи назаридан баҳолаш миллий адабиётимизда бўй кўрсатаётган янгиланишлар – бадиий ҳақиқатни чуқур изоҳлашга заифлик қилади.

Бахтиёр Назаровнинг *“Юксак тарихий эътиқодга муносиб самара”* мақоласида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али қаламига мансуб *“Улуғ салтанат”* роман-эпопеясининг *“Шохрух Мирзо”* номли сўнгги асари тадқиқ этилади. Адабиётшунос олим роман бадиий концепцияси, етакчи гоё ифодаси, фалсафий мушоҳада теранлиги, хиссий-экспрессивлик, замонавий рух тасвирини асарнинг аввалги жилдлари билан узвийликда таҳлилга тортади. Шунингдек, тетралогияни Ойбек тарихий романлари билан қиёсан ўрганаркан, устоз-шогирднинг тарихий манбалар устида ишлаш борасидаги муштараклиги қаҳрамонлараро руҳий иқлим яқинлигини таъминлаган, деган хулосага келади. Ёзувчининг бадиий тилда меъёрни сақлаш жозибаси ҳамда поэтик нутқ товланишлари гўзаллигига диққат қаратаркан: *“Асарнинг лирик саҳифалари бамисоли шеърдек ҳиссий, тўлқинли”*⁸, деб ёзади.

Бахтиёр Назаров асарнинг қиммати, тарихий-адабий жараёндаги ўрни ҳақида тўхталаркан: *“Улуғ салтанат”* *дек маҳобатли асарнинг яратилиши нафақат адиб муваффақияти, балки у мансуб миллат адабиётидаги ҳодиса... Муҳаммад Алининг “Улуғ салтанат” тетралогияси тарихий роман-эпопеянинг барча асосий талабларига жавоб беради ва у ўзбек адабиёти тарихида том маънодаги биринчи тетралогиядир. Адиб ўзбек*

⁷ Солижонов Й. Янги аср насри манзаралари..-Б. 247.

⁸ Назаров Б. Юксак тарихий эътиқодга муносиб самара.-Б. 148.

адабиётда эпик жанрнинг тетралогия типига асос солди, бу масалада ўзбек адабиётининг янги босқичини бошлаб берди... илғор тажрибаларни ўзбек адабиёти мисолида *Ўрта Осиё ва умуман, Осиё адабиётда янги манзилга олиб чиқди*”,⁹ дея ниҳоятда улкан баҳо беради.

Муҳими, юқоридаги эътироф чуқур илмий-назарий қарашлар орқали ўз тасдиғини топган. Масалан, адибнинг бош принципи асрлар синовидан ўтган тарихий ҳақиқатга садоқат ва уни бадиийлик билан уйғунлаштиришдир. Роман композицияси пухта ишланган. Ўқувчини тизимли равишда ўзига чорлаб, эргаштириб туради. Асарда реалистик принципларга амал қилиниб, психологик таҳлил ва тасвир теранлаштирилган. Анъанавийлик ва *“онг оқими”*га хос ифода муштараклиги таъминланган. Психоаналитик тасвир усулидан самарали фойдаланилган. Манзара-ҳолатлар тасвирида жонли ифода назокати ва бадиий деталлар функционалликка эришилган. Роман финали шиддатли, сиқик, теран кўчма маъноли ва айни пайтда ишоравий йўсинда поэтик таъсирчан хулосаланган. Пластик ва но plastik образлар дунёсининг ички ҳаракати санъаткорона акс этган. Кўринадики, мақолада кузатилган далиллар теран таҳлил ва талқинга асосланади. Фикр-мулоҳазалар эса ўзининг ишонарли исботини топади.

Адҳамбек Алимбековнинг *“Тарихий романчилигимизга бир назар”* мақоласида мустақиллик даври халқ маънавияти ҳамда поэтик тафаккурида тарихни романий тафаккур микёсларида идрок этиш эҳтиёжи кучайгани Бўрибой Аҳмедов, Пиримкул Қодиров, Муҳаммад Али, Саъдулла Сиёев, Омон Мухтор, Асад Дилмурод, Эркин Самандар, Пирмат Шермухамедов, Тўлқин Ҳайит, Йўлдош Сулаймон қаламига мансуб тарихий-биографик, ижтимоий-фалсафий ва ижтимоий-тарихий романлар мисолида тадқиқ этилади. Замонавий ўзбек тарихий романчилиги бадиий таҳлил ҳамда талқин имкониятлари кенглиги, фалсафий мушоҳадакорлик чуқурлиги миллий руҳ ифодаси ёрқинлиги жиҳатидан дунё адабий жараёнига ҳамқадам экани кўрсатилади.

Маҳкам Маҳмудовнинг *“Саргузашт адабиётининг бадиияти”* мақоласида эса, ўзбек реалистик саргузашт адабиётининг: Омон Мухтор, Тоҳир Малик, Асад Дилмурод, Ҳожиакбар Шайхов, Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмухаммад, Шойим Бўтаев, Тиловожди Жўраев, Алишер Ибодинов, Қобил Мирзо, Баходир Худойберганов, Қаҳрамон Аҳмад, Одил Абдурахмон сингари вакиллари яратган ҳикоя, қисса ва роман жанрларига мансуб асарлар ўрганилади. Олим уларнинг поэтик жозибасини мумтоз ва замонавий Шарқ насри, XX аср адабий-ижодий мактаблари тажрибаси ҳамда жаҳон адабиёти намуналари билан қиёсий таҳлилга тортади.

Ўзбек саргузашт адабиёти истиқлол даврида шакл, мазмун, ифода, образ ва талқин нуқтаи назаридан янги босқичга юксалганини ишончли тарзда далиллашга эришади.

Тарихий драматургия. Шуҳрат Ризаев *“Истиқлол даври ўзбек тарихий драматургияси”* мақоласида мустақиллик даври театр санъати мисолида

⁹ Назаров Б. Юсак тарихий эътиқодга муносиб самара.-Б. 163-164.

миллий тарихимизни бадиий ифода этиш маърифий эҳтиёжи қай тарзда қондирилиши, бадиий тадқиқ қилиш асносида ички маърифат, поэтик идрок ва маҳоратнинг ўрни, сахна асарларини даврий чегараларига кўра таснифлаш, унинг жанрий йўналишларини аниқлаш, сахналаштирилиш жараёнини кузатиш сингари масалалар ўрганилади.

Шухрат Ризаев қисқа вақт оралиғида яратилган ва сахна юзини кўрган юздан ортиқ тарихий драмаларни кузатаркан, ижтимоий воқелик ҳамда тарихий образларни бадиий идрок этишнинг ижтимоий-публицистик, тарихий-фалсафий, тарихий-биографик, фалсафий-лирик, фалсафий-психологик, фалсафий-интеллектуал ифода усуллари намоён бўлишини аниқлайди. Давр адабиёти ва санъатида эътиборли ҳодиса бўла олган “Соҳибқирон” (А.Орипов), “Араб Баҳодирхон” (Э.Самандар), “Қора камар”, “Зиёфат” (Ш.Холмирзаев), “Қатагон” (Ў.Ҳошимов), “Кундузсиз кечалар” (У.Азим), “На малакман, на фаришта” (Н.Қобул), “Занжирбанд шер” (З.Нажмий) каби тарихий асарларнинг ижтимоий-сиёсий ва публицистик пафосини эътироф этади.

Адабий алоқалар ва бадиий таржима. Наим Каримов ўзининг “Олтин кўприклар жозибаси” мақоласида адабий алоқалар ва бадиий таржима ҳақидаги ўйлари билан ўртоқлашади. Зотан, миллий адабиётлар тараққиёти жаҳон нафис сўз санъатида пайдо бўлаётган янги поэтик ғоялар, оҳорли бадиий-услубий изланишлардан ижодий баҳрамандлик негизида кечади. Ўзбек адабиёти жаҳон сўз санъати таркибий қисми ўларок, ҳамиша унга муносиб ҳисса қўшган ва бу эзгу ишни муттасил давом эттириб келмоқда. Олимнинг диққати истибдод даврида Туркистон халқлари адабиётининг миллий-адабий ўзандаги ривожига имкон берилмаса-да, Фитрат, Қодирий, Чўлпон каби қалби уйғоқ юксак салоҳият соҳиблари бадиий таржима ва адабий алоқалар воситасида фаранг, инглиз, олмон, рус мумтоз ҳамда замонавий адабиётидан поэтик ғоя, маҳорат сирларини ўрганишига қаратилади.

Хулоса ўрнида. Мустақиллик йилларида юртимизда маънавиятимизнинг узвий қисми бўлган адабиётни ривожлантириш, шоир ва ёзувчиларимиз эзгу меҳнатини кадрлаш ва рағбатлантириш, истиқлол адабиёти келажаги ҳақида дастурий йўлланмалар ишлаб чиқишнинг давлат сиёсати даражасида изчил тарзда амалга оширилиши ўз самараларини бера бошлади.

Халқ қалбининг ифодачиси, ҳақиқат ва адолат жарчиси бўлмиш адабиёт ҳамда санъат асарларини беш жилдлик мажмуа учун нашрга тайёрлаш ва таҳрир қилишдек хайрли ишни амалга оширишда нуфузли таҳрир хайъати ҳамда фидойи шоир, ёзувчи, драматург, публицист ва адабиётшунос олимлар фаол иштирок этишди. Юқорида сўз юритилган мажмуага жамланган асарлар замондошларимизни эзгулик, инсоф-диёнат, меҳр-оқибат, бағрикенглик, бунёдкорликка даъват этувчи ҳароратли поэтик фикр-ғоя, самимий ҳамда эҳтиросли туйғуларга йўғрилган. Бу бадиият ҳамда илм-фан дурдоналари ижод аҳли олису яқин тарихий ўтмишдан ибратли сабоқ чиқариб, бугунги мураккаб ва таҳликали давр муаммолари,

башариятнинг эртаси ҳақида ўз сўзини айтишга интилаётганидан гувоҳлик бериши билан қимматлидир.

Шубҳасиз, мустақиллик йиллари кўтарилган хирмон бағридан энг сара асарларни танлаш, уларни янгича адабий-эстетик мезонлар асосида таҳлил ва тадқиқ этиш шунчаки жўн юмуш эмас. Шу маънода, босиб ўтилган йигирма тўрт йиллик миллий тафаккурнинг ўзига хос сарҳисоби бўлмиш бу мажмуаларни тузувчилар заҳмати тасаввур этиш мумкин. Танланган айрим бадий асарлар поэтик баркамол бўлмаслиги, адабий-назарий ва танқидий қарашлар ифодасини топган баъзи мақолаларда эса, ҳали тўла маромига етмаган фикр-қарашлар, баҳсталаб ўринлар бўлиши табиий. *Биринчидан*, ушбу йўсиндаги илк тажриба бўлган ушбу мажмуа ўтган давр оралиғидаги барча асарларни жамлашни мақсад қилмайди; *иккинчидан*, баъзи муносиб муаллифлар, улар қаламига мансуб энг сара асарлар тузувчилар нигоҳидан четда қолган бўлиши ҳам мумкин; *учинчидан*, кўтарган хирмонимиз нуқул нодир жавоҳирлардан иборат, деб ўйлаш ҳам соддалик бўларди. Зотан, вақт синовига дош бериб, миллий адабиётимиз тарихидан муносиб ўрин оладиган баркамол асар яратиш кишидан образли мушоҳада теранлиги, ҳиссий-эмоционал туйғу самимияти, адабий анъана ва ижодий мактаблар амалий тажрибаю назарий-эстетик қарашларини чуқур ўзлаштириш, адабий-бадий ифода усулларидан самарали фойдаланишда индивидуал йўл топиш – муттасил изланувчанликни тақозо этади.

Хуллас, мустақиллик даври адабий танқидчилиги адабиётимиздаги етакчи тенденцияларни илғаш, унинг истиқболи учун фойдали тажрибаларни оммалаштириш, ижтимоий-эстетик, умуминсоний бурчини бажаришга кўмаклашиш йўлида масъул эканини унутмаслиги билан ҳам кадрлидир.

ҲУҚУҚАТ

**Ҳақиқатга бўйин эг, танқидни
тан ол, эшитганингдан қатъий
назар ҳақиқатни қабул эт.**

Фузайл ибн ИЁЗ

**Жалолиддин
ЖЎРАЕВ**

1970 йилда туғилган. Тошкент давлат Шарқшунослик институтининг филология факультети Эрон бўлимини тамомлаган. Кўплаб қўлёзмаларни нашрга тайёрлаган. Ҳозирда Шарафиддин Али Яздийнинг “Хулали мутарраз дар фани муаммо ва луғаз” асарининг матний-қиёсий тадқиқини амалга оширмоқда.

**ЎЗБЕК АДАБИЁТИДАГИ
ИЛК МАРСИЯ**

Амир Темур авлодлари орасида Иброҳим Султон ибн Шоҳрух ибн Темур Кўрагоний (1394-1435) ўзига хос мавқега эга бўлган. Манбалардаги қайдларга кўра, Соҳибкирон бошқа амирзодалар қатори Иброҳим Султоннинг тарбияси, илм олиши, адабиёт, санъат, ҳарб соҳаси, давлат ишларидан хабардор бўлиб вояга етиши учун алоҳида эътибор қаратган. Турли анжуманлар, ҳарбий ҳаракатлар, элчилар қабули ва давлат аҳамиятига эга маросимларда қатнаштирган. Кейинчалик отаси Шоҳрух ҳукмронлиги вақтида ҳам юқоридаги каби тадбирларда бевосита иштирок этганлигини Мирхонд¹, Фасиҳ Ҳавофий² ва Абдураззоқ Самарқандий³лар ёзиб қолдирган.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг билдиришича, Шоҳрух Мирзо саройида кўплаб олим ва фозиллар йиғилган. Шунингдек, ҳарбий ҳаракатлар чоғида ҳам уларни ўзи билан бирга олиб юрган.

Амир Темур ва Шоҳрух сингари Иброҳим Султон ҳам адабиёт, санъат, мусиқани яхши билган ва бу соҳа вакилларининг иқтидорини қадрлаган. Ака-ука Мирзо Улуғбек, Иброҳим Султон ва Бойсунғур Мирзоларнинг адабиёт ва санъат асарлари ҳақидаги ёзишмалари ҳам мавжуд бўлиб бизгача

¹ Мирхонд. Равзат ус-сафо. ЎзРФА Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи қўлёзмалар фонди. 2-ракамли босма китоб.

² Фасиҳ Аҳмад ибн Джалал ад-дин ал-Ҳавофи. Муджмали Фасиҳи. - Т.: Фан, 1980. - С. 149.

³ Абдураззоқ Самарқандий. Мағлаъи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. - Т.: Фан, 1969. - 466-б.

етиб келган. Хусусан, Давлатшоҳ Самарқандий “Тазкираи шуаро” асарида амирзода биродари Бойсунғур Мирзодан мусиқа билимдони Хожа Юсуфни сўраб ёзган мактублари ҳақида сўз юритган. Яна Иброҳим Султон ва Мирзо Улуғбек тўғрисида бу каби латифа, ҳикояларлар кўп эканлигини ҳам қайд қилиб ўтган.

Амирзоданинг ўзи ҳам яхшигина шоирлик иқтидори эгаси бўлган ва асарлар битган⁴.

Ёш ва шижоатли темурийзода салтанатнинг Форс вилоятида йигирма йилдан ортиқ ҳукмдорлик қилган. Мазкур даврда Шерозда “Мадрасаи дор ус-сафо”, “Дор ул-эйтомий” (етимхона) каби бинолар ва боғ барпо қилганлиги маълум⁵. Унинг кўрсатмаларига биноан темурийлар тарихини ўта тантанаворлик ва бадиий бўёқларга бой тарзда ёритган Шарафиддин Али Яздий “Зафарнома” асарини ёзиб тугатган.

Шунингдек, Иброҳим Султоннинг номи хаттотлик санъати соҳасида қолдирган асарлари боис сулс хатининг устозлари қаторида қадрланади. Бу соҳани у Форс вилоятига келган пайтларида Пир Муҳаммад Шерозийдан ўрганган⁶. Иброҳим Султон кўчирган бир нечта Қуръон нусхалари ҳозирда Эрон қўлёзма фондларида сақланади.

Иброҳим Султон ҳомийлигида туркий ва форс адабиётининг ажойиб намуналари яратилди ва нодир нусхалари кўчирилди. Унинг ҳукмдор ва ижодкор сифатида мунтазам адабий анжуманлар ўтказиб турганлиги ҳам маълум.

Қисқа умри давомида Форс вилоятининг ҳукмдори сифатидаги фаолияти илм-фан, адабиёт ва санъат соҳалари вакиллари томонидан юксак қадрланган⁷. Шу боис унинг бевақт вафоти қаттиқ қайғу билан, катта йўқотиш сифатида қабул қилинган. Ҳукмдорнинг вафоти муносабати билан марсиялар битилган. Ана шундай марсиялардан бири Ҳофиз Хоразмий ижодига мансуб. Бу марсия туркий тилда ёзилганлиги билан эътиборга лойиқ.

Ҳофиз Хоразмий девони қўлёзмаси 1975 йилда профессор Ҳамид Сулаймонов томонидан Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридаги Саларжанг музейи шарқ қўлёзмалари хазинасидан топилган. Девонда шоирнинг 9 та қасида, 2 таркиббанд (шундан биттаси марсия), 3 та таржиъбанд, 1 мухаммас, 1052 та ғазал, 2 та мустазод, 31 та қитъа, 12 та рубойиси жамланган.

Марсиянинг айрим матн хусусиятлари, шоирнинг ҳаёт йўли, девон тартиб берилган санаси, ўзбек мумтоз адабиёти тарихида энг қадимий марсия намунаси эканлиги хусусида Ҳамид Сулаймонов⁸ ва Мўмин Сулаймонов⁹

⁴ Қаранг: Маҳди Баёний. Мажмуъаи муншаот // Роҳнамои китоб. Шумораи 4. 1340 х/ш.

⁵ Қози Аҳмад Қумий. Гулистони хунар. Ба қўшаши Аҳмад Саҳилий Хунсорий. Техрон. 1352 х/ш. 30-саҳ; Яна шу муаллиф: Хулосаҳои литаворих. Ба қўшаши Эҳсон Ашрофий. Техрон, 1363 х/ш.; Мир Сайид Шариф Роқим. ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фонди. 2731/1 рақамли қўлёзма. 386-39а-варақлар.

⁶ Қаранг: Қози Аҳмад Қумий. Гулистони хунар. Ба қўшаши Аҳмад Саҳилий Хунсорий. Техрон. 1352 х/ш. 30 саҳ.

⁷ Мир Сайид Шариф Роқим. Тарихи Роқимий. ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти фонди. 2731/1 рақамли қўлёзма. 386-39а-варақлар.

⁸ Сулаймонов Х. Ҳофиз Хоразмий / Ҳофиз Хоразмий. Девон. I китоб. - Т.: Ўзбекистон КП Марказий комитетининг нашриёти, 1981. - Б. 3-15

⁹ Сулаймонов М.Б. Ҳофиз Хоразмий ва ўзбек лирик шеърятининг ривожини: Филол. Фанлари номзоди ... дис. - Тошкент, 1996. - 160 б.

лар томонидан фикрлар билдирилган. Илмий изланишларда марсия юзасидан хулосалар билдирилган бўлса-да, ҳозирга қадар матн тўлиқ эълон қилинмаган. Марсия матнининг эълон қилиниши ўзбек адабиётида марсия жанри, унинг тарихий тақдири, бадиияти каби масалалар юзасидан олиб борилажак тадқиқотларда ўзига хос илмий аҳамиятга эга бўла олади.

Марсия тўққиз банддан иборат, таркиббанд шаклида ёзилган. Унда муаллиф Иброҳим Султоннинг тарихий ва адабий манбаларда эътироф этилган барча фазилатларини ўқувчи кўз олдида гавдалантиришга ҳаракат қилган. Хусусан, саркарда сифатида эришган ғалабалари, жасорати, сахийлиги, адолат билан олиб борган сиёсати, илм-фан, санъат, адабиёт соҳаси вакилларини қадрлаганлиги эсга олинади. Ўз навбатида бу мотамдан барча каттиқ қайғуда эканлиги айтилади ва ўша қайғуга ботганларга Иброҳим Султоннинг ўрнига ўғли Мирзо Абдулло қолганлигини билдиради. Марсия муаллифнинг Тангридан Иброҳим Султон руҳини шод қилишини ҳамда Мирзо Абдуллога узок умр беришни тилаб қилган дуоси билан якун топган.

Матбуотда илк бор эълон қилинаётган мазкур марсияни нашрга тайёрлашда профессор Ҳамид Сулаймонов Ҳиндистондан олиб келган ксеронусхага ва Ражаб Топарли томонидан Анқарада чоп этилган матнга таяндик¹⁰.

Ҳофиз ХОРАЗМИЙ

МАРСИЯ

-1-

Бу вафосиз фоний оламда бақони издаманг,
Дарди жонға эмдидан сўнгра давони издаманг.

Барча ёру дўстдан бегона бўлмоқ бор эмиш,
Кўруб¹¹ ушбу ҳолни сиз ошнони издаманг.

Кечаси оламни тийра қилди хижрон кечаси,
Бу қоронғу кечада нури зиёни издаманг.

Холи бўлмади кудуратдин чун ою кун юзи,
Бас, мунунгтак дунёда завқу сафони издаманг.

Сифлаву дунпарвар эрур ушбу даври рўзгор,
Сифлаву дун илкидин файзи атони издаманг.

¹⁰ Yfrezmli Hafiz'in Divani. Inceleme-Metn-Tipkibasim. Prof. Dr. Recep Toparli. Ankara, 1998. –с. 121-129; Ҳофиз Хоразмий. Девон. Ҳиндистоннинг Ҳайдаробод шаҳридаги Салоржанг музейи хазинасидаги 4298 рақмли қўлёзма. Марсия девоннинг 27а-30б-варақларида жойлашган.

¹¹ Ражаб Топарли нашрида айрим сўзларнинг ўқилишида фарқлар учрайди. Ҳаволада ана шундай фарқлар кўрсатиб борилади. Ражаб Топарлида “қорунг”.

Гулшани жаннат бикин чун боғ-боғи жон эрур,
Тарк этиб гулшанни, боғи дилкушони издаманг.

Гулистону бўстон булбуллари қилмас наво,
Гулистон кезманг, тақи баргу навони издаманг.

Тарк қилмоқ керак чун оқибат тожу лаво¹²,
Ҳақ йўлини издангиз, тожу лавони издаманг.

Форс мулкининг шоҳи, ул форси¹³ майдондин¹⁴
Борди эрса, ондин ўзга подшони издаманг.

Фатху нусратлиғ ул Иброҳим Султон қондадур
Ким, фироқи захмидин чоли¹⁵ жигарлар қондадур?

-2-

Куррат ул-айни шаҳаншаҳ Шохрух хокон қани?
Малик ул-мулки Сулаймон, соҳиби фармон қани?

Беша¹⁶ янглиғ бор лашкар шоҳи оламға, вале
Ул тўқуш кўйинда шер, бешаи майдон қани?

Сони йўқ юлдуз менгиз шаҳзодаларнинг бори бор,
Нурбахш этган жаҳонға ул маҳи тобон қани?

Зулмат ичра тийра тупроқ янгли қолди¹⁷ оламе,
Ушбу зулматнинг ичинда чашмаи ҳайвон қани?

Халқи оламға бағишлағон сафою завқлар,
Офтоби мулку давлат, сояи Яздон қани?

Чатр¹⁸ ила айвонда бор эрди баса нуру сафо,
Эмди ул нуру сафолиғ чатар ила айвон қани?

Дарди ҳижрат ўртади мажмуъи олам жонини,
Эй ҳақим, айлағил бу дарди жонларға дармон, қани?

¹² Лаво – туғ, байрок.

¹³ Форс – суворий, чавандоз.

¹⁴ Ражаб Топарлида “майдони дин”.

¹⁵ Чол – чуқурлик.

¹⁶ Беша – ўтлок, чунгалзор.

¹⁷ Ражаб Топарлида “қилди”.

¹⁸ Чатр – соябон.

Бўстонға равнаке бергон ўшул сарви равон,
Бўлди ғойиб кўздин, эмди равнаки бўстон қани?

Гулистоннинг гуллари бориси қон ёш йиғлаюр,
Гулистоннинг зийнати, юзи гулхандон қани?

Бордию қолди гулистон бирла боғи ёдгор,
Сўхта жонларда бўлди дарду доғи ёдгор.

-3-

Тийра бўлдуқ тушгали ул мохманзардин¹⁹ жудо,
Тиғ бирла олам олған меҳри анвардин жудо.

Фатху нусрат эмдидин сўнг кимга кўргузгай юзин
Чунки тушди ногаҳон шоҳи музаффардин жудо.

Бахту давлат кимга қўл қобғойу²⁰ куллик айлагай,
Тахт узра ул сазои тожи²¹ қайсардин жудо.

Ёйи сочингни туғу ерга чол ўзунгни, эй алам,
Чун тушубдурсан сипоҳсолори лашкардин жудо.

Туллоғон отлари кечимлар кесиб²² ким чиқидалар,
Бўлди ул дамда қиёмат рўзи маҳшардин жудо.

Борчаға эрур муҳаққак, насх бўлди хатти сулс,
Қолди тавқеъинда райҳон хомагустардин жудо.

Қилма наққошу музаҳҳиб лавҳада дебочалар,
Бу хунарлар қадрини билган хунарвардин жудо.

Бўлди ғамхона ўш эмди борчаға байт ул-фарах,
Ул фарах сармояси руҳи мансурдин жудо.

Дарди ҳижрондин юраклар қон бўлуб, кўз йўлидин
Келди юз рангин қилурға ул диловардин жудо.

Эй мусулмонлар, бу дарди ҳижронга не чора бор,
Оҳи сўзон бирла йиғламоқдин ўзга зор-зор.

¹⁹ Мохманзар – ой юзли.

²⁰ Ражаб Топарлида “топгай”.

²¹ Сазои тож – тож мукофоти.

²² Ражаб Топарлида “кейиб”.

-4-

Оҳким, тушди йироқ ул жон бикин султонимиз,
Мулки маъно тахти узра Хисрави хоқонимиз.

Кўз яруқи, жон тилаги ул сафои жону дил
Борди эрса, бўлди мажарух ушбу хаста жонимиз.

Ўртагай эрди бу оҳ ўти фалакнинг шамъини,
Дам-бадам су сочмаса бу дийдаи гирёнимиз.

Соия лутфу иноят кимдин ўсунғой²³ киши,
Чунки ғойиб бўлди кўздин соия Яздонимиз²⁴.

Сонсиз эҳсон қилғучи ул маъдани лутфу карам
Шоҳимиздин азрилибмиз қайда бўлғой сонимиз.

Хуш эди ул ҳолким, биз дарди сўзин сўзласак,
Лутф этиб айтур эди, биз дардлар дармонимиз.

Ўтға йақсоқ дафтару девонни, эмасдур ажаб,
Чун иёсиз қолди, абтар²⁵ дафтару девонимиз.

Хори ҳасрат санчилиб кетмас кўнгулдин бир нафас,
То назардин бўлди ғойиб ул гули хандонимиз.

Дарди ҳижрони онингтак қилди бизларни заиф,
Оҳ чекмакка тақи йўқдур бу дам имконимиз.

Боримиз банда эдук, ўртада ўзи шоҳ эди,
Ҳоли хуш эрди, чу барча ҳолидин огоҳ эди.

-5-

Кечди эрса гулистони салтанатдин ул жавон,
Бўлди хористон бикин борча кўзинга бу жаҳон.

Ёз фаслида гулистон гуллари сўлмас эди,
Ушбу фасл ичра не ёндин бўлди бу гулга хазон.

²³ Ражаб Топарлида “умсунғай”.

²⁴ Яздон – Худо.

²⁵ Абтар – давоми йўқ, кесилган

Кўй бирла бўри онинг давринда қардош эрдилар,
Чун онинг адли эди саҳронишинларга шўбон.

Адли бирла халқи олам посини²⁶ тутмоқ учун,
Сурат ила шоҳ эдию маъно бирла посбон.

Эмдидан сўнг халқ топғойму омонлиқ неъматин,
Адл ила Шерозни қилмиш эди дор ул-амон.

Ишлади дор ул-адолат бергали адл ила дод,
Чун эди мазлумлар ҳаққиға шоҳи меҳрибон.

Шодмон умиди дийдори билан эрдим вале,
Дарду ғам бўлди насибу бўлмадим ман шодмон.

Охи оташбор элиндин сийнанинг ичра жигар,
Ўтға туғон ул кабобедурки, бўлса хунчакон.

Келтурубдур ушбу шахзода фироқи, кўз кўра
Маҳди олийға қиёматнинг тонгидин юз нишон.

Тиғи ҳижрони била хаста жигарлар пораду,
Раҳм айлаб айтунгиз бу дардга не чораду?

6-

Кўчди эрса дунёдин ул моҳманзар, хушхисол,
Бор бўлсун офтоби мулку топмасун завол.

Хисрави соҳибқирон, султони аъзам – Шоҳрух
Ким, ўшонинг зоти эрур файзи файзи зулжалол.

Бахт бирла тахт узра бўлсун ул кишваристон,
Топди андин мулку миллат чун баса ҳусну жамол.

Ул шаҳаншоҳким эшикини ёстонмоқ била,
Кеча-кундуз моҳу хуршид айлади касби камол.

Остони иззатининг тупроқиға²⁷ етмади,
Нечаким ел бики юкуруб елди жосуси хаёл.

²⁶ Ражаб Топарлида “йасини”.

²⁷ Ражаб Топарлида “топрақинга”.

Шаръ йўлида алифтак роствав бўлмоқина,
Дол қаддин қилмоқи эрур намоз этконда дол.

Ул дарахти салтанатга мева бор эрур эрди баса,
Йўқ эди мундоғ жавонким топса ҳадди эътидол²⁸.

Не ажаб, гар бори ғам бирла эгилса шоҳким,
Моҳи тобон бўлди бу мотам ғами бирла ҳилол.

Кесди олий сарвни тиғи ажал ногоҳ, вале,
Шукрим ким бордур мақомин сақлагон тоза ниҳол.

Эй яратғон, ялғузок бу ёш бутуқнинг давлатин,
Айлагил доим зиёда иззату ҳам ҳурматин.

-7-

Эй баҳодирлар, анинг инъоми омин ёд этинг,
Нур берган меҳрга моҳи тамомин ёд этинг.

Субҳи давлаттак онинг анвори юзин соғиниб,
Айшу ишрат бирла кечган субҳу шомин ёд этинг.

Каҳработак гарчи сарғарди юзунгиз ҳажридин,
Сиз мудом ул журъае ёқутфомин²⁹ ёд этинг.

Коми жонни захри ҳижрон талх тутғон орада,
Шаккарин алфоз ила ширин каломин ёд этинг.

Гулистону чимгон аросинда гашт айласангиз,
Кабк ё товустак хуррам хиромин ёд этинг.

Рўзи қилғай ҳақ ўзингга равзаи дор ус-салом,
Хаставу мискинлара қилғон саломин ёд этинг.

Чун эрур шаҳзода Абдуллоҳ ўзидин ёдгор,
Топмасангиз ўзини, қойиммақомин³⁰ ёд этинг.

Ашнуғи шаҳзодаву шаҳларни аторғон аро,
Одил Иброҳим Султоннинг номин ёд этинг.

²⁸ Эътидол – меъёр

²⁹ Ёқутфом – ёқутсфат, ёқутга ўхшаш

³⁰ Қойиммақом – ўринбосар, ёрдамчи.

Темангиз³¹ Искандар, Қайсар била Доро сўзин,
Бу яқинда кечган ул шаҳ эҳтишомин ёд этинг.

Кула³² урғон гунбади афлоку юлдузлар билан,
Лашкари хайлу ҳашам турлу хиёмин³³ ёд этинг.

Сафи ҳижо³⁴ ичра тиғи обдорини чокиб,
Жумла душманлардин олғон интиқомин ёд этинг.

Ёд этинг лутфу карамнинг кони ул шаҳзодани,
Подшоҳи олам эркан, борчадин озодани.

-8-

Бандалардин чун жудо тушди эса ул подшоҳ,
Дуди оҳ ила фалакнинг хаймасин³⁵ айланг сиёҳ.

Қайда бўлғай ҳоли ул шаҳзодаи олижаноб
Ким, чекарди рўйу ройидин хижолат меҳру моҳ.

Асру шарманда бўлур эрди бу хиргоҳи фалак,
Тўй айлаб тикса эрди гоҳ-гоҳи боргоҳ.

Қони ул султони хушрафтору ширинкор³⁶ теб,
Қони ёш ичра мардумдин қилур ҳар дам шиноҳ³⁷.

Шаҳзода ҳасрату дарди фирокидин бу кун,
Пир бўлмай, бас, алиф қадлиғ жавон бўлди дутоҳ.

Арқо гар синса бори ғамдин, эмди не ажаб,
Чун кўзумизга кўрунмас бўлди ул пўшту паноҳ.

Йўқ турур лашкар бошорғон бош бу дам, не фойда,
Гарчи бордур юз туман, минг лашкуру хайлу сипоҳ.

Размгоҳу базмгоҳ онинг билан гулзор эди,
Эмди хористон бўлубтур размгоҳу базмгоҳ.

Билмадук эрди анинг тапғунда бўлуб кадрини,
Узри тақсирот учун эмди бўлолим хоки роҳ.

³¹ Ражаб Топарлида “тинмасангиз”.

³² Кула – букилган, эгилган.

³³ Хиём – хайманинг кўплиги - чодир

³⁴ Ҳижо – жанг.

³⁵ Хайма – чодир.

³⁶ Ширинкор – яхши ишлар қилувчи.

³⁷ Мисрадаги охирги сўзни ўқишнинг имкони бўлмади. Ражаб Топарли томонидан “шиноҳ” деб ўқилган.

Кимдин эмди умсунолим сояи раҳматни биз,
Хасталардин чун йироқ тушди ўшул зилли илоҳ.

Доимо тушгай ўзининг узри раҳмат сояси,
Анбиёву авлиёнинг бўлгай ул ҳамсояси.

-9-

Ё илоҳо, лутфи хосингни ўзингга ёр қил,
Жаннати фирдавс ичинда ўрнини гулзор қил.

Гулистону жўйбор ичра чун ўгронгон эди,
Манзилин жаннати адн – тахтиҳ ал-анҳор қил.

Оташи ҳижрон била тутмай ўшони ташналаб,
Ҳавзи кавсардин шаробу соқийсин аброр қил.

Яхшиларни яхши кўруб асри хуш асрор эди,
Сан они яхши асроб, маҳрами асрор қил.

Баҳри ваҳдат ичраки гавҳарларингдин, эй карим,
Руҳи покиға ўзининг дам-бадам ийсор³⁸ қил.

Хаставу мисканлара ғамхор эрди доимо,
Эмди онларнинг дуосин мунису ғамхор қил.

Равзаи ризвон³⁹ қилиб доим ўшонинг қабрини,
Хур ул-айнни⁴⁰ лутф этиб, ўзигға ёри ғор қил.

Не тариқа мундаким сарвар⁴¹, тақи солар⁴² эди,
Юз ўшанча анда ўзин сарвару солор қил.

Ёш бутоқинға ўшанинг ёшлар сонича ёш,
Рўзи айлаб давлату иззатда бархурдор⁴³ қил.

Мустажоб айлаб Ҳофизнинг дуосин, эй карим,
Раҳматингдан бер улуш, сансан чу раҳмону раҳим.

³⁸ Ийсор – ҳады килмоқ, бағишламоқ

³⁹ Равзаи ризвон – ризолик боғи

⁴⁰ Хур ул-айн – оқ юзли катта-катта қора кўзли гўзал

⁴¹ Сарвар – бошлиқ, йўлбошчи

⁴² Солар – бошлиқ, йўлбошчи

⁴³ Бархурдор – бахтли

Аҳмаджон ЧОРИЕВ

1952 йилда туғилган. Қариш давлат педагогика институтини тамомлаган. “Соҳибқирон маънавияти”, “Ҳазрати Башир тарихи”, “Ҳазрати Султон тарихи”, “Султон Мирҳайдар тарихи”, “Ҳазрати Башир маноқибиди”, “Истиқлолга юз тутган диёр”, “Маънавият сарчашмалари”, “Дини мунослик”, “Маънавият мунослик”, “Буюклик ва маънавият олами” каби йигирмадан ошиқ асар ва рисолалар муаллифи.

УЛУҒ СИЙМО ҲАҚИДА КИТОБ

Ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадиган ҳаёт ойнаси, бу унинг буюк алломалари. “Шу нуқтаи назардан қараганда, заминимизда яшаб ўтган буюк алломаларимиз, мутафаккир боболаримизнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти, бемисл илмий-ижодий кашфиётлари бугун ҳам жаҳон аҳлини ҳайратга солаётганини ғурур билан таъкидлаш лозим”¹.

Мустақиллик бизга “агар миллат ўзининг келажакини ёруғ ҳолда кўрмоқчи бўлса, унинг хотираси ҳамини уйғоқ бўлиши шарт”лигини ўргатди. “Ислом дини, бу – ота-боболаримиз дини, у биз учун ҳам имон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат”. “Биз киммиз, қандай буюк зотларнинг авлодимиз?”², деган саволни ўзимизга бериб яшашимиз зарур.

Истиқлол шарофати билан азиз-авлиёларнинг номлари тикланди ва қабрлари обод этилди. Азалий қадриятларимиз: иззат, икром, тавозе, эҳтиром, яхшилар изидан бориш ўғитларига амал қилиш каби эзгу фазилятлар яна бор бўйи билан намоеън бўлди.

Ҳуқуқшунос олим, профессор Акмал Саидов “Ҳазрат Занги ота” ҳақидаги китобни ёзиш билан азизларнинг рухий-маърифий оламидан

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч: иккинчи нашри. – Т.: “Маънавият”, 2013. - 41-бет.

² Каримов И.А. Ватан ва халқ мангу қолади (Ҳикматли сўзлар ва иборалар тўплами). – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. – 84-85, 101-бетлар.

яхши баҳралар олаётган шахс сифатида ўзини намоён этди, у зотнинг маънавий фарзанди эканини исботлади.

Китобни varaқлар эканман, Ҳазрати Башир, Ҳазрати Султон, Султон Мирхайдар, Соҳибқирон Амир Темур каби улуғ зотлар, уларнинг тарихи борасида муаллиф билан ҳамфикр эканимни ҳис этдим. Китобни қўлимга олишим билан юртимизда яшаб ўтган, ислом оламида машҳур азиз авлиёлар, уларнинг мақбаралари ҳаёлимда гавдалана бошлади. Ҳолбуки, собиқ иттифок даврида миллат тақдири ва эътиқодига муносабат ноҳолис ва аянчли ҳолатда эди.

Истиқлол эса бундай разил ҳолатларни бартараф этди. Айниқса, Президентимиз Ислон Каримовнинг азиз авлиёлар, алломалар ва буюк саркардалар ҳаёти ва ижодини

холисона баҳолаш, уларнинг меросини ўрганиш борасидаги бошлаб берган ташаббуслари диққатга сазовор. Зеро, Юртбошимизнинг “Ота-боболаримизнинг, муқаддас аждодларимизнинг қадамжоларини обод этишга, Занги отанинг табаррук мақбараларини тиклашга бош-қош бўлган, унга муносиб ҳисса қўшган барча юртдошларимга ташаккур айтаман”, – деган фикрлари буларнинг бир исботидир. Занги ота Хўжа Аҳмад Яссавийнинг устози Арслонбоб отанинг аварасидир. Мен Занги ота ва унинг яқин қариндошлари ҳақида кўплаб ривоятлар, ҳикоятлар эшитган бўлсам-да, бу зот ҳақида тўлиқ маълумотга эга эмас эдим. Мана энди қўлимиздаги ушбу китоб камчиликни тўлдириб турибди.

“Муқаддима”да китобнинг ёзилиш сабаблари ва манбалари қисқача баён этилган.

Бинобарин, уни ёзишда қўлёзмалар, миллий ва хорижий асарлар, тарихий ва илмий манбалар, архив ҳужжатлари ҳамда халқ оғзаки ижоди намуналарига таянилган. Авлиёлар ҳаёти, шажаралари, тасаввуф тариқати билан боғлиқ ишончли адабиётлар тадқиқ ва талқин этилган.

“Машҳур шайх, улуғ авлиё, шайхул машойих” номли биринчи боб йигирма олти фаслдан иборат. Унда Занги ота яшаган тарихий давр, у зотнинг таваллуд ва вафот вақтлари, туғилиб-ўсган юртлари, оиласи ва авлодлари, шу жумладан, Анбар она билан биргаликдаги ҳаёти, ботиний ва зоҳирий илм йўлида чеккан заҳматлари, халқ наздидаги юксак обрў-эътибори хусусидаги қизиқарли маълумотлар ҳавола этилган. Жумладан, “Исмлари маъноси хусусида” номли фаслда турли қўлёзма тарихий манбалар ҳамда ривоятлардаги маълумотлар асосида Ҳазрат Занги ота исмларининг бешта талқини мавжуд эканига эътибор қаратилган. “Занги ота Ҳимматий” фаслида Занги ота айна шу таҳаллус билан шеърлар битгани ҳамда ушбу таҳаллуснинг келиб чиқиши сабаблари таҳлил этилган.

“Шеърят ва ҳикматнавислик” фаслида Занги отанинг устозлари Аҳмад Яссавий, Сулаймон Боқирғоний каби машҳур мутасаввифлар шеърни шон-шухрат ёки обрӯ-эътибор даввосида эмас, балки маънавий-маърифий эҳтиёж санагани учун ёзганлари таъкидланган. Устозлари изидан борган Занги ота Ҳимматий ҳам шеърни тасаввуф ҳақиқатларини халққа етказиш ва маърифатпарварлик йўлидаги бир восита деб билган.

“Занги отанинг устозлари” фаслида Арслонбоб ота, Хўжа Юсуф Ҳамадоний, Хўжа Аҳмад Яссавий, Ҳаким ота (Сулаймон Боқирғоний) тўғрисида сўз боради. “Занги отанинг халифалари-издошлари” фаслида эса Занги отанинг энг машҳур тўрт халифаси – Узун Ҳасан ота, Сайид ота, Садр ота ва Бадр ота ҳақида маълумот берилган. Қўлзма ва тарихий манбаларда, хусусан, Алишер Навоий асарларида бу улуғ шайхларга доир баён этилган фикрлар келтирилган. Занги ота силсиласи, ушбу силсиланинг кенжа вакилларида бири – Султон Аҳмад Ҳазиний тўғрисида фикр юритилган. “Султон Мирҳайдар ота” фаслида эса Занги отадан сўнг тариқат давомчиси сифатида Ҳаким ота томонидан каромат қилинган Султон Мирҳайдар ота ҳақида сўз боради.

Иккинчи боб – “Занги ота мажмуаси – ноёб меъморий мўъжиза” деб номланган ва ўнта фаслдан ташкил топган. Унда, асосан, Занги ота маҳалласи, қишлоғи, Амир Темур томонидан бунёд этилган Занги ота меъморий ансамбли ҳақида батафсил маълумот берилган. Ҳозирги Занги ота қишлоғига айнан Занги ота томонидан асос солингани илмий-тарихий негизда асосланган. Занги ота мажмуаси бунёд этилишининг тарихий илдизларига назар ташланган.

Занги ота зиёратгоҳи улкан тарихий ва меъморий қимматга эга. Шу-

нингдек нодир иншоотлар туркумининг турли даврларда бунёд этилиши ҳисобига юзага келган ўзига хос бебаҳо маданий обидадир. Бугунги кунда ушбу тарихий-меъморий обида Марказий Осиё минтақаси халқлари учун муқаддас қадамжо ҳисобланади. Бу мажмуани ҳар куни беш мингга яқин сайёҳлар зиёрат қилади.

Занги ота мажмуасининг тарихи, хусусан, шўролар замонидаги аҳволи тарихий манбалар асосида ўрганилган. Энг муҳими, миллий меъморчиликнинг мазкур ноёб ёдгорлиги мустақиллик даври меъморчилигида қандай аҳамият касб этаётгани таъкидланган.

“Ҳазрат Занги ота маънавияти” номли учинчи бобда ўн еттита фасл жамланган. Занги ота ва тасаввуф таълимоти ҳақида сўз борганда, тасаввуф илми ҳақида муайян тушунча ва тасаввурга эга бўлиш тақозо этилади. Шу маънода, “Тасаввуф нима?” деган саволга шарҳ берилган. Тасаввуф босқичлари, авлиёлари, тариқатлари, Яссавия тариқати, тасаввуф ва маънавият, Соҳибқирон ва тасаввуф, Алишер Навоий ва Аҳмад Яссавий, тасаввуфда пир ва муридлик анъаналари, Хўжа Аҳмад Яссавий издошлари, Яссавий ва Нақшбандий тариқатларининг муштарак ва фарқли жиҳатлари каби бир қатор тушунчалар атрофлича тавсиф этилган.

Тасаввуфга доир баъзи бир ёндашувлар хусусида мулоҳаза юритилиб, жумладан, Занги ота яшаган даврда, яъни XII асрда Марказий Осиё рангбаранг, анъаналар туташган ва ўзаро уйғунлашган маданиятлар чорраҳасига айлангани қайд этилган.

Занги ота шажараси: отаси Тожхўжа, бобоси Абдумаликхўжа ва бобо-

калони Мансур ота орқали бевосита Хўжа Аҳмад Яссавийга бориб тақалади. Тасаввуф таълимоти анъаналари доирасида, Занги ота Хўжа Аҳмад Яссавий сулукидаги сўфийлардан бири сифатида, Яссавия тариқатидаги бешинчи шайх даражасига кўтарилган. Китобда Ҳазрат Шайх Занги отанинг таълим услублари баён этилган. Ул зотнинг халифалари ҳақидаги ривоят ва маноқиблардан лавҳалар келтирилган.

Занги отанинг бутун умри Мовароуннаҳр халқлари ҳаётининг оғир ва дахшатли даврида кечган. Мўғул истилочилари мамлакатни хонавайрон қилиб, халқ оммасини қуллик исканжасига солган бир пайтда Занги ота ва унинг издошлари халқ орасида ватанпарварлик ва меҳнатсеварлик, адлу инсоф, поклик ва яхшилик, меҳр-шафқат ва художўйлик каби умуминсоний ғояларни тарғиб қилган.

Тарихдан маълумки, Занги ота ва халифаларининг ҳаракати туфайли Дашти Қипчоқ турклари, Сибирь, Қозоғистон, Урал, Волгабўйи, Татаристон, Бошқирдистондаги кўплаб аҳоли исломни қабул қилган.

Тўртинчи боб – “Ҳазрат Занги ота: шахсияти ва фаолиятининг ўрганилиши” деб номланган бўлиб, олти та фаслдан иборат. Аввало, Ҳазрат Занги отанинг каромат ва фазилатлари ҳақида машҳур алломалардан Фахруддин Али Сафий ибн Ҳусайн Воиз Кошифий, Аҳмад Маҳмуд Ҳазиний, мутасаввиф Хўжа Аҳрор Валий, шоирлардан Махтумқули, Камий Тошкандий, Салоҳиддин Тошкандий ва бошқалар шеър ҳамда хотиралар ёзиб қолдирган. Айниқса, Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” асарида, Фахруддин Али Сафий ибн Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Рашаҳоту айнил-ҳаёт” номли китобида, Ҳасанхўжа Нисорийнинг “Музаккиру аҳбоб” (“Дўстлар ёдномаси”) тазкирасида, Султон Аҳмад Ҳазинийнинг “Жомий ул-муршидин”, “Манба ул-абҳор фи риёзил-аброр” (“Яхшилар боғларидаги денгизлар манбаси”), “Жавохир-ул-аброр мин амвож-ил-биҳор” асарларида, Олим Шайх ибн Мўмин Шайх ибн Дарвеш Шайх Азизоннинг “Ламаҳот мин нафаҳот-ил-қудс” асарида, Занги ота ҳақида қимматли маълумотлар берилган.

Занги отанинг баъзи муридлари олиму фозил, икtidорли шоирлар бўлиб, улар ўз асарларида Яссавий тариқати ғояларини тарғиб этган. Бу асарларда, шу жумладан, Занги ота ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар баён этилган.

Занги отанинг баъзи муридлари олиму фозил, икtidорли шоирлар бўлиб, улар ўз асарларида Яссавий тариқати ғояларини тарғиб этган. Бу асарларда, шу жумладан, Занги ота ҳаёти ва фаолиятига доир маълумотлар баён этилган.

Шунингдек, халқ орасида нақлу ривоятлар мавжуд бўлиб, улар нафақат оғиздан оғизга, балки манбадан манбага, китобдан китобга кўчиб, бизгача етиб келган.

Мустақиллик йилларида Занги ота тарихини ўрганиш борасида муайян силжишлар кўзга ташланди. Истиқлол йилларида ушбу мавзунини ёритган Турғун Файзиев, Ориф Усмон, Абдулҳаким Шаръий Жузжоний, Сайфиддин Сайфуллоҳ, Асрор Самад, Нодирбек Ҳасан, Эрик Каримов, Ҳожи Саъдуллоҳ Ҳожи Камолиддин ўғли, Саъдуллоҳ Жамилов каби тадқиқотчиларнинг номларини алоҳида тилга олиб ўтиш лозим.

Занги ота ҳаёти ва фаолияти хорижда ҳам ўрганилмоқда. Дунёнинг турли мамлакатларида ушбу мавзудаги тадқиқотлар мунтазам эълон қилиб келинади. Китобда француз олими Терри Заркон, америкалик тадқиқотчи Девин Де Вис каби ғарб шарқшунослари, Фуад Кўпрулу, Абдурахмон Гўзал, Ужак Аҳмет Яшар, Айнур Кочак сингари турк олимларининг асарларига муносабат билдирилган.

Дунёнинг нуфузли кутубхоналарида, хусусан, Париж Миллий кутубхонасида (Франция), Женева университети кутубхонасида (Швейцария), Берлин кутубхонаси (Германия), Сулаймония кутубхонасида ва Истанбул университети кутубхонасида (Туркия) Занги отага доир маълумотларни ўзида жамлаган ноёб тарихий қўлёзмалар сақланмоқда.

Китобга, шунингдек, Куръони каримдан иқтибос олинган суралар ва оятлар рўйхати, Аҳмад Яссавий, Арслонбоб ота, Занги ота силсилаларининг чизмалари, Занги ота ҳақидаги қўлёзмаларга доир мухтасар маълумотлар, исмлар кўрсаткичи ҳамда айрим сўз ва ибораларнинг изоҳли луғати илова қилинган. Бундан ташқари, қабрларни зиёрат қилиш одоби ва қабр аҳлига салом бериш тартиби каби манбалар асосида тавсиялар тақдим этилган.

Китобдан Занги ота тарихий-меъморий мажмуасининг шўролар давридаги аҳволи ва мустақиллик йилларидаги ҳолати акс этган расмлар ўрин олган.

Умуман олганда, ушбу китоб юртимизда яшаб ўтган, Ислом оламида алоҳида ўринга эга авлиё Занги ота шажараси, амалга оширган ишлари, кароматлари ҳақида мукамал маълумот берувчи асар сифатида қимматлидир.

**Гулбаҳор
САИДҒАНИЕВА**

1969 йилда тугилган. Қўқон давлат педагогика институтини битирган. Унинг “Ёввойи ушшоқ”, “Барибир бахтлиман”, “Кўшигимни кутмоқда дунё” номли шеърӣ тўпламлари нашр қилинган. Марина Цветаева, Наби Ҳазрий, Бахтиёр Ваҳобзода шеърларини, Патрик Зюскинднинг “Ифор” романини ўзбек тилига таржима қилган.

Жон қушин ул шамъаки парвона қил

* * *

Ишқ ёшурди кўнглум ичра ганж пинҳон иста дил,
Ганжинаи зоҳир манам, турфа исён иста дил.

Ёр жамолидин жамолим меҳрифишон ўлгуси
Ёр қарам айлар чоғидур лутфу эҳсон иста дил.

Ошиқу шамъу саодат мавжлиғ уммон дегил,
Бул қадар эҳсон ичинда эмди ирфон иста дил.

Гулбаҳор чоғи мунаққаш лолазор ҳар сориди,
Ашъоримда суратинг эмди алвон иста дил.

* * *

Гунча бағри чок демишлар, мен каби дил чок йўқ,
На кўнгулдин, на асардин, на умрдин бок йўқ.

На гул очмиш, на тутоқмиш, нада ўртар бу кўнгул,
Равзаи дил қулга ботмиш, ёнғали хошок йўқ.

Кўзларимға ботди оғир шаби ҳижрон қораси,
Кўзларимға тўтиёдек суртмая бир хок йўқ.

Ғунчанинг умри каби қошимдин ўткай не замон,
Неча хуршид маҳв ўлғай, туймая идрок йўқ.

Шиддат этсам чиқғали қошинг сари хар Гулбахор:
“Эй, Ҳабиб, умринг каби бир шиддати афлок йўқ”.¹

* * *

Жон дедим, жоним сани, жон санинг жонингдадур,
Жон илинган жондаги битта пайконигдадур.

Жон дедим, жоним сани, қатраи обингни бер,
Жоними жондек тирилтмак бори имконигдадур.

Жон дедим, жоним сани, тун-кеча маҳрам бўлуб,
Жон санга хору адо шамъ каби ёнингдадур.

Жон дедим, жоним сани, борча умрим йўқ ҳисоб,
Жон яшар лутф айлаган биргина онингдадур.

Жонни қурбон этмаган битта армоним яшар,
Жон дедим, жоним сани, жон санинг жонингдадур.

* * *

Кўнгул, гулсен, балки сурудсен,
Балки ёдсен, балки унудсен.

Гаҳи дилкаш, гаҳеки ғамкаш,
Гаҳи ўдсен, гаҳида дудсен.

Сен, эй, вайрон, сен, эй, бир тоғсен,
Гаҳеки буд, гаҳи нобудсен.

Тилинг билмай манам сарсонам,
Мендин айру гаҳида худсен.

Бедил ўлдунг, эй, гул, қароринг йўқ,
Гаҳи матлуб, гаҳи мардудсен.

¹ Ҳабибулло САИДФАНИ сатри.

* * *

Менму ошиқ, сенмусен зимдин ошиқ,
Ҳайрат ичра онгламон кимдин ошиқ?

Бормумен ё йўқ эрурмен, тонгламон,
Ким масту ким май куювчи, онгламон?

Рост қайда, қайда ёлғон фарқи йўқ,
Ҳайрат ичра ҳайратимда ғарқе йўқ.

Қайда асрор, қайда ошкор, бир бу кун,
Борча хуммор, борча дилдордир бу кун?

Ҳушменми ё беҳушлиғим – даҳшатим,
Ҳайрат этдим, ҳайратимдин ваҳшатим.

* * *

Фидо бўлди бу жоним, фидо керакму санга,
Самоларда видоим, видо керакму санга?

Висолингга гадолар рўйхатига қўшибсан,
Шафқатингдан жудоман, жудо керакму санга?

Ишқ ўтида ёнганим, ўз-ўзимдан тонганим,
Тоғдин баланд нидоим, нидо керакму санга?

Сўлди сўлик нигоҳим, йўлларингда нигорим,
Каҳрабодин безалган ридо керакму санга?

Кузга етди баҳорим, қолмади ҳеч қарорим,
Бўлдим адо, ниҳоят, адо керакму санга?

* * *

Дарду оташларда ёндим, дуди оҳим чикмади,
Қай сори ботди қуёшим, тунда моҳим чикмади?

Солику сархуш манам, ҳар бир тараф йўлдур манга,
Қиблага боқдим сахарлаб, қиблагоҳим чикмади.

Бағрим ўтдин қиймалар, бағрима гулдур қийналар,
Ханжар ур дебким қийналар, қийнахоҳим чикмади.

Биргина жонимни тутдим бори элга дам-бадам,
Шунча элдин бори битта ғампанохим чикмади.

Мен қаро тундек ўқиндим, ошқоро этмадим,
Бағраро чокдек сўкилдим – Хизри роҳим чикмади.

Гулбахор келгай юринг, деб, минг хазонни йўқладим,
Умр отлиғ равзаимда тонг сабоҳим чикмади.

* * *

Хос аро холимни сен Мажнун қил,
Дил аро ишқингни сен макнун қил.

Сол мани ҳажринг аро оташлара,
Ҳам мани ёр эт балоекашлара.

Солики толибманам, наззора қил,
Матлуби дилни манга ғамхора қил.

Ҳам мани мансиз этиб олам аро,
Қил мани яктойе дил ушшоқ аро.

Ўтидин гар кул бўлар ул самандар,
Қил мани дағи самандардек агар.

Шамъ ўзин қурбон этаркан мутгасил,
Жон қушин ул шамъғаки парвона қил.

Манзила еткизгин ани, тоза дил,
Ўз-ўзимга ўзлигим оина қил.

Зухра

МАМАДАЛИЕВА

1977 йилда туғилган. Жиззах давлат педагогика инсти-
тутида (ҳозирги ЖДУ), Ўзбекистон Миллий университети
қошидаги Олий адабиёт курсида ва шу университет аспи-
рантурасида таҳсил олган. Шеър ва ҳикоялари республика
матбуотида ҳамда ёш ижодкорларнинг “Қалдирғочим”,
“Ватаним деб сени уйғондим” тўпламларида эълон
қилинган.

ИККИ ҲИКОЯ

МАРОСИМ

Ариймаз кўзини очгани заҳоти ҳалиям тирик эканлигини англаб, “ух” тортди. Мана, бир неча ойдан бери силласи куриши учун ўзини овқатдан тияди, бир неча кундан бери эса туз тотмайди, лекин барибир... ҳали-бери ўладиганга ўхшамайди. Асли болалигидан шундай – соғлом ва бакувват эди. Икки укаси ва бир синглиси гўдаклигиданоқ касалланиб нобуд бўлишди. У эса шу соғломлиги туфайли омон қолди. Йигит ёшига етганида ҳам жуфтликка ўзига ўхшаш соғлом қизни танлади. Аниқроғи ўзи эмас, томиридаги қони танлади қизни. Унинг исми Аниса эди, икки ёноғи тоғ лоласидан қизил, тани куёшда пишган буғдой рангида эди. Тишлари-

ЗУХРА МАМАДАЛИЕВАНИНГ ҲИКОЯЛАРИ ҲАҚИДА

Жиззахлик ёш адиба Зухра Мамадалиеванинг ҳикоялари адабиёт мухлисларига кўп ҳам маълум эмас. Боиси камсукум бу ижодкор республика матбуотида кам кўринади. Унинг танишиб чиқиш учун топширган бир нечта ҳикоялари ўзининг сюжети, воқеалар ривожини ва қутилмаган ечими билан эътиборни тортдики, ёзувчи опа-сингилларимиз сафига яна бир истеъдод эгаси қўшилганига амин бўлдик.

Ҳикоялар сюжети олис ўтмишга, зардуштийлик даврига бориб тақалади. Йўқ, Зухранинг ҳикояларида аниқ, конкрет бир тарихий сиймо кўринмайди. Ҳикояларнинг қаҳрамонлари тўқима шахслар. Бу асарларда фақат макон, муҳитгина олис мо-
зийдан дарак беради. Ҳикояларда ҳаракат қилаётган қаҳрамонларни бир сўз билан

нинг оппоклиги, текислиги форс савдогарлари келтириб сотадиган, қабила аёллари кўрганида кўзлари ёнадиган марваридни эслатар, пешонасидан энсиз тасма билан боғлаб юрадиган қуюқ сочлари қизнинг ҳаракатига монанд тўлғонарди. Киядиган либослари гоҳ яшил, гоҳ сарик, гоҳ қизил тусда бўларди. Удумга биноан бичими тўғри қилиб тикилган бу либослар қизнинг адл қаддига қуйиб қўйгандай ярашар, фақат ярашардигина эмас, қизга ўзгача жозиба бахш этиб, ошиғи юрагини тобора кўпроқ ёндирадди.

Белига “белбоғи мардон” боғланган йили Наврўз арафасида Ариймазнинг қариндошлари қизнинг уйига бош эгиб боришди-ю, хурсандлик билан қайтишди. Қизнинг отаси маросимга рози бўлибди. Бу хушxabар Ариймазнинг кўнглига озроқ хавотир ҳам солди. Гарчи у маросимда ҳаммаси рўйирост бўлишини истаса-да, енгилиб қолишдан чўчирди, чунки қизнинг бақувватликда ўзидан қолишмаслигини биларди.

Маросим удумга биноан холис кишиникида – қабила оқсоқолининг уйида ўтказилди. Катта меҳмонхонага Эрон гиламлари тўшалган, деворда эса Тангри Хурмузнинг Ахурамазда инояти билан Зардуштга етти тимсолда кўрингани тасвирланган эди. Бу дабдаба Ариймаз ва унга ўхшаган “бечора”ларнинг деворини ҳеч қачон безамаслиги аён. Хайриятки, Аниса ўзи каби “бечора”лардан. “Тенг тенги билан...” деганларидай...

Мана, қиз кириб келди хонага. Йўқ-йўқ, қиз эмас, муборак Куёш порлаб чиққандай бўлди гўё. Зардуштга кўриниш берган Хурмузнинг етти тажаллийси жонлангандай, ҳаракатга келгандай туюлди йигитга. Қиз Наврўз байрами, яна бугунги маросим муносабати билан ясанган – битта қилиб ўрилган сочларига баҳор чечаклари таққан, бошига эзгу ният, эзгу сўз ва эзгу амални мужассамлаштирган уч таркли тақя – дўппи кўндирган, эғнидаги хитойи шоҳидан тикилган яшил либоси ошиқ қалбига одатдагидай, балки ундан-да кўпроқ олов ёқиш учун кийилгандай эди.

Ариймаз ихтиёрини бой бермаслик учун бу гўзалликка қарамасликка қарор қилди. Йўқса мақсаддан чалғиб, мағлуб бўлиши мумкин. Мағлубият эса нафақат шармандалик, балки ҳалокат демак. У қизнинг майин табассум билан бош эгишига енгилгина таъзим билан алик олди-да, қаддини эгганча икки кўлини бургут қанотидай кериб, хужумга ва айни пайтда ҳимояга тайёрлана бошлади.

ўзлигини излаётганлар, ўз қаддини англаш йўлида азият чекаётганлар, умр, адолат ва қондошлик моҳиятини билишга интилувчилар деб атаган маъқул.

Ўз мақсади нима эканини англай олмай қийналган, охири отасининг маслаҳати билан Тангритоққа жўнаган Истамин, ўгли Тангритогдан қайтиб келмаслиги мумкинлигини англаса-да, нажот фақат мана шу тоғда эканига ишонган Бургут баҳодир (“Тангритоққа ўрлаётган ўғлон”), умри давомида аждодлари удумига кўра белгиланган бир қанча маросимларни бошидан кечирган, ота-боболари каби яшаб, ўзидан яхши из – қабиласи удумлари ва одатларини хурмат қилувчи фарзандлар қолдириш умидида яшаган Ариймаз, шижоаткор, исёнкор Азамат (“Маросим”) – буларнинг бари олис ўтмишдаги боболаримизнинг қиёфаларидир.

Зухра Мамадалиеванинг мазкур икки ҳикоясини “Шарқ юлдузи” журналига тавсия этар эканмиз, умидли бу ижодкорга изланишдан тўхтамасликни, толмасликни тилаймиз.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ НАСР КЕНГАШИ

– Бунинг нима кераги бор? – кулиб юборди қиз. – Чиқиб айтинг, мен мағлуб бўлдим!

Бу кутилмаган эмас, айна кутилган, орзу этилган сўз эди. У хайратдан анграйиб қолди.

– Мендан кучли эканлигингизни биламан, – деди Аниса. – Қабила йигитлари билан қандай кураш тушганингизни кўрганман. Курашиб ўтирганимдан нима фойда, барибир мағлуб бўламан.

“Йўғ-эй? Қачон? Ҳа, бултур Наврўздами? Ахир яқин орада аёл зоти йўк эди-ку! Демак, у ҳам мени пана-панадан кузатаркан-да!”

Ариймазнинг кўнгли фараҳга тўлди. Ҳовлига чикди. Беговта бўлиб ку-таётган қариндошлари унинг сўзларини шодумонлик билан қарши олиб, зоҳиран “хафа бўлган” қудаларига тасалли берган бўлишди.

Тўй дабдабали бўлмаса-да, ширингина бўлди. Тўйдаги курашда ҳам куёв қабила йигитларидан кучли эканлигини яна бир бор исботлади.

Тўйдан сўнг янги оила ўзига алоҳида туғ кўтарди.

* * *

Фарзандлари ҳам соғлом ва бақувват, бир сўзли, лекин қайсар бўлиб улғайишди. Катта ўғли Азамат ақли ва илми билан нафақат қабила аҳли олдида, балки шаҳар қабилалари уюшмасида ҳам обрў топди. Кўзини юмиб, “Авесто” готларини шундай гўзал ўқирдики, ҳазрати Довуд замонидан бери ҳеч ким бундай хушовоз бўлмагандир. Агар шу истеъдоди билан бироз итоатгўй бўлганида борми?! Ҳеч ким ундай обрў қозонолмасди!

Оташкада қошидаги мактабни битирар йили уни устозлари ибодатхона коҳинлигига тавсия этишди. Бироқ у... у Ариймаз ҳозир, айнан ҳозир адо этилишини кутиб ўтирган маросимни инкор этароқ оташкада коҳинларига қарши чикди. “Зардушт бундай дейиши мумкин эмас, бу элатнинг кўчманчилик даврида ортиқча юқдан қутулиш учун ўйлаб топилган маросим, ҳозир бу одатнинг мутлақо кераги йўк”, деди. “Жонивору ўсимликни ҳам азиз-авлон қилган зардушт дини инсонни бу қадар хўрламайди”, деди.

Мантқан унинг сўзи тўғрига ўхшарди. Бироқ ҳар қандай янгилик каби бу фикр ҳам улуғларга ёқмади.

Ўтоғалари аввалига муроса қилишди. Илоҳий ҳукмни ўзгартиб бўлмаслигини, бу табиатнинг қонуни эканлигини, жониворлар орасида ҳам шундай одат ҳукм суришини далил келтириб, Ахурамазданинг хоҳиши шундайлигини исбот қилишга уринишди. Бироқ Азамат коҳинларнинг, бошқа ёши улуғларнинг, ҳатто ота-онасининг ҳам гапларига кирмади.

– Сизларга Зардуштнинг сўзи эмас, унинг ҳукми ўлароқ ҳоziқ бўлган бемаъниликлар керак, аслида унга суиқасд қилиб ўлдирган ҳам ўзларинг! – деди дадил.

Бу анчайин қаттиқ гап эди. Ариймаз ўшанда кўрққанди. Оқсоқоллар боламини ўлдириб қўйишади, деб ўйлаганди. Бироқ коҳинлар шафқат қилишиб, Азаматни сургунга ҳукм этишди. “Қайтиб келсанг, ўлдирамайз”, дейишди. Йигит эса пушаймонликни хаёлига келтирмасди.

– Энди қаерга борасан, болам? – сўраганди ундан энди аввалги ўтдай гўзаллиги ёнига ёшига яраша улуғворлик ҳам кўшилиб бораётган Аниса.

– Туркутлар қабиласига! – парвойи фалак жавоб берганди ўғли.

– Кўчманчилардан яхшилик кутиб бўлмайди.

– Бу ерда мунофиқ бўлиб яшагандан кўра, бошга тушганни кўрган маъқул. Бегунохлиги учун Сиёвуш оловдан ҳам тирик чиққан экан, – жавоб қайтарди Азамат.

Шу бўйи ўғли бирон йил бедарак кетди. Аниса гарчи эрига билдирмасда, ўғлининг кийимларини бағрига босиб йиғлаб олишини Ариймаз яхши биларди. Биларди-ю, билмасликка оларди. Бошқаларнинг “ноқобил ўғилнинг боридан йўғи маъқул” деган “тасалли”ларига сукут билан жавоб берар экан, фарзанди албатта қайтишини юраги сезарди.

Юраги алдамаган экан. Ўғли эрта кўкламда яширинча уйга келди. Елкасига аллақандай ёввойи хайвоннинг терисини ташлаган Азамат анча ўзгарган, юзлари қорайган, шундоқ ҳам бақувват билаклари яна-да йўғонлашган, қоғозу қаламга ўрганган қўллари дағаллашган эди.

– Қандайсан, болам? – уни кучоғидан қўймай сўраганди ўшанда Ариймаз.

– Маздага шукр. У мени қўллайди, – сокин, бироқ аввалгидай қатъият билан жавоб берди ўғли.

– Туркутлар қандай экан? – сўраганди ўшанда Ариймазнинг қизи акасига хайрат билан боққанча.

– Кўчманчилардан бекор кўрқар эканмиз. Улардай мард, бир сўзли одамларни кўрмаганман.

– Кўк бўрига сиғинаяпсанми? – сўради Аниса.

– Йўғ-эй, – кулди ўғли афтидан онаси кўчманчиларнинг эътиқодини билганидан хайрон қолиб. – Мен Маздага ибодат қиламан. Ҳеч ким менга халал бермайди. Улар ҳатто бизнинг эътиқодга қизиқиб қолишди. Чунки Ахурамазда билан Кўк Тангрининг сифатлари бир-бирига ўхшар экан. Биласизми, мен уларга нима дедим? Аслида Яратгувчи битта, биз билган номлари эса Уни бизга англатувчи турли йўллар, холос, дедим...

– Юринглар, ота, она, сизларни олиб кетаман! – ниҳоят мақсадга ўтди тонг отаётган пайтда Азамат.

– Қаерга, болам? – сўради келганидан бери унга термилиб ўтирган она маъюсгина овозда.

– Бемаъни одатлар йўқ жойга. У ерда ҳам кунимизни кўра оламиз.

– Туркутлар деҳқончилик нималигини билишмаса, ярим ёввойи бўлишса...

– Унчалик эмас. Улар ҳам чорва боқишади. Бунинг устига... овчилик яхши экан. Мен камондан отишни ўрганиб олдим.

– Қаерда бўлсанг ҳам, омон бўл, болам. Биз бормаймиз! – деди қатъият билан Ариймаз.

Ўғли ўшанда маъюсгина бош эгиб чиқиб кетганди. Ора-чорада ўшандай яширинча келиб турди. Бу орада қандайдир бир туркут қизга уйланганини ҳам айтди. Охирги келганида ота-онасини бирга юришга қистаб, роса ялинди.

– Ота, она, бошқа кўришмасак керак, – деди у кўзидаги ёшини зўрға тийиб. – Туркутлар бошқа жойга кўчиб кетишяпти. Узоққа. Мен... улар билан кетаман.

– Оиланг билан бирга қайтиб кел, ўғлим. Қилмишингдан пушаймонлигингни айтсанг, ўтоғалари сени кечиривади. Ватандан узоққа кетиб бўлмайди, – зориллади она.

– Кейин уларнинг бемаъни эътиқодига бўйсуним керак бўлади, она. Ахир Зардушт ҳам ўз эътиқодини сақлаб қолиш учун Эронга кетишга мажбур бўлмаганмиди?

– Сен ким, улуғ Хабарчи ким, ўғлим?

– Мен қайтмайман, она!

Ариймаз ўғлига эътироз билдирмади. Гарчи индамаган бўлса ҳам, ичида унинг сўзларини маъқулларди. Кетаётганда ҳам хотини ва болаларига шу ерда хайрлашишни буюрди-да, ўзи уни пана йўллар билан шаҳар ташқарисигача кузатиб чиқди.

Отасини кучоқлаб, хўшлашаётган ўғли унга бир гап айтди. Бу гапни Ариймаз кейинчалик кўп эслаб юрди. Шундан кейин ўғли бошқа қайтиб келмади.

* * *

Ягона қизи – Равшаной ҳам акасидан қолишмади. Бўйи етгач, уйга келган совчиларни қайтара бошлади. Маросимда учта йигитни чирпирак қилиб йикитди. Шундан кейин қабила йигитларидан ҳам, бошқа қабилалардан ҳам уни сўраб келишга ҳеч ким ботинолмади. Коҳинлар эса Азаматнинг олинмай қолган ўчини унинг оиласидан олишга имкон туғилганидан севишнишдими, ҳар қалай, атайлаб турмушга чиқмай, Мазданинг қонунларини писанд қилмади, дея айблаб, Равшанойни оташкада қошидаги сиҳатгоҳга ҳамширалikka жўнатишди. Кучоғидаги қизининг келин бўлиб эмас, беморлар қошига ҳамшира бўлиб кетаётганини кўрган Анисанинг кўзёши дарё-дарё бўлди. Энди унинг мағрурлигидан асар ҳам қолмаган, шундоқ ҳам фарзанд доғи эгган қадди букилиб, юзидаги ажинлари кўпайган эди.

Ариймаз қизининг нега бундай саркашлик қилаётганини тушунмади. Бироқ нимагадир унинг фикрини маъқуллагиси келарди. Шунинг учун у гарчи фикрини очиқ айтмаган бўлса ҳам, қизига бир оғиз қаттиқ гапирмади. “Тенг тенги билан...” деганлари тўғри. Бу – табиат қонуни. Равшанойга тенг йигит бу шаҳарда йўқлигини Ариймазнинг ўзи ҳам яхши биларди. Агар тенги чиқса, қизи ҳам худди онасидай курашмай таслим бўларди. Ота буни ҳам англарди.

Равшаной итоатгўй ҳамшира бўлиб ишлади. Дам олиш кунлари уйга келганида ҳам, онаси уни йўқлаб борганида ҳам бирон марта ўз ҳаётидан, ишидан нолимади. Бирон йил шу тахлит ўтгандан кейин қиз ўз-ўзидан ғойиб бўлди. Шифохонадаги ҳамширалар уни қандайдир қисик кўз туркий йигит билан кўришганини айтишди.

– Яна кўчманчилар. Уларнинг болаларимда нима қасди бор экан? – зорланди она.

Ариймаз эса гарчи буни ошкор билдирмаса-да, қизининг қароридан хурсанд эди. “Тенг-тенги билан”, деганлари тўғри. Ўша йигит олис юртдан Равшанойни излаб келибдими, демак, унинг тенги. Буни унга томиридаги қони билдирган. Ариймаз табиат қонуни адашмаслигини биларди. Қизи, албатта, бахтли бўлади!

– Подшоларимизнинг ўзлари туркийлар билан қудалашишяпти-ку, – хотинига тасалли бермоқчи бўлди Ариймаз.

– Менинг орзу-ҳавасларим-чи?! Энди қизимни кўрмайманми?! Унинг болаларини ҳам кўрмайманми?! Биттасини дарди етмаётувдими менга?! – зор-зор қақшади хотини.

– Кўй энди, қаерда бўлсаям омон бўлишсин!

Полапонларини учирма қилиш – кушларга хос. Қарангки, одамзот бунга чидолмас экан. Айниқса, хотини. Равшанойнинг қилмишидан кейин қадди бутунлай букилиб қолди. Ариймазнинг ўзи ҳам эл-уруққа аралашшишга ор қилиб, уйдан чикмайдиган бўлди.

Уларнинг сўнгги умиди – кенжатой эди. Бу бола ўжарлигу эркаликда акаси, опасидан қолишмаса-да, ота-онасининг ягона умидига айланганлиги учун энди анча сипо бўлиб қолганди. Ота-она Азамат ва Равшанойнинг орзу-ҳавасини шу боладан кўришди. Яхши жойдан қудалашишди. Ўзидай итоатгўй, мўмин-қобил қизни келин қилишди. Унинг болалари ҳам шундай итоатгўй, шундай мўмин-қобил бўлишди. Мактабда номигагина ўқишди. Отаси, бобосига ўхшаб деҳқончилик қилишди. Уйда чорва асрашди. Шу билан умр ўтиб кетаверди. Неваралар ҳам балоғатга етган заҳоти уйланишди.

Шу пайтларда Аниса бетоб бўлди. Аввалига унинг ўзи ҳам, бошқалар ҳам буни ўткинчи дард деб ўйлашди. Лекин маълум бўлишича, бу бошқача касаллик экан. Аниса алаҳлайдиган одат чиқарди.

– Кўк бўри, Кўк бўри, – дерди у нукул олисларга тикилиб. – Болаларимни қаерга олиб кетдинг? Уларни қайтариб бер, Кўк бўри!

Ариймаз бу холга жим қараб туролмади. Оташкада коҳинларини чақиртириб, “Авесто”даги девларни лаънатлайдиган дуолардан ўқитди. Бироқ бу дуолар акс таъсир қилар, Анисанинг аҳволи ёмонлашиб борарди. Унинг алаҳлаши кучайиб, уззукун ғойибдаги суҳбатдошига нола қилиб, йиғлайдиган одат чиқарди.

– Кўк бўри, сенга нима ёмонлик қилдим? Болаларимни қаерга олиб кетдинг? Уларни қайтариб бер! Бағримга қайтар болаларимни!

Ариймаз хотинининг умри ниҳояланиб бораётганини сезиб турарди. Шунинг учун иложи борича унинг кўнглига қарашга ҳаракат қилар, ёнидан жилмай ўтирарди. Бир куни ҳуши жойига қайтгач, Аниса эрига деди:

– Беҳушлигимда нима деяпман, отаси?

– Нукул Кўк бўри, дейсан. Кўй, онаси, болаларингдан рози бўл. Ўзингни ҳам қийнама.

– Мен улардан розиман. Лекин сиз ҳам бир нарсани билишингиз керак. Улар... улар мен туфайли туркийлар қавмига қўшилишди.

– Бу нима деганинг?! – ҳайратдан лол бўлди Ариймаз.

Хотини йўталиб, гапиришга қийналди. Ариймаз унга сув тутди. Кейин елкасидан ушлаб, ўрнига ётқизиб қўйди.

– Гапимни эшитинг, отаси. Кейин буни айта оламанми, йўқми, билмайман, – хотини кутилмаганда дадил овоз билан гапира бошлади. – Мен асли туркутлар наслиданман.

Ариймаз бу кутилмаган икродан шошиб, гапини йўқотиб қўйди. Анграйганча ўтираверди. Ниҳоят, тили сўзга келиб: “Боболарим сенинг аждодларингни яхши билишар эди-ку”, – деди.

– Буни боболарингиз ҳам эслолмайди, – деди Аниса. – Катта бобомнинг отаси туркут йигит бўлган. У ҳам худди бизнинг Азаматга ўхшаб, қавмидан қувилиб, биз томонга келган. Уструсоналик қизга уйланган. Болалигимда ўша бобомнинг хотини – Оша бувим менга чоли Кўк бўри ҳақида айтганларини эртақ қилиб сўйлаб берарди. Ўша эртақлар менинг кўнглимга шунчалик жо бўлганки... ўшандан бери Кўк Бўри деганлари ҳамиша менинг хаёлимда яшади. Йўқ, буни шунчаки хаёл деб бўлмайди. Болалигимда туркийларнинг онаси – ўша Она Бўри аллалаб ухлатганини, тушимга кириб, мени тўлин ойли тунда баланд тепаларга олиб чиққанини, мени ёнига ўтқазиб олиб, ойга қараб чўзиб-чўзиб улиганини биламан. Тўйимиз бўлаётганда у пешонамдан ўпиб, сизга топширган. Фарзандли бўлганимизда болаларимнинг бешиги тепасида увуллаб, алла айтарди. Ўша Кўк Бўри хали ҳам мен билан яшайди, ишонасизми?

– Ўзингни уринтирма, хотин, – Ариймаз хотинини тинчлантиришга ҳаракат қилди. – Тангри бизга шу кунларни раво кўрибдими, бу ҳам бежиз эмасдир... Ухла, хотин, кўзингни юм.

– Мен алаҳлаётганим йўқ! – кўзлари чакнади аёлнинг. – Ҳар доимгидан кўра ҳозир хушёрроқман... Ҳозир у қариган... Мадорсиз... Ҳатто улишга ҳам ярамайди... Яқинда ўлади... Болаларимизнинг дилига ҳам менинг кўнглимдаги ўша эътиқод ўтиб, уларни туркийларга яқинлаштирган. Шундай, отаси... болаларимиз... болаларингиз мен туфайли ўз қавмини ташлаб кетди. Шундай... отаси. Мендан рози бўлинг...

Хотинининг ёш қуйилган кўзлари мангуга юмилиб борарди.

* * *

Шундан кейинги воқеаларни Ариймаз аввалгидай хушёрлик билан эслолмайди. Невараларнинг болалари ҳам улғайди. Улар ҳам турмуш қуришди, фарзанд кўришди. Лекин уларнинг орасидан ҳеч ким мавжуд қондаларга қарши бош кўтармади. Ҳаммалари тобора итоатгўй бўлиб боришарди. Одамлар Азамат ва Равшанойни ҳам, ўзларини ҳам унутиб юборишди. Балки Азамат билан Равшаной ҳам улуғ Ахурамазда хузурига равона бўлишгандир? Ахир уларнинг укаси – итоатгўй, мўмин қобил кенжатоё ҳам ўтган йили бу дунёни тарк этди-ку. “Йўқ, йўқ, улар ҳаёт, мен тирикман-ку”, ўйларди Ариймаз.

Ариймаз сўнги яқинидан ҳам айрилганлигини ўша кенжатоёи вафот этганда сезганди. Кенжатоёнинг бор-йўқлиги кўп-да билинмаса ҳам, отасига

суянчиқ экан. Сўнгги суянчиқ. Невара-чеваралар Ариймазга яхши қарашди, иссиқ-совуғидан хабардор бўлишди. Лекин суянчиқ бўлишолмади.

Ариймаз кундузи шаҳарда бемақсад кезиб юрадиган бўлди. Унинг тенгдошлари ё нариги дунёга кетишган ё бўлмаса, болаларини дуо қилиб уйдан чиқмай ўтиришади. У эса... унинг жисмоний соғломлиги ва руҳий беҳаловатлиги муқимликка қўймасди. У шаҳар кезиб, ўзига яқин хотира кидирарди. Шаҳар четидаги оташгоҳ унга ана шундай хотира берувчи маскан эди. Бу даргоҳ қошидаги мактабда ўзи ҳам, болалари ҳам савод чиқаришган. “Авесто”хонлар уларга устоз бўлиб, муқаддас китоб ҳикматларини шарҳлаб беришган. Шу ерда Азамат ўша маросимга қарши чиқиб, нутқ сўзлаган. Шу даргоҳ қошидаги ҳов анави, қизлар тўпланиб турган жойда, сиҳатгоҳда, Равшаной бир йил ҳамшира бўлиб ишлаган. У ҳам гарчи сўз билан бўлмаса-да, амали билан мавжуд қонунларга қаршилиқ кўрсатган. Ҳозир улар қаерда экан? Соғ-саломатмикин?!

Тунлари Ариймаз бедорликдан қийналарди. Баъзан эса уйқу ҳам бедорликдай туюларди. Унинг Анисаси ёнида Кўк Бўри билан келиб, узоқларга – баланд тепаликка олиб борар, Кўк Бўри ойга қараб узоқ увлаётганида эрига қараб: “Қаранг, мунчаём чиройли манзара. Ўшанда туркутлар ёнига кетиш керак эди, отаси”, – дерди.

Чевараларнинг болалари ҳам бола-чақали бўлишганда Ариймазнинг умри нафақат кечалари, балки кундузлари ҳам уйқу ва бедорлик орасида ўтадиган бўлди. Унинг авлодлари тобора ўзидан кўпайиб борар, Ариймазнинг назарида, кўпайгани сари кичрайиб, майдалашиб боришарди. Ой невара, пан невара деганларининг сони шунчалик кўпайиб кетган эдики (Аниса бунга кўрганда, балки икки боласининг ҳажрида ўрганганига афсус қилармиди?), Ариймаз уларнинг бирини иккинчисига адаштириб юборар, бирини исми билан бошқасини чақираверарди. Авлодлар бунга хафа бўлишмас, “бобомизнинг эси кирарли-чиқарли бўлибди”, деб қулиб қўйишар, “лаббай”, деб жавоб бераверишар эди. Ариймаз энди аввалгидай шаҳар кезолмас, уйининг остонасида ўтириб, ўтган-кетганни томоша қиларди.

Тавба, унинг кўзига нафақат ўз авлоди, балки бошқалар ҳам кичрайиб, майдалашиб кетгандай эди. У ўтирарди-ю, гўё кўчадан, унинг кўз ўнгидан шарпалар юзиб боришарди. Узун-калта, катта-кичик шарпалар. Фақат ёйиш ва ичишга, бир хил кун кечиринишга ярайдиган шарпалар. Баски, уларнинг ҳеч қайсиси Ариймазнинг катта фарзандларидай бўлолмайди. Йўқ, Ариймазнинг эси оғиб қолмаганди. У ҳамон ўз фарзандларини, Кўк Бўрининг авлоди бўлган Анисасини яхши эсларди. Уларнинг сиймосини авлодларидан қидирарди. Қайсидир қилиғи уларни эслатса, қувониб кетарди. Афсуски, бундай қувонишлар тобора камайиб борарди. Бу ҳолатга қараб, Ариймаз ўзининг иззати битиб, бу дунёдан кетиш фурсати келганлигини англади. Англади-ю, унинг чорасини тополмай ҳайрон эди. Ариймаз имонли зардуштий сингари ўз жонига қасд қилиш учун Ахурамаздадан кўрқарди. Шунинг учун сўнгги куни келишини кутишга қарор қилди. Ўша кун эса келақолмай, Ариймазни интизор қиларди. Пан неваралар ҳам оилали бўлиб, ўзларининг туғларини кўтарганлари сари Ариймаз-

нинг интизорлиги ошиб борарди. Энди у уйдан ҳам чиқолмас, бироқ ҳали ҳам ақли соғлом, олдига кириб-чиққан шарпаларни кўриш учун кўзлари саломат эди. Шарпалар эса тинмай юришар, туришар, киришар-чиқишар, тирикчилик дардида чумолилар каби тиним билишмасди. “Булар чарчамасмикин, ахир мен яшайвериб чарчадим-ку, бир хилликдан зерикмасмикин, – дерди Ариймаз. – Мен аллақачон зерикканман. Баски, жонимни олмасанг, ақлимни олиб, мени бу туссизликдан қутқар”, – деб Ахурамаздага илтижо қиларди. Афсуски, Улуғ Тангрининг қулоғи бу илтижоларни эшитмасди.

Ниҳоят, пан неварасининг катта ўғли бўйига етиб, “белбоғи мардон” боғлаган йили Ариймаз ўша маросим бўлишини англаб етди. У маросимни кун санаб кута бошлади. Овқатдан ўзини тийди. Мана, авлодлари оташкадага чақиртирилди. Ариймаз ўзича тасаввур қилди. Оташқаданинг энг улуғ коҳини – муъбад уларга бу маросим Улуғ Ахурамазданинг хоҳиши билан Унинг Элчиси – Зардуштга ваҳий орқали етказилган илоҳий буйруқ эканлигини, унга қарши чиқиш Яратганга қарши чиқиш билан тенглигини, бу маросим ҳатто хайвонлар орасида ҳам амал қилинишини тушунтираяпти. Авлодлари эса ибодатхонадаги мангу оловга термилганча бир сўз демай, сукутга ботишган.

– Бу ишни бегона авлоднинг биринчи вакили бажариши керак. Бу – муқаддас маросим!

Бош коҳиннинг метин нигоҳи ва иродаси қаршисида Катта Бегона “миқ” этмай бош эгган. Ниҳоят, улар юзларида розилик аломати зухур этган сукут билан бош руҳоний қаршисидан – ўзлари тиз чўкиб ўтирган эроний гилам устидан туришди. Бош коҳин маросим кунини белгилади.

Авлодлар оташхонадан келишгани захоти Ариймазга янада меҳрибон бўлиб қолишди. Кунда бир кирмайдиганлари соат сайин киришар, унинг соғлигини суриштиришар, аёллари турли-туман таомлар келтиришарди. Шунда Ариймазнинг эсига катта ўғли Азаматнинг ўша сўнгги видолашув кунини айтган сўзлари тушди.

– Бу маросим гуноҳ, катта гуноҳ! – деганди у. – Бундай гуноҳ қилишдан бизнинг авлодни Ахурамазданинг Ўзи асрасин.

Ариймаз авлодини гуноҳга қўймаслик учун ўша гуноҳни ўзи қилмоқчи бўлди. Ўша кундан овқатга қайрилиб қарамади. Бироқ бандасининг айтгани бўлавермас экан. Маросим кунини, барибир, келди.

Ариймазни ибодатхона яқинидаги баланд бинонинг томига олиб чиқишди. Унинг кўзига ўша кадрдон бино – оташкада кўришиб турарди. Деворларидан путур кетса-да, унча ўзгармабди. Анчадан бери кўрмаганди. Эллик йил бўлдими, юз йил бўлдими, кўрмаганига, Ўзи билади!

У орқасидан Катта Бегонаси итоатгўй ва майда қадамлар билан юриб келаётганини, қадам олишидан оёқлари титраётганлигини, бироқ маросим ҳақида ноўрин гапиришга, уни инкор қилишга тарбиясидаги итоатгўйлик йўл қўймаганлигини сезиб турарди.

“Демак, унинг қалбида мен ва хотинимнинг қайсарлиги бор. Лекин уни изхор этишга журъати йўқ. Майли, ҳеч бўлмаса, қалбида у бундан норози бўлса, кўнглида қилаётган иши нотўғрилигини билиб, ундан нафратланса, мен шунга ҳам розиман!”

– Мен сендан розиман, болам! Бошла! – хаёлан бегонасига мурожаат қилди Ариймаз.

Катта Бегона титраётган ингичка, кувватсиз қўллари билан Катта бобосининг елкаларидан ушлади. Ариймаз беихтиёр кўзларини юмди. Шунда унинг эсига Азаматнинг отасини бакуват қўллари билан кучоқлаб айтган гаплари тушди: “Ота, яқинда Кун ботиш томондан оқ туя минган Халоскор келади ва бундай лаънати маросиму одатларни йўқ қилади. Унга эргашганлар эса саодат топадилар. Бу сўзни Улуғ Зардушт башорат этган, ота. Ҳадемай, шундай бўлади, ота, ҳадемай!”

* * *

Ариймаз ўзининг еттинчи авлоди – бегонаси томонида томдан итариб юбориш йўли билан қатл этилган куни Кун ботиш ёқдаги ўша Улуғ Халоскор оқ туясига миниб, Ясриб заминига кириб келганди.

ТАНГРИТОҚҚА ЎРЛАЁТГАН ЎҒЛОН

Истамин кўзини очганда ўтовнинг тепасидаги туйнук – тобдон очиб қўйилган, унда тонгнинг бўзариб отаётганлиги кўриниб турарди. Онаси доим шундай – жуда эрта туради-да, тобдонни очади. Эмишки, тонгда кўк узра учиб ўтаётган Умай она¹ шу туйнукдан ризқ-насиба ташлаб кетармиш.

Йигит ҳозиргина кўрган туши таъсирида карахт эди, кошки эди, кўзини юмса-ю, қайтадан уни кўрса. Шундай қилди ҳам, бироқ энди унинг кўз олдида фақат зулмат кўринди, холос.

Шу онда ўтов эшигининг очилгани эшитилди. Йигит кўзларини хиёл очди. Эшикда отасининг қораси кўринди:

– Турақол, ўғлим, Истамин баҳодир! – боласини эркалаб уйғотди ота. – Бугун овга чиқамиз.

Бошқа пайт бўлганда бу сўздан йигитча учиб кетгудай бўларди, ахир қанчадан бери қабиладошлари билан бирга овга чиқишни орзу қилади. Удумга кўра, овга чиқиш ўғил боланинг йигит бўлганлигидан нишона берар, биринчи овдан ўлжа билан келиш қабиладошлари мақтовига сазовор қилар, қабила аёллари уни куёвликка зимдан “кўз остига олиб” қўйишарди. Бироқ ҳозир йигитча кўрган туши таъсирида узоқ вақт хаёл суриб ётгиси келаётганди. Лекин иложи йўқ, овдан бош тортиб бўлмайди.

Истамин ўтовдан ташқарига чиққани захоти димоғига тоғ чечакларининг ҳиди келиб урилди. Тик турган қўйи ўчоқда пишган иссиққина нонни кавшаб, онаси келтирган бия сутини симирди-да, омонатгина тикланган

¹ Умай она – қадим туркийлар эътиқоди бўйича оила, болалар ва аёлларнинг химоячиси, Кўк Тангрининг рафикаси бўлган илоҳа, оқуш киёфасида тасаввур қилинган.

отхонадан бетоқат ер тепинаётган тўриқ қашқасини олиб чиқди. Эгаржабдуғини ургач, отнинг бўйнига шапатилаб эркалатди-да, қашқанинг кишнаб кўйишидан завқи келиб, бир сакраб, устига минди.

Қабила эркаларининг писиб бориб ваҳший ҳайвонларга найза отишлари, жайрон овлашлари, камоннинг мўлжалга бехато санчилиши, ов қушларининг пастга ўқдай шўнғиши йигитчанинг томиридаги қонни жўштириб юборди. Кўрган туши тамоман эсидан чиқди. Отаси Бургут баҳодир билан куён, ҳатто олқор овлашди. Отаси мамнун бўлиб унга кўз кисиб кўйди.

Туркийларда исм деганлари одам билан бир умрга қолмайди, у тез-тез ўзгариб туради. Чақалоқ туғилганда табиатсевар бу халқ чор-атрофдан улгу олиб бирон исм кўяди. Масалан, ўғил бўлса, Тўрғай ёки Бўрибий, қиз бўлса Юлдуз ё Ойчечак. Кейин эса эркакнинг эл корига ярашига, қиз боланинг қандай оилага “тушиши”га қараб исми ўзгартилади. Елдимирим баҳодир ёки Элбилга бека каби. Лекин Бургут баҳодирнинг исми жисмига муносиб кўйилган экан. Унинг ўтқир кўзлари нафақат ов чоғида, балки ёв босганда ҳам элга кўп хизмат қилди. Шунинг учун унинг исми ўзгартирилмади, балки унинг исмига беклардай “баҳодир” унвони кўшиб айтиладиган бўлди. Бургут баҳодир эса элдошларидан фарқли ўлароқ ўғлини улуғ Турк хоқони номи билан атади. Истамин – юртни қуллик занжиридан озод қилиб, хурлик кўкига олиб чиққан, элу юртини тенглар ичида тенг қилиб, не-не юртларни забт этган буюк Турк хоқонининг исми эди. Истамин хоқоннинг акаси Бумин баҳодир билан қилган жаҳонгирликларини туркий аёллар ҳали-ҳамон болаларига эртак қилиб айтиб беришарди.

Истамин кичкина чиройли жайронни кўрди-ю, ихтиёрини йўқотгандай у томонга от бошини бурди. Жайрон эса даштнинг кўм-кўк юлғунлари аро йигитга қараб-қараб, аввал секин, кейин эса тез югуриб кетди. Жайрон бир кўриниб-кўринмай чопиб бораркан, Истамин отасига тортган ўтқир кўзлари билан уни таъқиб қиларди. Жайрон ва тулпор бир-бирларидан қолишмай елиб боришар, шамол йигитнинг бўрқ остидан тошиб чиққан сочини тўзитар, шох-шабба юз-қўлларини тирнар, бироқ ов шавқига тушган ёш овчи буларни ҳам, қабиладошларидан анча узоқлашиб кетганини ҳам пайқамасди.

Бирдан юлғунзор йўқолиб, Истамин бийдай далага чиқиб қолди. Уни ўзи билан эргаштириб келган жайрон худди ер ютгандай ҳеч қаерда йўқ эди. Унинг ўрнида... унинг ўрнида эса... бийдай далада бирдан улкан саройлари бор катта шаҳар пайдо бўлди. Унинг деворлари туркийларнинг ўтови сингари қизил ҳам, сариғу яшил ҳам эмас, оппоқ, худди ёғду таратиб тургандай эди. Ўша улкан саройларнинг биридан... вожааб, Истамин бугун, эрта тонгда тушида кўрган гўзал қиз чиқиб келар эди. Гўзалнинг либослари ҳам нур сочиб тургандай, қордай оппоқ юзи, маъжусийлар сиғинадиган куёшдай сержило сочлари, кўк сингари мовий кўзлари... ё Тангри, мадад бер, одам боласи ҳам шундай чиройли бўладими, ёки бу Истаминга Туркой момо айтиб берган чўпчаклардаги париларданми?

Қиз оёғи ерга тегиб-тегмай, худди Умай Она каби учиб кела бошлади. Йигитнинг қаршисига келган гўзал Истаминнинг алп келбатига, елкасига ташлаган йўлбарс терисига, куёшда қорайган қўлларига, қоп-қора сочларига, ўт чакнаб турган қисик кўзларига ҳайрат ва аллақандай қувлик билан тикилди.

Тушида ҳам зулмат ичидаги ёғду каби худди мана шу қиёфа, мана шу чеҳра уни таъқиб этган, аммо бир сўз демай ғойиб бўлганди.

– Кетиб қолма! – жон-жаҳди билан пичирлади йигит. – Исминг нима, қаердансан?

Қиз бош чайқаб:

– Нафаҳидам, – деди.

“Тушунмаяпти шекилли”, – ўйлади Истамин ва бармоғи билан ўз кўксига нуқиб.

– Истамин! – деди ва ишорани қиз томонга қаратди:

– Исминг нима? Исминг?

– Ҳа, – қиз тушунди шекилли, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. – Равшанак.

– Равшан... ой! – хурсанд бўлиб қайтарди Истамин ва... кўз ўнгиде еру кўк остин-устун бўлиб кетди. Бир зум ичида гўзал қиз ҳам, у чиқиб келган сарой ҳам, шаҳар ҳам йўқликка сингиб кетди...

Кейин нима бўлганлигини онасидан эшитди. Жайронни қувиб бораркан, отдан йиқилиб, ҳушини йўқотган, анча вақт бийдай даштда қолиб кетган. Эсли оти эса қайтиб келиб, қабиладошларини ўша ерга оборган...

– Ҳалиям Кўк Тангри² асрабди, тўриқ кашқа хабар берибди, – деди Лочин бека ўғлининг устидаги йўлбарс терисини тўғрилаб қўяркан. – Бўлмаса болам бечорани қандай топардик?

Истаминнинг боши айланар, кўнгли эса, аллақандай ғалати ҳисдан беҳаловат бўлаётганди. Ўғлининг ён томонида чўккалаб ўтирган Бургут баҳодир ўнғайсизлана бошлади.

– Ҳаммаси яхши эди-я. Истамин биринчи марта овга чиқсаям, абжир йигитлардан қолишмаётганди.

– Бас, етар, – Лочин бека ўғлига қараб гапирса-да, эрига мурожаат этаётганлиги аниқ эди. – Энди ҳеч қаерга бормайди. Бир йил кейин эркак бўлса нима қилибди? Менинг ўғлим ўнта эмас.

* * *

Кўчманчи ҳаёт тарзида туғилиб, вояга етган Истамин тез тузалди. Уч кундан кейин ўтовдан чиқиб, атрофни кузатди.

Кўчманчи туркийлар қишлоғи бир-биридан анча узоқда жойлашган ўтовлардан иборат бўлиб, осмондан ёки бирор баландликдан кузатганда кенгликка сочиб юборилган донни эслатарди. Ҳар бир оиланинг чорваси, қозон-ўчоғи алоҳида бўлса-да, улар уруғларнинг кичик жамоасига бир-

² Кўк Тангри – қадимий туркийлар эътиқоди бўйича улуг Тангри, ер, осмон, жами мавжудотни яратган кодири кудрат, бургут қиёфасида тасаввур қилинган.

лашган, бу жамоа эса айни пайтда қабила жамоасига тегишли бўлиб, бу мустаҳкам тартиб хоқонлик даражасигача юксалиб борарди.

Атроф-жавониб айни кўклам оғушида. Ён-вердаги дала ҳам, хув узоқлардан кўринган қирлар ҳам яшил либосини кийиб, дала чечаклари қизларнинг чаккаларини безаган. Хув анави ерда Истаминнинг бўй етган амакиваччалари йиғилиб, қиқирлаб алланимани муҳокама қилишганча ўсма қўйишяпти. Бериқоқда ўн-ўн икки ёшли қизчалар тойчоққа минишни ўрганишяпти. Аёллар бунга эътибор бермай ўз юмушлари билан андармон. Чунки туркийларнинг қизлари балоғатга етгунча рўзғор ишлари билан бирга от миниш, ўқ отиш, ов қилишни билишлари шарт эди. Истаминнинг онаси ўчоққа ўтни ланғиллатганча, шопириб-шопириб сут пиширяпти. Унинг ёнида амакисининг хотини – чечаси ўчоқ қиздириб, нон ёпяпти. Уларнинг атрофида уч-тўрт ёшли болакайлар тол хивичдан от ясаб, ўйнашяпти. Анча нарида катта момоси Туркой момо кичик чевараларини қаршисига тўплаб, ниманидир сўзляяпти. Момонинг гоҳ қўлларини силкитиб, гоҳ бош чайқатиб, гоҳ гавдаси силкиниб гапиришидан болакайларга чўпчак айтаётганга ўхшарди. Эртақ Ўғуз Хон ёки Кўк Бўрининг туркийлар қавмини асраб қолгани ҳақида бўлса керак. Истамин ҳам бир вақтлар Туркой момодан шу эртақни эшитган. У шундай айтиларди:

Олис-олис замонларда ёв айёр бўлган экан. У туркийларни заминдан супуриб ташламоқ учун тунда қишлоққа хужум қилибди. Ҳаммани битта қолдирмай қиличдан ўтказган ёв тонггача хувуллаган қишлоқ оралаб юриб, омон қолганларни излабди. Лекин вайрон бўлган бир ўтов ичида жон сақлаб қолган икки болакай – бир ўғил ва бир қизалокни топа олмабди. Кўк Тангрининг изми шундай бўлган экан-да. Болалар совуқ ва очликдан, кимсасизликдан йиғлаб ўтиришган экан. Шу пайт қишлоққа ёллари кўм-кўк бўри кириб келибди. Қўрқанидан қочишни ҳам унутган болаларни елкасидан беозоргина тишлаб, ўз инига олиб кетибди. Уларни ўзининг сути билан боқибди. Катта бўлишгач, уларга олқор, жайрон овлаб келтирибди. Шу болалар туркийларнинг авлодини давом эттиришибди...

Негадир бу кўз илғайдиган жойларда Истаминнинг тенг-тўшлари кўринмасди. Яна овга чиқишдимикин? Ё қир бағрида кўпкари чопишаётганмикин? Балки бирон овлоқ ўтовга кириб, қимизхўрлик қилишаётгандир? Истаминнинг хаёлига ов чоғида уни отдан йиқитган ўша мовий кўз гўзал келди. Юраги ўйнаб кетганини сизди. Вожаб, унинг сурати йигитнинг қалбига муҳрланиб қолган, кўзини юмди дегунча сирли сиймоси гавдаланарди. Лекин кўнгили ёриб айтишга бирор сирдош, дарддош қани дейсиз?

Йигит шу кунларда анча ўйчан бўлиб қолган, гўё уч кун ичида улғайиб, ҳаёт, муҳаббат, номус ҳақида ўз фикрлари шаклланиб қолганди. Йўқ, у муҳаббатни зўрлик билан ўлчайдиган, “от чоптириб, ов қилишни қойиллатсанг, ҳар қандай қиз тулпорингга мингашади”, деган тенгдошларининг фикрига қўшилмайди энди.

Истамин шуларни ўйларкан, ўша гўзални соғинганини ҳис қилди.

* * *

Истамин балки исми жисмига монанд бу гўзални унутиб юборармиди?! Агар қиз яна ва яна тушига кириб, уни безовта қилавермаганда. Тушларида энди у аввалгидай шўх-шаддод кулмас, балки сирли ва маънос жилмаяр, кўринишидан уни интизор кутаётгандай бўларди. Лекин ўша сирли гўзалнинг хаёлига кундан-кун қаттиқроқ боғланиб бораётган бечора йигит, шўрлик ошиқ қаёққа боришни, бошини қаерга уришни билмасди. Ана бийдай дала, сарғайиб бораётган қирлар, ўша олис-олисларгача туркийларнинг ўтовлари яйраб ётибди. Уларнинг бирортасида бу мовий кўзли гўзал йўқ. Уларнинг ҳар бирида қора кўзларидан ўт чакнайдиған, от чоптириб юрадиған сулувлар бор. Лекин бу кўхлик қизларнинг бирортаси Истаминнинг дардига даво бўлмайди.

Муттасил иштахасизлик, тунлардаги бедорлик, тушқунлик ва умидсизлик ўз ишини қилди. Вақт ўтиши билан йигитнинг буғдойранг юзи сарғайиб, танасини дармон тарк эта бошлади. Унинг кўзларидаги ўт сўниб, қорачиғи хиралашиб борарди. Қишнинг рутубатли кечаларида юраги қаттиқ сиқилган ошиқ ўтовнинг кигизини йиғиб ташлаб, кўкрагини зах ерга босганда сал-пал ҳаловат туйди, буни одат қилгани эса бошига бало бўлди. Иситмаси кўтарилиб, дарди ошқор бўлгач, ота-она росмана талвасага тушиб қолишди. Энди унга туркона дорилару, шомонларнинг “алас-алас”и ҳам фойда қилмаётганди.

Тушлар эса... тушлар ўша гўзални такрор ва такрор эслатаверар, хайҳотки, у сулув ҳам айриликми ва ёки бошқа дард туфайлими, тобора хомуш бўлиб борарди.

Ота-она нажот истаб тўрт томонга югуришди, ота-боболар руҳига қурбонлик қилишди, шомону бахшиларга қаратишди. Мозорларга чирок ёқишди, чалпак пишириб, қўшниларга чиқаришди. Қабиладаги кўпни кўрган кекса донишмандлар билан маслаҳат қилишди. Донолар аввало йигитнинг кўнглидагини билинглари, балки кимгадир кўнгили қўйгандир, дейишди. Ишқ дарди оғир, давоси эса фақат висолдир, деб тайинлашди. Лекин ота-она ўғилларини қанча ўртага олишмасин, қанча алдаб-сулдашмасин, Истамин фақат ерга қараб, сукут сақлар, кўзидаги ёшни кўрсатмаслик учун ота-онасининг юзига қарамасди.

Кўклам келгани сари Истаминнинг ҳалокати яқинга ўхшаб туюлаверди.

– Жонлиқ сўйиб, Умай онага қурбонлик қилиш керак. Ўшанда отдан йиқилганда, унга ёмон руҳлар теккан кўринади, болани яхшилаб қонлаш лозим! – нажот йўлини топгандай деди она.

– Йўқ! – деди қатъий овозда Бургут баҳодир. – Истамин аллақачон йигит бўлган. У энди Умай Онадан эмас, Кўк Тангридан насиба сўрайдиған пайт етди. Бор, чақир уни.

– Нима қилмоқчисиз?

– Чақир.

Ўтовга беруҳ холда кирган Истамин аввал онасига, сўнгра отасига салом берди. Кейин эса уларнинг қаршисига тиз букиб ўтирди.

– Ўғлим, сенинг кўнглинда бир дард бор, лекин бизга айтмаяпсан, тўғрими?

Бургут баҳодирнинг сўзларидан Истамин юзи қизариб кетганини сезди-ю, бошини янада эгди.

– Бу балки номус ишидир, балки кўнгил иши, – Бургут баҳодир хотинига бир қараб олиб, давом этди: – Ота-боболаримиз Тангридан бир нима ни тилаган бўлишса, баланд тоққа, Кўк Тангрига яқинроқ масканга чиқиб, Тангрига юзма-юз туриб, кўнгил дардини айтганлар. Сен ҳам шундай қил, ўғлим. Бор, Тангри тоққа чик. Энг юксак чўққисига ёлғиз ўзинг ўрла. Тилагингни Тангри беради, ўғлим. Эртагаёқ йўлга отлан!

Истамин бош эгиб, розилик маъносини билдирди ва ўрнидан туриб, ташқарига чикди.

Лочин беканинг ранги оқариб кетди, Бургут баҳодир ўғлини нақ ажалнинг қаърига юбораётган эди. Тангри тоғ анча узоқ, юксак тоғ бўлиб, унга одам боласи чикқанлиги маълум эмас эди. Балки ҳали ҳеч ким уни ошиб ўтмагандир? У тоғда қандай ваҳшийлар, газандалар бор, ким билади?

Кўзёшлари юзини ювган бечора она эрига қарата:

– Нималар қилаяпсиз? – дея олди, холос.

– Охирги нажот шу, онаси. Тангри ўғлимизни бизга деб берган бўлса, қайтиб келади, йўкса, ҳеч бўлмаса, ҳалокатини кўрмаймиз.

Бургут баҳодир кўзёшини яшириш учун четга қаради.

* * *

Истамин тонгда тетик уйғонди. Бургут баҳодир ўғлини кўксига уч марта босиб, видолашди. Онаси кўзёшларини аранг тийиб йўл хуржунини узатди. У жун ипдан соддагина нақшлар тикилган хуржунни тўриқ қашқанинг устига ёпди-да, “Ё, Тангрим!” – деб бир сакраб минди. Тўриқ Тангри тоққа, азиз маскан зиёратига бораётганини сезгандек олдинги икки оёғини кўтариб, осмонга сакради. Отнинг кайфияти йигитга ҳам таъсир қилиб, кулиб юборди.

Кейин шиддат билан от чоптириб кетди. Тонг шабадаси йигитнинг бўрқ остидан чикқан ўсиқ сочларини эркалатиб ўйнар, мўйлови сабза урган юзига тегиб сийпалар, Истамин эса кўнглидаги ишқ оғриғини унутгандай, боболари неча марталаб от чоптириб ўтган бу даштларда шамолдай елиб борарди. Кўксидаги пинҳон иштиёқ – боболаридан ўтган жангарилик қонини кўпиртириб, юзларига қизиллик югуртирган, кўзларида яна ўт чакнаётганди.

Уч кунгача хуржун кўзи очилмади. Меҳмондўст туркийлар отлиқ сайёҳни ўтовга таклиф қилишар, навқирон кўноқ камчинни кўксига босиб, узр сўрамоқчи бўлса, мезбонлар эшитишни ҳам хоҳламай уни отдан судрагудек тушириб, ўтовга олиб киришарди. Истамин олдида қўйилган сутли ва гўштли таомлардан, ўчоқда пишган нонлардан татиб кўрарди-ю, лекин қимизни қатъиян рад этарди.

Истамин кимнинг ўғли эканлигини, не мақсадда йўлга тушганини билган мезбонлардан ёши улуғроғлари “зўрламанглар, йигит зиёратга чикқан экан”, дейишарди. Шундан кейин мезбонлар йигитга бошқа алоҳида келишни тайинлаганча, хуржунига алланималарни солиб беришар, рад этишдан фойда йўқлигини билган Истамин кулиб қўяр, миннатдорчилик билдириб таъзим қилиб, ҳозиргина танишган мезбонлари билан кучоқлашиб хўшлашарди. Мезбонлар эса унинг уруғидан ёки оғайни қариндошларидан

кимни танишса, ўшани қайта-қайта сўрашар, салом айтишни тайинлаб, Истамин билан кадрдон биродардай хўшлашишарди.

Сафарнинг тўртинчи куни тоғ этагидаги чўпоннинг ўтовида тунаган Истамин отини унга омонат қолдирди-да, елкасига хуржунини ташлаганча, олға интилди.

* * *

Ўнгирдан ўнгирга, қияликдан тикликка ўрлаб бораётган Истаминнинг юраги яна безовта бўла бошлади. Бироқ бу безовталиқ ёр висолига интиқ ошиқнинг интизорлиги бўлиб, Истаминни янада тезроқ, юқорироқ, илдамроқ юришга ундарди. Белига от ёлидан ўрилган арқонни боғлаб олган ёш забткор арқоннинг нариги учидаги чангакни юқорига отар, у илинга, тортиб-тортиб қўяр, тушиб кетмаслигига ишонч ҳосил қилгач, икки қўллаб арқонга осилганча, оёқларини ишга солиб, юқорига ўрларди. Чиқиб олгач, яна шу ҳаракатни такрорлаб, юксакка интиларди.

Йўлида учраган олқорлар, тоғ каптарлари бу табиат қўноғидан хуркиб, ўзларини панага уришар, бироқ уларни овлаш Истаминнинг хаёлига келмас, хуржунидаги қотган нонни жилгага ивитиб еб, яхна гўшту қурут билан қорнини тўйғизарди-да, яна олға интиларди.

Токқа кўтарилишининг учинчи куни Истамин булутларга яқин келди. Совуқ забтига олди, ҳаво етишмай, нафаси қиса бошлади. Аввалги кучи бўлганда йигит буларга парво қилмасди, лекин ҳозир вужуди анча заифлашган, чарчоқ ўз кучини кўрсата бошлаган эди. Зиёратчининг руҳи тушиб кетди. “Чўққига етиб бормай, ўлсам керак”, – беихтиёр ўйлади у ҳолдан тойиб, каттакон тош тагига йиқилган пайти. – Нега келдим ўзи? Қабилада қанча қизлар бор эди-ку, тушимда кўрган, бор-йўқлиги номаълум бир қизни деб ўзимни ўтга уришим шартмиди? Балки у чўпчаклардаги паридир, одамни эсдан оғдиргувчи жодугардир. Ким билади?”

Кеч кира бошлади. Қорайиб турган чўққи Истаминнинг кўзига балодай кўриниб кетди. Унга қарамасликка ҳаракат қилиб, кичик бир ғорга кирди. Устидаги йўлбарс терисига ўраларкан, тиши тишига тегмай такиллади. Хуржунига солиб олган чўп-хасак билан олов ёқмоқчи эди, эплотмади. Совуқдан қотиб қолган қўллари унга бўйсунмади. “Тамом, ўламан шу ерда, – ўйлади Истамин. – Алвидо эй ота-она, оғайни-қариндошлар, мендан рози бўлинглар! Хайр, гўзалим Равшаной!”

Шу пайт ғор оғзидан қандайдир бир ҳайвон ўтиб кетди. Истамин беихтиёр ташқарига мўралади. Катта бир бўри чўққи томон ўрлаб борарди. Йигит бўрининг важоҳатига қараб, ҳайрат ва завқдан қотиб қолди. Тўлин ой ёғдусида унинг чўнг калласи, катта кулоқлари, улкан гавдаси, ҳатто кўм-кўк ёли ҳам аниқ кўринарди. Бўри чўққига жойлашиб ўтириб олди-да, тўлин ойга қараб чўзиб-чўзиб увлади. Туркийларнинг афсонавий онаси бўлган бу жонивор, элатнинг охирги авлодини сақлаб қолиб, бир эл бўлишига кўмаклашган бу қутлуғ яратик, Истамин хоконнинг ҳарбу зарбига, Бумин баҳодирнинг қўшинига қувват берган бу қутлуғ мавжудот кишининг ҳаваси келадиган даражада чиройли эди. Унинг киши этини жунжиктирувчи ваҳшати одам кўнглида даҳшат билан бир-

га завқ ҳам уйғотар, ажабки, қараган киши кўзини узолмасди. Ҳарқалай Истамин шундай бўлди. Балки унинг қулоғидаги афсоналар, кўнглидаги эътиқод бунга сабаб бўлгандир. Ҳарқалай, йигит танининг совуқ қотганини ҳам, олов ёқолмаганини-ю, “ўлсам керак” деган тахмини ҳам, “бу ерга нега келдим” деган афсусини ҳам унутиб, бу ажиб манзарадан кўз узолмай қолди.

Кўк Бўри эса ҳамон ойга қараб чўзиб-чўзиб увларди. Нима деб нола қиляпти экан у Кўк Тангрига? Қайси ҳолидан арз қиляпти экан? Ё Истаминга ўхшаб ёрини сўроқламоқдами?.. Балки арз эмас, шукроналик бордир бу нолада? “Кўк Тангри, мени аянч мавжудот эмас, чиройли ва кучли бўри қилиб яратганинг учун ўзингга қуллуқ! Мени одамларнинг-да қорига ярай-диган, улуғ ва қутлуғ халқнинг онаси этганинг учун ўзингга шукр! Омон қолиши учун мени восита қилганинг улусни энди ўзинг асрагайсан!”

Бўри увлаб-увлаб секингина пастга тушиб кетди. Сехрланиб қолган Истамин анчагача ўзига келолмай ўтирди. Ғор ичига ой нури тушди. Йигит, ниҳоят, қони жўшиб, танасига иссиқлик югурганини сизди. Қутлуғ бу ҳолат унга яхшиликдан, яхшилик бўлганда ҳам улуғ эзуликдан, ёруғ бир бахтдан дарак берарди. Истамин ғор ичидан бир чақмоқ тош топди. Ўтинларни тўплаб ўт ёқди. Тонг отишини бесабр кутаркан, тез-тез чўққига қарар, уфқ ёришса бўлгани, уни шаксиз ишғол этажагига ишонарди. Кўнглида шу ишонч билан кўзи илинди.

Истамин уйғонганида тонг бўзариб келаётганди. Ёққан ўти ўчган эди. Лекин у энди совқотмаётганди, ҳаво етишмаслиги ҳам қийнамасди. Табиат билан ҳамнафаслик улғайган ўғлоннинг вужуди ердан қувват олиб, об-ҳавога мослашиб улгурганди.

Тушга қолмай Истамин Тангритоғнинг энг баланд чўққисига чиқди. Тоғнинг мағрур шамоли унинг сочларини ўйнаб ҳилпиратар, адл қадди-ю, ўктам вужудига ором бераркан, ғалаба шавқидан маст ва масрур йигит тўрт томонга қаради. Шунда... шунда воажаб, қуйида, тоғнинг нариги томонида Истамин жайронни қувиб юрган пайти кўзига кўринган ўша шаҳар, ўша манзара кўр тўкиб турарди. Истамин кўзларини қайта-қайта юмиб-очди. Манзара сароб эмас эди, йўқолмади. Аксинча, шаҳарнинг қатта-қатта саройлари, баланд минорлари, тому деворлари қуёш ёғдусида нурланиб кўринди. Истамин мақсадга етганини англади. Бу ёғдуларга чўмган юрт – Уструшона эди. Тўғри, Уструшонага бормаслик ҳақида ҳоконлик билан аҳдлашув бор. Лекин ошиқ қалби чегараю деворларни, аҳдлашуву битимларни тан олармиди? Унга тоғнинг икки томони эмас, икки-ю, уч дунё бир қадам-ку, ахир.

Ҳа, Бургут баходир айтганидек Кўк Тангри унинг ниятини берган эди. “Ўзингга қуллуқ, Тангрим!” – кўнглидан шукроналик ўтди йигитнинг. Кейин у чуқур нафас олди ва бор овози билан наъра тортиб, ҳайқирди:

– Равшан-ой-увввввв!

Айни шу пайтда ўша нурафшон шаҳарда яшаётган, қалбига чироқ ёкса ёришмаётган бир қиз – Равшанак “ялт” этиб қаради. Атрофда ҳамма ўз иши билан андармон, садо эса унинг қалбиданми ёки олис-олисданми, келарди. Унинг мовий кўзлари оташхонадаги мангу оловдай аланга сочди. Лаблари бетоқат пичирлади:

– Истамин. Истамин! Хайрият...

Ойдин НИСО

1980 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. Унинг “Менсизлик”, “Номсиз”, “Қайтиш”, “Ҳовур” шеърӣ тўпламлари ва “Ҳаёт дарахти” қиссаси чоп этилган.

Ўзимники эди менинг мазмуни

* * *

Юриб кетмоқдаман
тақдир оралаб,
Кечиб ўтмоқдаман
хоҳ сув, хоҳ гирдоб.

Ҳали олдиндадир
ҳамма-ҳаммаси,
Ҳали бу –
ҳаётнинг қораламаси.

Гар тўлиб қолмаса
умр дафтарим,
Сиёҳи битмаса
агар дил қаърин.

Чиқиб кетмасам гар
мен ўз ёдимдан,
Битта софлик қолса
шу ҳаётимдан.

Ўшанда умримга
бергайман сайқал,
Қолмагай бирор гард
ё тугун, чигал.

Қирчин ёзуқларни
бўяб шошмасдан,
Росмана ҳаётни
кечиргим бошдан.

Ҳали олдиндадир
хамма-хаммаси,
Ҳали бу –
ҳаётнинг қораламаси...

* * *

Қўғирчоқла асрдошмиз бизлар,
У жим туриб тушунар мени.
У жим туриб ақлли сўзлар –
У сўзлар истасам мен нени.

Мақтов бўлиб эшитилади
Унга менинг кўнгил ёришим.
Гар койисам, бахти кулади,
Ҳазин куйдай тинглар нолишим.

Мен ҳам унга ғамхўр дугона,
Белгилаб бераман кимлигин.
Нигоҳини тўғрилаб, яна
Тартибга соламан жимлигин.

* * *

Осмонимга бостириб кирди қиш.
Мен – исёнчи дарвеш.

Қишни ҳайдамадим
печга ўт ёқиб,
Иссиқ жойда асрамадим
жонимни.
Курашдим
совуқ сув ичига ётиб,
Тишим тақиллатиб
кўрқитдим уни.

Олтин ютган каби
ичимга ютдим,
Энг куёшли,
қайноқ туйғуларимни.
Таним талон-тарож
қилмасин дедим,
Кўз остимга кўмдим
уйқуларимни.

Қишга қарши чиқдим
чархлаб ўзимни,
Қиш қутурди,
урён жисмим чимчилаб.
Ҳузурландим,
дўқ қилиб унга кўзимни,
Қишни енгдим охир
мен унга чидаб.

* * *

Ҳайрон боқма, азизим,
Қолдирма мени ҳайрон.
Ҳажрингда ёнган ўзим,
Ўзимман ёниқ ҳижрон.

Ҳар айтганим гуноҳдир,
Гуноҳдир айтмаганим.
Қара, кўзларим “ох”дир,
Кўзимда оҳим маним.

Сени куйлаб бўлмайдир,
Куйлар сени сийратинг.
Қароғим сенда дайдир,
Қароғингда сувратим.

Ёмон ўйдан холиман,
Ёмон ўй мендан холи.
Мен маъноли сўзломмам,
Сен тушингин маъноли.

* * *

Мен – сабргул.
очилмай турдим,
Тунлар кўриқлади
фалак лашкари.

Кунлар кулиб боқса,
куёшни урдим,
Йўқлаб келар мени
қисматим ҳали.

Ёруғ қисматларни
туш кўрди ҳар кун,
Ёнғоқнинг тагида
ухлаган кўнглим.
Ғунчадай бойланди
бағримда тугун,
Мен – сабргул
кутдим ва кўндим.

Алдаб ташлаб кетди
неча фасллар,
Тулпор шамол:
“Қувиб ет!” деб қистади.
Шу мангу заминда
йиллаб, асрлаб,
Кутдим, етиб келди
охир қисматим.

Мен – сабргул.
очилмай сўлдим...

* * *

Юрагимга
чўкиб кетди ғам,
Чўқди қароримга
қаро тун.
Мен шундай
даҳшатли денгизман,
Ютоқаман,
ютаман беун.

Кетинг, ҳой, ғаввослар,
кутқазинг,
Кутқазинг
мендан ўзингизни.
Севиб қолсам,
қандай асрагум,
Қандай кузатгум
мен сизни?

* * *

Сен бор эдинг...

Фош этарди мени
бешафқат баҳор,
Мушку анбарларин
сепиб куларди.
Дилдан тошар эди
дилгир кўшиқлар,
Хаёлимни
хаёлимга ўрардим.

Сен бор эдинг...

Бахт ила бахтсизлик
чегарасида,
Ўт қилиб қаларди
мени қаҳратон.
Унсиз фарёдлару
юррак сасидан
Безиб
кўзларини очарди осмон.

Сен бор эдинг...

Эритиб ўйнарди
хисларни куёш,
Алар уммонида
оқарди куним.
Сен бор эдинг,
мени эшитарди фош,
Ўзимники эди
менинг мазмуни.

Сен бор эдинг...

Ҳа, ҳамон
тескари айланмай яшар,
Бунда ғала-ғовур
ҳеч кимсиз қутб.
Фақат шафқатлидир
энди фасллар,
Менга шафқат қилар
мени унутиб.

Сен бор эдинг...

Шойим ШЕРНАЗАР

1958 йилда тугилган. Унинг “Тун эртаги”, “Согинч даласи”, “Сунбула” “Кўнгил йўл”, “Истара”, “Чанқовуз” каби шеъррий ҳамда “Эркак тут қиссаси” ва “Данак магзи” насрий тўпламлари чоп этилган.

Руҳимни ҳулволар мусаффо этар

* * *

Сени асраб яшайди хаёл,
Ҳисларимни яширар юрак.
Айтолмасман буни, эҳтимол,
Айтиш учун буюк куч керак.

Тушларим ҳам хануз безовта,
Етмайдиган орзуни қувлар.
Висолингни дил кута-кута
Хувв панада бўридек увлар.

Истифога чиқар умидим,
Кутавериб чарчоқдан толди.
Йўлларингда тош бўлди кўзим,
Ичимдаги ичимда қолди...

* * *

Тун...
Ой ёлғиз...
Мен ҳам ёлғизман,
Туйғуларим интилар нурга.
Кўкда қотиб қолган бир бўзман.
Кўнглим ташна бир кўнгли хурга.

Хаёл чексиз...
Коинот чексиз,
Нигоҳимга сиғмайди хилқат.
Ҳали қанча айтилмаган сўз,
Сомон йўли менга йўл кўрсат.

Шивирлайди ёнимда япроқ –
Шамолларнинг содиқ тилмочи.
Юлдузчалар кўкда минг қуроқ,
Сойда ёйиқ оймомо сочи...

* * *

Баҳорнинг нафаси куртакка рағбат,
Уюшган томирда югуради қон.
Қалдирғоч айвонда ўзингни кўрсат,
Жаннатга айланар ўша хонадон.

Варрақлар ипида бола хаёли,
Турна қанотида орзулар бисёр.
Майсани уйғотар хутнинг шамоли,
Мени эсладингми, эсладингми ёр?

Тарновлар кўшиғи бошланиб кетар,
Деразага чорлов битади ёмғир.
Рухимни хулволар мусаффо этар,
Очилар бойчечак лабидаги сир.

Туйғулар бокира шудрингга қорик,
Армоним гулини очдингми баҳор?
Ҳаммадан, ҳаммадан кўриб сен ортиқ,
Мени эсладингми, эсладингми ёр?

Ҳали изғиринлар чекингани йўқ,
Шамоллар чимчилаб ўтар вужудим.
Ҳислар эшигини чертади буюқ,
Кўриб ҳам мен ҳали нимани кўрдим?

Бодом мўғжасидек безовта руҳим,
Тафт бериб илитар яна кимим бор?
Ўзинг билан бирга қолганда ўзинг,
Мени эсладингми, эсладингми ёр?

Тунларнинг адоғи тонгга уланди,
Қирларда қизғалдоқ кўтарди қадах.
Кўнглим тиланса ҳам, нима тиланди,
Қандай туйғу экан жондан азизроқ?

Қушлар айтаётир бир-бирига роз,
Гулларнинг-гулларга айтар дарди бор.
Сендан сўровим бор боз устига боз,
Мени эсладингми, эсладингми ёр?..

* * *

Турналарнинг кетиши тилсим,
Йўл олади тоғлар ортига.
Тараддудда қалдирғочлар жим,
Кетаяпти...
Қаерга?!
Нега?!

Қутиради аёзли бўрон,
Муз қаҳрини сочиб алаҳлар.
Кириб келар ёвуз қаҳратон,
Мағрур кутиб олар дарахтлар.

* * *

Эски қишлоқ,
Ёшлиқ ўтган кез:
Бирам сўлим, бирам беғубор.
Хотиралар ташлаб ўтар из,
У кунларда йўқ эди ғубор.

Чинни осмон,
Пистоқи дала,
Орзулардан ясалган варрак.
Эргаштириб бир гала бола,
Аттор лўли чалади хуштак.

Сўқмоқларни қучган майсалар,
Олиб борар хувв ёшлиқ томон.
Ариқ лаби,
Кумуш жийдалар
Кутиб олар эски кадрдон.

Чархпалакнинг пақирчасидан
Обихаёт қуйилар гулга.
Болаликнинг хур кўчасидан
Хушбўй насим таралар дилга.

Йиллар карвон...
Бобо ҳам бўлдим,
Неварага эртак сўзлайман.
Унинг чакнаб турган кўзидан
Ўтган ёшлигимни излайман...

* * *

Бу ҳовлида чиқиб улгурган
Қалдирғочнинг валфажр тили.
Юлдузлар-ла суҳбат қуришган
Ҳилол билан бирга шомгули.

Нозбўйлари анқиган ҳовли,
Момом руҳи кезади бунда.
Нур эмади толорда тойфи,
Бобом тафти бордир зангида.

Бу ҳовлида қариган балхут
Боболарим бобосин билар.
Эски дарвозани қоқиб хут
Бу ҳовлига нур олиб келар...

* * *

Куз.
Кўз ўнгимда тўкилиб борар
Боғимдаги ғарқ пишган олма.
Майса рангин суғириб олар
Мезонларга қанча ёлворма.

Куз.
Бари сирли, яна аламли,
Жонланади келганда кўклам.
Улар билан қайтиб келарми,
Баҳорларга айланиб отам?..

* * *

Юрагимда уйғонди баҳор,
Хулво китиклади дилимни.
Қўшиғини айтганда анҳор,
Овунтирдим ўзим-ўзимни...

Қатор қушлар карвонларида
Учиб кетган эди ҳисларим.
Кўнглимнинг туб арконларида
Ўша қўшни қизни эсладим.

Дарвозасин мис занжирлари
Армонимнинг занглари олган.
Залдорининг оқ гулларида
Муҳаббатим ранглари қолган.

Ҳар гал буни эслатар баҳор,
Хотиралар бунда гуллайди.
Қўшни қизи ёзиб дил изҳор,
Турналардан мактуб йўллайди.

Икром НАРЗУЛЛО

1974 йилда тугилган. Самарқад давлат университетида таҳсил олган. Шеърлари марказий матбуотда нашр қилинган. “Вақт изи” шеърый тўплами муаллифи.

Соғинчга айланган кўзларим

Ҳаёт

Эҳ, йўлларинг бунча сирпанчик,
Кўринмайди музларинг кўзга.
Ҳаёт, шундай қилиқларинг бор,
Улар ҳатто сиғмайди сўзга.

Тақдир билан бир бўлиб гоҳо,
Чексиз ситам бошлаб қоласан.
Шарт юзингга айтсам кусуринг,
Балки кўзинг ёшлаб қоласан.

Таъна қилгим келмайди сенга,
Сен ҳам мени қилма маломат.
Майли, тухфанг ҳижрондир менга,
Сен йиғлама, йиғлама фақат.

Ҳаёт, шундай қилиқларинг бор,
Улар ҳатто сиғмайди сўзга.

Айтингчи?

Айтингчи, хувуллаб қолдим,
Юрагингиз,
Ёлғизланиб қолгандай
Ёлғиз юрагим?

Айтингчи,
Соғинчдан ёшга тўлдими
Кўзларингиз,
Соғинчдан ёшлана-ёшлана
Соғинчга айланган кўзларимдек?
Айтингчи, сизни ҳам
Ҳижрон азобладими
Эртаю кеч,
Мени ҳижрон қилганидек
Чексиз азобларга дуч?
Айтингчи, кўзларингиз
Йўл қарадими,
Кўзларим туну кун
Йўлингизга термилганидек?
Айтингчи, йўлга отландингизми
Бир бор
Мени кўрмоқ учун,
Мен сизни кўрмоқ бўлиб,
Юз бор йўлга тушганимдек?
Ва, сўнгги бор айтингчи,
Тасаввур қилдингиз қандай,
Менсиз ҳаётни?
Менинг тасаввуримга сиғмаган
Севгисиз ҳаётни
Тасаввур қилдингиз қандай?
Айтингчи?

Юрак даричаси

Кўринмасу аммо
Қибла томонда
Юрагимнинг
Бор даричаси.
У заррадек,
Лек, шу макондан
Тинмайин
Қайнаб оқар
Муҳаббат – дунёнинг
Мангу чашмаси.

Армон нима билмасди кўнгил

Майин ели эсар баҳорни,
Оппоқ ойдин бу гўзал тунда.
Болаликнинг ширин дамларин,
Хотирлайман ўлтириб бунда.

Орзу қуши учиб юрарди,
Она қишлоқ кўчаларида.
Бахт юлдузи чакнаб турарди,
Зулмат янглиғ кечаларида.

Армон нима билмасди кўнгил,
Йироқ эди ишқ балосидан.
Шўх кўзчалар терарди нукул,
Қувонч боғин гуллоласидан.

Э, воҳ, ўша қувончларимни,
Олиб кетди йиллар бешафқат.
Бул кун эса қучиб ғамларни,
У кунларни эслайман фақат.

Армон нима билмасди кўнгил,
Йироқ эди ишқ балосидан.

Хайр

Сиз айтдингиз оҳиста:
Хайр!
Мен ишора қилдим,
Эътироз қилмай.
Буни қарангки,
Қўшиқлардаги каби
Айрилдик ўлмай.
Сўнгра кетдик
Икки тарафга,
Кетган каби
Қайтмас сафарга.
Армон сенинг
Қариндошларинг
Ошди яна
Икки нафарга.

Сабр дарахти

Кўнгил сахро эмас,
Экавер кўркмай
Сабр дарахтин.
Ажабмас, шунда сен
Топсанг, дўстгинам,
Ҳануз бу одамзот
Топмаган бахтин.
Кўнгил сахро эмас,
Экавер кўркмай
Ҳаё гулини.
Бу сўлмас бир гул
Нур сочиб, албат,
Безагувсидир
Сўнгги йўлингни.
Кўнгил сахро эмас,
Яшайвер кўркмай.

Сафар

Эрта тонг.
Мен яна отландим сафарга.
Ўғлимни уйғотдим,
Қизимни уйғотдим.
Улар мени йўлга кузатди,
Сўзлари ёқимли жарангдор:
“Яхши бориб-келинг дадажон!”
Сафарга чиқиш ҳам бир синов.
Маили, бу ўз йўлига
Айтмоқчи бўлганим:
Ишонинг дўстлар
Боланинг сўзида
Илоҳий бир оҳанг бор.
У шундай оҳангки,
Меҳринг жўш урганда сезасан.
Ватандан олис юртларга
Узоқ вақт кетсанг ҳамки,
Жарангги қулоғингда,
Ўзга юртмас,
Юрагингни кезасан.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Маишхура ШЕРАЛИЕВА

1976 йилда туғилган. Андижон давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Республика матбуотида адабиётшуносликка оид қатор мақолалари, шунингдек, “Адабиётшунослик лугати” (ҳаммуаллифликда), “Бобурнинг андишаси” номли мақолалар тўплами чоп этилган.

ИЗТИРОБСИЗ ОДАМ ОБРАЗИ

Адабий танқидчиликда Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Галатепага қайтиш” қиссасидаги Самад образига у қадар эътибор берилмаган. Инара ва Мазлума воқеалари Самаднинг кимлигини кўрсатади. У ўз хузури учун ўзганинг инсонлик шаънини топтаб ўтишдан ҳам қайтмайдиган худбин одам. Бирок, бизнинг назаримизда, шунинг ўзигина Самаднинг ижтимоий-психологик тип сифатидаги моҳиятини очиб бериш учун камлик қилади. Бадиий асарда воқеа-ҳодиса, характер ва деталларнинг юзадаги мазмунидан ташқари янада чуқурроқ маънолари ҳам бўлади. Шунга кўра, Самад образининг ижтимоий-психологик қиёфаси бир қарашда кўринганидан кўра мураккаброқ. Мазкур образ бутун асар контекстида талқин қилиниши керак. Агар Мазлума воқеасини қисм деб олсак, қисмнинг маъноси унинг бошқа қисмлар билан алоқаси орқали тўлароқ очилади, қисм ўзи ҳам бошқа қисмларнинг мазмунини очишга, тўлдиришга хизмат қилади. Самад образи ҳақидаги мулоҳазаларимизда биз ана шу нуқтаи назарга таянамиз.

Самад, бош қаҳрамон Ғайбаров билан талабаликдан дўст-қадрдон: “шаҳар бир, давра бир, хуллас, орадан қил ўтмас қалин ошна эдилар”. Уларнинг даврасида яна Шоир, Абдували-Сокол ва кейинроқ келиб қўшилган, улардан беш-ўн ёш кичикроқ альпинист йигит Қобил ҳам бор. Қобил тоғда қор остида қолиб кетиб кўзлари кўрмай қолган. У уйда ўтириб зерикади, хотинига юк бўлгани учун қийналади, кўпинча археологларга қўшилиб, ўзи билмайдиган

ниманидир қидириб юрган Ғайбаровнинг олдига шунчаки гаплашгани келиб туради. Аксарият уни Самад машинасида олиб келиб қўяди, кейин қайтариб уйига ташлаб ҳам келади. Ниҳоят, шундай ўтиришларнинг бирида, Ғайбаров олтин маъбудани топган куни бу муваффақиятни “ювиш” мақсадида Қобил Париждан келтирилган коньякни олиб келишини сўраб Ғайбаровга уйининг калитини беради. Ғайбаров эса у ерда Қобилнинг хотини Мазлума билан Самадни ноқулай вазиятда учратади...

Ушбу сахнадаги Самаднинг қиёфаси у ўз қилмиши учун афсусланмайди, қайтага Ғайбаровга “Менга ҳасад қиласан” дейди. Ғайбаров унга ҳасад қилмаслигини ҳис қилгач, барибир яна уни ерга уришни, камситишни истайди – Инарани эслатади. Инара воқеаси – Ғайбаровнинг эски яраси эди. Бу воқеа унинг учун фақат севган қизининг эмас, энг яқин дўсти – Самаднинг ҳам хиёнати эканини мана энди Самаднинг ўз оғзидан эшитиб ўтирибди.

Самад – ўз қилмиши учун маънавий масъулият, жавобгарлик ҳис қилмайдиган одам. У ўз хатти-ҳаракатлари учун ўзини айбдор ҳис қилмайди. Бу воқеалардан аввалроқ, қиссанинг “6. Самад” деб номланган бобида Самад хотини Маъсумага Ғайбаров ҳақида шундай дейди: “Эски ярасини янгилаб қўйдим, мениям жин урган, Инарани гапириб нима қилардим... Айб ўзида, оғзидаги ошини олдириб юради”¹. Инара воқеасига Самаднинг қараши: **“Айб ўзида, оғзидаги ошини олдириб юради”**. Ҳам дўсти, ҳам севган қизининг хиёнати туфайли Ғайбаров ҳис қиладиган изтиробнинг унга қизиғи йўқ. Ғайбаровнинг ўзи айбдор. Дўстининг хиёнатидан ҳозирча Ғайбаровнинг беҳабарлиги ҳисобмас, воқеанинг аслини Самад яхши билади-ку, қилмиши учун маънавий жавобгарликни ҳис этишга шунинг ўзи етарли. Аммо, Самадда виждон азоби сезилмайди. Бошқа бир дўсти, кўзи ожиз Қобилнинг хотини Мазлумага ўйнаш эканини ҳам Самад худди юқоридаги каби талқин қилса эҳтимол, яъни: “Қобилнинг кўр бўлиб қолгани учун мен айбдор эмасман-ку” тарзида.

Шу ўринда, Ғайбаровнинг малака оширишга келган ўқитувчиларга маърузасини эслашга тўғри келади. Халқнинг жин ва ажиналарга оид тасаввурлари ҳақида сўзлай туриб Ғайбаров шундай дейди: “Дейлик, ўша қадимий араблар хотинларининг оғушидан қочиб чиққан жазманларни жинлар эди, деб эълон қилган бўлишлари ҳам мумкин... Дейлик, ўша бадавий эр, минг хиёнаткор бўлса-да, хотинини яхши кўради. Бир тарафдан яхши кўради, кейин турли миш-мишлар тарқалишидан кўрқади. Балки шунда бечора эр осон йўлни тутиб, айбни хотин билан жазманнинг бўйнидан олсаю қандайдир жиннинг устига ағдарса...”².

Самаднинг онгида ҳам шунга ўхшаш психологик ҳимоя механизми шакллланган. Самад шунчалик тубан кетгани билан барибир ўзини яхши кўради, пасткашлиги учун ўзини айблашни истамайди, бошқа бировни айблаб қўя қолади. У ўз айбини бошқаларга ағдаришнинг ҳадисини олган, яъни гуноҳни Самад қиладую айбдор бошқа одам бўлиб чиқади. У, бир томондан, қилаётган

¹ Муҳаммад Дўст М. Галатепага қайтиш. – Т., Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, Б. 122.

² Муҳаммад Дўст М. Галатепага қайтиш. – Т., Ф.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, Б. 160.

ишини маънавий-ахлоқий жиҳатдан оқлаб бўлмаслигини яхши англайди, иккинчи томондан, ўзини оқлаш учун сабаб топиб, бунга ўзини ишонтиришнинг уддасидан чиқади, психологик мувозанатини тиклаб олади.

Яхши, у ичдан мувозанатини шу тарзда тиклаб олишга эришди, дейлик. Бироқ бошқаларни бунга қандай ишонтиради? Айбини ҳеч ким билмайди, “гувоҳ йўқ, демак, ўғриям йўқ” кабилида хотиржам бўладими? Бошқалар билганидан кейин-чи? Самад, масалан, Мазлума воқеасидан кейин ҳам Ғайбаровнинг олдида хижолат тортгани, ўзини айбдор ҳис қилгани йўқ. Бу ерда Самаднинг нафақат психологик, балки ижтимоий қиёфаси ҳам очилади. Ғайбаровни менсимайди, шунинг учун ундан уялмайди.

Қиссада Самад талабалик пайтларида Ғайбаровнинг соатини олиб қайтариб бермаган кўшни хонадаги йигитлар ҳақида гап очади. Бир қарашда арзимаган воқеа. Самад бу воқеанинг бир жиҳатига – Ғайбаровнинг ўзи соатини қайтиб сўрай олмаганига эътибор қилади. Ғайбаров эса нима учун ўзлари қайтиб бермаганларига ҳайрон бўлади: “Сўраш шартми, улар шусиз ҳам менинг соатим эканини билишарди-ку? Сабаби бошқа ёқда, Самад. *Улар мени менсимасди, дўстим. Тушунасанми, мендан мутлақо уялишмасди, мен нимаю манави жонсиз девор нима – уларга барибир эди. Лекин менинг девордан фарқим бордай, буни биламан...*”³.

Мана шу ерда ҳар икки қаҳрамоннинг ижтимоий-маънавий қиёфасидаги жиддий фарқ кўзга ташланади. Самаднинг нуқтаи назари, умуман тўғри. Бироқ ҳаётда инсон ўз ҳақини бировга бериб қўймаслиги керак, деган тўхтам бировнинг ҳақиқага хиёнат қилмаслиги керак, деган қоидага зид келмаслиги лозим. Самад биринчисига амал қиладию иккинчиси ҳақида бош қотириб ўтирмайди. Ғайбаров эса, аксинча, аввало ўзи бировнинг ҳақиқага хиёнат қилмаслиги ҳақида ўйлайди, ўз навбатида бошқалардан ҳам шуни кутади (масалан, бозордаги узумфуруш билан бўлган воқеа).

Самад ўзининг инсоний ҳақ-ҳуқуқларини яхши билади, уларни кимдир камситишига йўл қўймаслиги ҳаётдаги асосий принципига айланган, аммо бошқаларнинг ҳақ-ҳуқуқини камситмаслиги масаласига келганда сурбетлик қилади, гўё ўша бошқаларнинг ўзи буни талаб қилиб олишлари, бунинг уддасидан чиқолмасалар, тақдирга тан беришлари керакдай. Инара ва Мазлума воқеаларида ўзини айбли ҳис қилмаётган Самаднинг ҳаётий фикри “бу ҳаётда фақат кучлиларгина яшаб қолади, фақат уларгина яшашига ҳақли”, деган қарашга келиб қолган, “одам одамга бўри” бўлган XX аср биринчи ярми Ғарб жамиятидаги инсоннинг ижтимоий қарашларини эслатмайдими? Бу ҳолатни файласуф ва социологлар жамият кишилари онгида энг олий қадриятларнинг қадрсизланиши “ҳамма нарса мумкин” деган қарашга олиб келгани билан изоҳлайдилар.

Самаддаги ҳолат ижтимоий-маънавий мувозанатнинг бузилиши, шахс инкирозидан иборат. У одамлар орасидаги маънавий-ахлоқий қадриятларга амал қилиш бурчини ўз зиммасидан соқит қиляпти. Самаднинг ҳаётий позицияси бизни бундай нуқтаи назарнинг ижтимоий-психологик омиллари ҳақида ўйлаб кўришга ундайди. Қиссадан бунга етарлича жавоб топа оламиз.

³ Муҳаммад Дўст М. Галатепага қайтиш. – Т., Ф.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983, Б. 117.

Шунга кўра бутун асар контекстидан қаралса, Ғайбаровнинг Самад ҳақидаги оддий хабари ҳам, у билан боғлиқ хотиралари ҳам – барчаси Ғайбаровни Самадга қиёслашга олиб келади. Шунингдек, ҳар иккисини қиёслашда Самад қатнашмайдиган, лекин Ғайбаровнинг ижтимоий-маънавий позицияси яққол кўринган эпизодлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Шундай эпизодлардан бири Ғайбаров Самаднинг ўрнига маъруза ўқиган мажлис саҳнаси.

Ушбу эпизоднинг мазмун-моҳияти кишилардаги эътиқоднинг айрим жиҳатларини миф ва афсоналар мисолида таҳлил қилишдан иборат. Бу масалага ёндашувда Ғайбаров ва унинг устози Ҳайкал Ғаниевич ўртасида баҳс юзага келади. Ғайбаров бир пайтнинг ўзида маъруза ўқиши ва Ҳайкал Ғаниевичнинг эътирозларига жавоб беришига тўғри келади. Натижада, баҳс қадимги кишиларнинг тасаввурлари таҳлили бўлибгина қолмай, балки баҳслашувчи томонларнинг, қолаверса, тингловчиларнинг – шўро даври кишиларининг онгидаги “миф”ларга ҳам ишора қила бошлайди. Шунинг учун ҳам ёзувчи Аҳмад Аъзам “Ғайбаров нутқ ирод қилган мажлис саҳнасида авторнинг материалга нисбатан тазйиқи ортгани сезилади”⁴, деб ёзган эди. Назаримизда, муаллифни ҳаётда яқиндан билган Аҳмад Аъзам учун Ғайбаровнинг маърузаси ёзувчи бадиий ниятини “чайнаб бериш” бўлиб туюлган кўринади. Ёзувчини шахсан билмаган, замондошлари ҳақидаги ижтимоий-ахлоқий қарашларидан беҳабар ҳар қандай китобхон ҳам ушбу маърузани қиссанинг бошқа қисмлари билан боғлаб тушуниши эҳтимолдан йироқ. Масалан, танқидчи Санжар Содик Ғайбаров маърузасида қатор мантиқсизликлар кўради: “Умуман, исломшунослик бўйича фан кандидати бўлган олимнинг *бу қадар мужмал, қўпол, тартибсиз, узуқ-юлуқ лекция ўқишига* ишониш қийин. Иккинчидан, ўз илмий раҳбари, билимли кишилар олдида Ғайбаровнинг *кимга ва нима тўғрисида лекция ўқиётганини билмаган одамдек иш тутуши*, афсоналардан четга чиқмаслиги ғоятда ғайритабиий кўринади”⁵. Қизиғи шундаки, Санжар Содикнинг эътирозлари ушбу эпизоддаги Ҳайкал Ғаниевичнинг Ғайбаровга берган танбеҳларини эслатади: “*Маърузани ҳам ёлчитмадингиз. Фанда бунақа юзакилик кетмайди, ука. Ўргатяпти, деб ўйламанг, лекин шоирлик қилмасдан, исломнинг моҳиятидан келиб чиқиб гапирсангиз бўларди*”. Айни маърузада қўйилган муаммога ёндашувда Аҳмад Аъзамнинг муаллифга яқинлиги, Санжар Содикнинг эса Ҳайкал Ғаниевич каби Ғайбаровга, тўғрироғи, муаллифга танбеҳ бериши бизни баҳслашувчи томонларнинг нуқтаи назаридаги фарқ икки авлод дунёқарashi ўртасидаги фарқнинг натижаси эмасмикан, деган қарашга олиб боради.

Ҳайкал Ғаниевич – “мактабнинг кўпини кўрган”, катагонлар даврини ўз танасида синаган авлод вакили (“Соддароқ эканман, юбилей кечасида саллалди шоирнинг суратини бир арбобнинг суратидан тепароққа илиб қўйибман...”). Шу сабабдан ҳам у Ғайбаровнинг маърузаси давомида муттасил хавотир билан ўтиради, айниқса, эски рақиби Сотволдиевнинг тинг-

⁴ Аъзам А. Даврадан ташқаридаги одам. // Китобдан: Масъул сўз. – Т., 1987. – Б. 114.

⁵ Содик С. Ёшлар қиссачилиги ҳақида ўйлар. // Шарқ юлдузи, 1983, – №2. – Б. 163.

ловчилар орасида ҳозир экани унга тинчлик бермайди: “Ҳозир Ғайбаров ўзидан мамнун, айтаётган гапини жиддийроқ идрок этмаяпти, мабодо завқи хаддан ошиб кетса, *расмийроқ бир сафсата билан уни маҳв этишлари ҳам мумкин*. ...яхшиси, сопини ўзидан чиқариш керак, салгина норозилик, салгина таҳдид, яъники, қаттиққўл устоз эркатой шогирдига дашном берди, *уни ғоявий хатолардан сақлаб қолди*”.

Ҳайкал Ғаниевич ва Сотволдиев билан Ғайбаров ўртасидаги фарқ уларнинг “мактаб кўрган”ию Ғайбаровнинг ёшлиги, “мактаб кўрмаган”идангина иборат эмас. Ғайбаров Ҳайкал Ғаниевич мансуб авлоднинг қандай шароитда яшагани, ишлаганини яхши тушунади, бироқ уларнинг ҳали-ҳануз катагонлар даври кайфияти таъсирида яшашда давом этаётгани билан келишолмайди. Ҳар икки профессорнинг ўзаро муносабатларида диққат қилиш зарур бўлган жиҳат, Сотволдиев Ҳайкал Ғаниевичнинг *ғоявий душмани эмас, ғоявий хато топиб, зарар етказиши мумкин бўлган рақиби*. Улар орасидаги асосий зиддият илмий нуқтаи назардаги фарқ туфайли эмас, балки манфаатлар ўртасидаги келишмовчиликдан иборат. Ана шу келишмовчиликда шўроча *ғоявийлик* ҳар икки томон қўлида ҳам қуролга айланиши мумкин. Ғоявийликнинг қурбони бўлган Ҳайкал Ғаниевич ҳам, ғоявийлик қурбонига айланиш эҳтимолидаги Сотволдиев ҳам айна ғоявийликдан фойдаланиб, унинг воситасида нималаргадир эришиб яшашга ўрганган.

Ғайбаровнинг ҳар икки профессорга нисбатан кинояси улардаги ана шу номувофиқликни англаш натижасида юзага келган. У “ўн беш йил мактаб” кўрганини айтган Ҳайкал Ғаниевичга киноя қилмасдан туролмайди, “Баъзан бир қоп туршак ўғирлаб қўлга тушган кимса ҳам кўкрагига уриб, ўзини жабрдийда кўрсатади” дея кесатади. Ёки Ғайбаровнинг шахсига қизиқиб қолган, шогирдликка олиш эҳтимоли бўлган Сотволдиевга ҳам дарров ишона қолмайди. Яхши, бугун Ғайбаровдаги журъат, ўзига хос илмий нуқтаи назарни кўриб, унга нисбатан Сотволдиевда хайрихоҳлик туғилди, бироқ у эртага “иккиёклама онг” таъсирида Ғайбаровдан ўзига мослаб бошқа одамни ясаб олишга уринмаслигига ҳеч ким кафолат беролмайди “Сотволдиев домла ширин сўзга ўрганиб қолган, – дея изоҳ берди Ғайбаров. – Мени ҳафта ўтмай қувиб юборади”.

Нима учун “ғоявий хато қилиш” эҳтимоли бўлган Ғайбаров ўз маърузаси билан Ҳайкал Ғаниевични ҳам, Сотволдиевни ҳам симпатиясига эришади?

“Ислом демонологияси” ҳақида лоф урадиган шўро идеологияси талқини Ғайбаровни қониқтирмайди, унинг учун ғоявийликдан кўра асл моҳият муҳимроқ. У, умуман, мифнинг моҳияти ҳақида ўз *талқинини* беради. Бу талқинда ўз “мен”и, шахсияти кўринади. Айна шу жиҳати билан иккала профессорнинг ҳам диққатини тортади. Ўз шахсиятини қадрлаган, ўзида алоҳида “мен”ни кўра олган одамгина *ўзгада* ҳам бошқа бир “мен”ни, шахсиятни кўра олади. Демак, ҳар икки профессор ҳам ўзлари яшаб турган давр шарт-шароитларига қарамасдан, шахсиятини бутунлай йўқотмаган.

Самадда айна хусусият етишмайди, ўзгада ўзига ўхшаш бошқа “мен”ни кўра олмайди, “ўзга” деган тушунча унда айбдорлик, жавобгарлик ҳиссини

уйғотмаслиги учун атайин “ўзга”нинг қимматини пасайтиради. Менсимайдиган, писанд қилмайдиган мақомга туширади. Ғайбаровнинг атрофдагиларга муносабати, қандай мақомда эканидан қатъи назар, инсонда инсонни, ўзга “мен”ни кўра олишга асосланган. Унинг Ҳайкал Ғаниевичга, телба Мурод амакига, кўзи ожиз Қобилга муносабатида ана шу нуқтаи назарни кўрамиз. “Инсонда инсонни кўриш” ачинишдан фарқланадиган муносабат. Ҳар қанча киноя қилгани билан Ғайбаров Ҳайкал Ғаниевични бир инсон сифатида тушуна олади, айни пайтда Ҳайкал Ғаниевич ҳам Ғайбаровда ўзга бир “мен”ни кўра олишини, шахсиятига дахл қилмаслигини истади. Институт директори билан суҳбатда киноясиз гапиролмаслиги ҳам шундан. Киноя Ғайбаровга шахсиятини дахлсиз сақлаш учун ҳимоя механизми бўлиб хизмат қилади.

Самад ўзи ишлайдиган институт, умуман, илм аҳли орасидаги муносабатлар ҳақида гап очади. “Улар хушомадга ўчроқ. Ақлли ёшларнинг аксарияти ўжар ва худбин, улар илиқроқ гап айтиб юбормаслик учун хўрозланишади, гоҳо одобни ҳам унутиб қўйишади. Шу сабабдан баъзи катталар ўз атрофларида гирдикапалак бўлиб юрадиган одобли, аммо бориб турган хашаки ёшларга ҳомийлик қиладилар, уларни қулоғидан тортиб бўлса ҳам, тепага қараб судрайдилар. Бир кун қарабсанки, юксакликка эришган одобли шогирдлар ҳалиги одобсиз, худбинроқ, лекин аслида ақлли ва талантли ёшларнинг шўрини қуритади. Ўзаро қурашларнинг янги босқичи юзага келади”.

Самаднинг гаплари, умуман олганда, тўғри. У шўро даври воқелигининг моҳиятини белгилаган, айрим зиёлиларнинг ижтимоий-маънавий инқирозига сабаб бўлган омилларни яхши тушунади. Шунингдек, Самаднинг ўзи яшаётган, ишлаётган ижтимоий муҳит ҳақида англаганлари ҳали унинг тўғри ижтимоий позицияда эканига далил бўлолмайди. Бу ерда Самаднинг айни воқеликка муносабати ҳам муҳим.

Самад “ўзаро қурашлар”даги ўз позициясини очиқ айтмайди, аммо Ғайбаровга “Сен ҳам вақти-вақти билан катталарга илиқ гап айтиб туришни унутма” дея маслаҳат бериши қандай позицияда эканини кўрсатади. Қолаверса, юқорида тавсифлаган ҳолатдан у қадар норози эмаслиги сезилиб туради. Самад “ўзаро қурашлар”нинг худди унга дахли йўқдай, вазиятдан ҳеч қандай зарар кўрмаслиги аниқ одамдай гапирди. Суҳбат давомидаги ўзидан мамнун кулгиси ҳам шундан. Маъсумага Ғайбаров “ҳалигача кимлар биландир олишиб юрган”ини айтиш билан ҳам ўз ҳаётий позицияси оқим бўйлаб сузишдан иборат эканини ошкор қилиб қўяди.

Шу ўринда савол туғилади: нима учун Ғайбаров маъруза ўқиган эпизодда Самад йўқ? Буни Самад келолмагани учун Ғайбаровни ўрнига чақиртиришди, деб изоҳлаш соддалик бўлади. Ёзувчи бу тафсилот орқали “бир ўқ билан иккита куённи уради” – ҳам Ғайбаровни Ҳайкал Ғаниевич билан тўқнаштиради, ҳам Самаднинг ушбу саҳнада қатнашмаслигини таъминлайди. Самад Ғайбаров ва Ҳайкал Ғаниевич ўртасидаги тортишувда қатнашмаслиги, шўроча ғоявийликка муносабатда нуқтаи назари фарқли бўлган устоз ва шогирднинг баҳсида иштирок этмаслиги керак. Бу нарса, Самад ўз ҳаётий позицияси билан Ҳайкал Ғаниевичга ҳам, Ғайбаровга ҳам

яқин эмаслигини, у бундай баҳслардан, умуман, ташқаридаги одам эканини таъкидлаш учун зарур. Натижада, Самад китобхон онгида авлодлар ўртасидаги, дунёқарашлар ўртасидаги тортишувлардан четда бошқа ишлар билан банд одам ҳолида қолади.

Шўро даврининг зулмини татиб кўрганига қарамай, Ҳайкал Ғаниевич ҳам, Сотволдиев ҳам шўро идеологиясининг иллюзиясидан холи эмас, Ҳайкал Ғаниевичдаги шўроча ғоявийлик васвасасининг бир чеккаси шунга бориб такалади, яъни у ўз эътиқодида бир қадар самимий одам. Ғайбаровда эса устозлардаги иллюзияли ғоявийлик йўқ. У англашга, тушунишга уринади: қадим мифларга ишонган одамлар билан иши ва ўйи, тили ва дили бир бўлмаган замондош кишилар ўртасида фарқ қай даражада? Жавобдан кўнгли тўлмаган Ғайбаров ҳали ёлғонни билмайдиган тўрт яшар Саида, тили ва дили ўртасида фарқ йўқ Маҳанбой, Мурод амаки, Ибодилла маҳсум билан мулоқотдагина таскин топади.

Самадда устозлардаги иллюзия бўлмаганидек, Ғайбаровдаги эзгу умид ҳам йўқ. Унда катта авлоддаги “иккиёқлама онг”нинг янада юқорироқ даражаси кузатилади. Самад шўро даври *ижтимоий муҳитининг адолатсизлигини анлагани* ҳолда, ундан норози эмас, изтироб ҳам чекаётгани йўқ. Шунингдек, Самадда *вазиятдан фойда чиқариш истаги йўқ эмас*, тўғрироғи, аллақачон фойда чиқаришга ўрганган, унинг “изтироб чекмаслиги” шундан далолат. Ундаги онгнинг иккиёқлама хусусияти қуйидагича: бир томондан, у шўро тузуми воқелигидаги ижтимоий адолатсизликни яхши англайди, иккинчи томондан, бундан фойда чиқаришга интилади. Агар Самадга хос фикрлаш тарзини назарда тутсак, у ижтимоий муҳитнинг адолатсизлигига кўшадиган ўз ҳиссасини ҳам “ахир муҳитнинг адолатсизлиги учун мен айбдор эмасман-ку” тарзида оқлаб олишига шубҳа йўқ. Муҳитнинг моҳиятини жуда яхши тушуниш унга ўз танлови учун маънавий масъулият, жавобгарликни зиммасидан соқит қилишга ёрдам беради.

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, муаллиф “Галатепага қайтиш” қиссасидаги Самад образи орқали шўро даврида маънавий инқирозга учраган айрим зиёлилар онгидаги “миф”ларнинг асл моҳиятини таҳлил қилди, шунингдек, улардаги ўз маънавий-ахлоқий танлови учун масъулият ҳис қилмасликнинг ижтимоий-психологик омилларини очиб берди.

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Дилрабо МИНГБОЕВА

1980 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини битирган. “Ёмғирзор” шеърый китоби наишр этилган.

Исминг ишқми?

* * *

Эй, осмон, бепоёнсан, чорлайсан,
Бағрингдаги қушман, Ватансан.
Нега термиламан ерга мен нолон,
Заминга қўнмоқни иштайман шу он?
Сени соғинаман ерда эй, само,
Сени соғинаман кўкда момо-ер.
Қўнимсизман.

Эй, дарё, азимсан, мурувватлисан,
Интиқларга ҳаёт меҳр берасан.
Нега юрагинг тубида яшаган
Қумни сувга ташна этасан?
Сени соғинаман кўксингда дарё,
Сени соғинаман, саҳроман гўё.
Қақрокман.

Эй, тоғлар, виқорли, юксаксиз,
 Сабоқ олар бардош ҳам сиздан.
 Нега тошсиз – қаттиқ, ахир, нозик
 Лолаларнинг баргин эзасиз?
 Сени соғинаман бағрингда эй, тоғ,
 Сени соғинаман, қалбим тўла доғ.
 Сўлғинман.

Эй, ҳаёт, билмайсан вафо нелигин,
 Сени севаман, севаман! Ва, лекин,
 Нега қазосин сезган ташнақалбдан
 Отилиб чиққан сўнгги ҳайқирикдек
 Ёлғизман?!

Шамол ва аёл

Ёзда интиқ кутилган
 меҳмондек келдию шамол
 деразадан ўғринча кириб,
 “кутаётир”, деб, қилди хаёл.

Гуссалари каби қоп-қора
 сочларини йиғиб олдию
 тўшагига бепарво кириб,
 хатто қараб қўймади аёл.

Бошин олиб кетди шамол,
 сезмай ўтди буни аёл...

Умр бўйи кутди аёл,
 сезмай ўтди буни шамол...

* * *

Тоғлар – қайиқ,
 олам тўла кўзёшдир,
 йиғламади,
 кўзларим борми менинг?
 Бир қуш эди,
 кўнгил учди,
 сени ичдим –
 маъшуқ бўлдим,
 ҳажр ишки
 менга тушди.

Севгим – осмон,
 бошим саждада ердир,
 сиғмади,
 пешонам йўқми менинг?
 Ишим мени ишқ эди,
 сендан кечиб,
 сени ичдим –
 кўшиқ бўлдим,
 атрофимда
 тўртга томон
 ўйин тушди.

Кутиш

Қадам товушларинигина эшитиб,
 яшаш мумкин бўлган манзилда
 сўзлашни унутдим!
 Қушлар овозида сени чорлаб,
 япроқлар қарсаги,
 сувлар созида куйлаётган мен!

Ёмғирларда эгиб қаддини
 сариқ сочларини ёйганча
 сени кутаётган дарахт мен!
 Борлигимни билармикинсан,
 юрагингга етасан қачон?
 Сен босиб ўтаётган тупроқ мен!

* * *

Узун соғинч сочларингми?
 У дунёю бу дунёда яшаш ишқми?
 Айрилиққа
 ёмғир этиб сочгил мени,
 не бўлиб унай?
 Қишларингга қўй экиб,
 гуллай, гуллай!

Карвон борар ҳижрон чўлларидан,
 сарбон келар сомон йўлларидан...

Соғинч сенинг сочларингми?
 Исминг ишқми? Исминг ишқми?
 Бу ҳайронлик умримни
 бармоғингда қоқиб юбор!

Бир Мажнунлик бўлмаса
инсонликка қандай кўнай?

Карвон борар ҳижрон чўлларида...

Каштадўз

Қисматимни тикиб ҳаёт – матога,
завқ олар маҳалда,
қаварган қўлларимга
қараб йиғлайман.

* * *

Ой кезиб юрибди менинг қасдимда,
тундан қайга беркиниб бўлар:
ё ёрилтош, ё сўзга?!

Юрагимдир бўм-бўш қадах:
на муҳаббат ва на май,
унга фақат шафқат қуйинг.

Қуёшнинг нур-иплари
ямар дилнинг жандасини
сўқар чокни –
санчилар ой ёғдуси оғриқ бўлиб.

Ой кезиб юрибди менинг қасдимда.
тундан қайга беркиниб бўлар:
ё ёрилтош, ё сўзга?!

Дилрабо Мингбоева шеърларининг моҳияти “қадам товушларинигина эшитиб, яшаи мумкин бўлган” сифатга менгзайди. У гоҳ дарахтга, гоҳ шамолга, гоҳ тақлидчи болага, гоҳ эса қушга айланади:

*Қадам товушларинигина эшитиб,
яшаи мумкин бўлган манзилда
сўзлашни унутдим!
Қушлар овозида сени чорлаб,
япроқлар қарсаги,
сувлар созида куйлаётган мен!*

Мазкур сатрларда мисли чинни идиши жаранги бордек, ўқиғач, кўнглингизда нозик бир садо қолади. Дилрабо Мингбоева бир шеърда: “Бир Мажнунлик бўлмаса, инсонликка қандай кўнай?” – деб хитоб қилади. Балки бу сўзлар шоира ижодига энг тўғри таъриф бўлар.

Фароғат КАМОЛ

Умр ўтаверар дақиқа сайин

Муҳаммад ЖАЛОЛЗОДА

Ватан

Сен мен учун ягонасан, ягона Ватан,
Бағрингда улғайдим, онасан, она Ватан,
Зардан аъло дурдонасан, дурдона Ватан,
Гар йиқилсам, парвонасан, парвона Ватан!

Боғи роғли диёр кўпдир ушбу дунёда,
Барчасидан ўзинг улуғ, ўзинг зиёда,
Тупроғингдан меҳр топгум, кезиб пиёда,
Билингайдир сенинг васфинг нурда, зиёда!

Гар кўрмасам, бир кун сени, бўлгайман хумор,
Тупроғингни кўзга суртгум, айладим тумор,
Сувинг ичиб шифо топдим бўлганда бемор,
Шаҳарларинг обод, гўзал айлади меъмор!

Икки дарё орасида гуллаган диёр,
Меҳр ила мурувватли элингдир бисёр,
Эл-юрт фаровон: кунда тўй, кунда ёр-ёр,
Сенда мангу янграйдур ўлан ва алёр.

Сен – ўзингсан обод диёр, Шарқда машғал,
Агар жаннат ерда бўлса, сенсан ўшал!
Ер шарининг узугига ёқут кўзсан,
Сен – қалбимнинг истиқболи! Ширин сўзсан!

Умид

Нигоҳимга жо бўлдинг офтоб мисол,
Қаршингда лол бўлиб тош каби қотдим.
Гўёки чакмоқдек бўлдику висол,
Руҳим аршга чикди, ўзим йўқотдим.

Яна ўша ҳолат, яна шошилдинг,
Лаҳзада кўзимдан бўлдингку ғойиб.
Юракка армоннинг туморин илдинг,
Танҳо қолар бўлдим бечора ғариб.

Ва, яна ташналик ҳамроҳим ҳижрон,
Юрарман мосуво, келолмай хушга.
Кошкийди, мен учун топибон имкон,
Шояд кирсанг эди, бир бора тушга.

Биламан, чеки бор ҳатто уммоннинг,
Поёни бор эрур, ўшал саҳронинг,
Аммо, лек, чеки йўқ азоб, ҳижроннинг,
Мен учун раҳми йўқ кўзи шаҳлонинг.

Умидвор кўзларим сенга интизор,
Қуш каби талпинар, бечора юрак.
Балки келармисан, келганда баҳор,
Умидим узмайман сендан, эй, малак?!

Андижон

Тохир ҲАҚБЕРДИЕВ

Табассум қил

Табассум қил, қаҳрингдан кечгил,
Ўз жонингга берма азият.
Адоватинг тугунин ечгил,
Пайдо бўлсин ширин, соф ният.

Табассум қил, умринг узаяр,
Сафларингда дўстларинг қатор.
Соғлигингни табассум таяр,
Тўрт фаслда кўнглингда баҳор.

Табассум қил, дунёнинг юзи –
Қирлар тўла лолақизғалдоқ.
Нур кўрмаган ғорнинг оч кўзи,
Сен кирганда, нур сочар чирок.

Табассум қил, дўсту душманинг –
Дўст бўлишиб ёнма-ён кетар.
Кўкрагингда ўсган Ватанинг
Манзилларга қалб билан етар.

Ранг-баранг китоблар

Дарахтлар гуллайди, ранг-баранг, қийғос,
Болари сўради тотли шарбатин.
Қанотлар сарғиш ранг, гул чанги – либос
Сира канда қилмас ширин одатин.

Ранг-баранг китоблар жавондан боқар,
Ким мени ўқир, деб, кутар интизор.
Улар ҳам дарахтдай, шарбати оқар,
Ширасин сўролсанг, умрингдир баҳор.

Самарқанд

Тошпўлат НЕЪМАТ

Юрак тори

Юрак – жуфт тор,
Чертилса дилдан,
Кўнгилларни айлагай асир.
Лек, бир тори узилса бирдан,
Юрак ва тор қолади басир.

Ҳар юракнинг жуфт тори бордир,
Ғам, шодликни этар ифода.
Юракка ишқ ва ҳижрон ёрдир,
Ҳижрон – оғу, муҳаббат – бода.

Эзгуликни этар тараннум,
Ул торга гар етмаса озор.
Юрак торин сайратар ҳар зум,
Ватан, халқ, дил севган дилдор.

Борар эдим

Учмоқ бўлсанг, бўлайин қанот,
Кучмоқ бўлсанг, бўлайин висол.
Ёнгинангда қолай умрбод,
Ишқ аҳлига шу эрур иқбол.

Ғаюрларга сездирмай, асло,
Рухсорингга тўйгунча боқай.
Кошки, бўлсанг мен каби шайдо,
Оташ бўлиб қалбингни ёқай.

Севгимизни сезиб онанг дер:
“Ким севгилинг?” Айтса ўшал зум.
Боқсанг қалбинг зимнига дилдор,
Борар эдим, бош эгиб ўзим.

Тошкент

Ханифа УММАТҚУЛОВА

Унутманг

Умр ўтаверар дақиқа сайин,
Одимлаб борамиз қарилик сари,
Ортда қолганларга парво қилмайин
Кетамиз, сўнг унут бўлади бари.

Кейин яна олға ташлаймиз қадам,
Янги ҳамроҳлар-ла бўлиб андармон.
Эски ҳамхонадан, эски сирдошдан
Кечиб кетганимиз билмаймиз қачон.

Қачондир кўнгилни чулғайди ҳадик,
Қачондир оқсайди умр қарвони.
Шунда бошимизда турганича тик
Ҳисобин сўрайди вақтнинг ҳар они.

Шунда ёдга тушар унут ваъдалар,
Шунда армон бўлар бой берилган бахт.
Қайсидир кўнгилда бизга аталган
Сўнг эса йўқловсиз, нураб битган тахт.

Барчаси, барчаси тушади ёдга,
Гарчи надоматлар, пушаймон бекор.
Тонггача чироғи ўчмас дарчани
Сўнгги дамда қоқиб ўтайлик бир бор.

Шу дарча ортида ўтирар кимдир,
Кимнидир соғиниб, йўлга кўз тутиб.
Ўшёрроқ бўлайлик азиз одамлар,
Бизлар қўймадикми уни унутиб?..

Қўшни кампир ва куз

Ўали бошланмади бўрон, довуллар,
Япроқлар олмади ҳали сарғиш ранг.
Умрнинг ҳосилин йиғар пайтида
Энг сўнгги япроқдек турибди аранг.

Сувлар зилоллашиб улгурди ана,
Қирқма шафтолилар етилди хил-хил.
Унинг юрагида яшар биргина
Раҳматли чолига нарз қилинган дил.

Саратон тафтини унутди тошлар,
“Бешик тебрат”ларнинг авжида рақси.
Жўхориюядан дўмбиллаб қайтган
Қўзичоққа келар итнинг ҳаваси.

Бариси ўхшайди бири-бирига,
Кампир – кузга ўхшар, кузчи – кампирга.
Девордан боқаман хавотирланиб:
“Кетиб қолмасайди, куз билан бирга”.

Фаргона

Алишер НУР

Дўстлар, бўлинг саломат

Баҳор келса, қизғалдоқлар гилам тўшар қирларга,
Дарёларнинг тўлқинлари оро берар дилларга,
Товусмонанд камалаклар ҳавас қилар гулларга,
Баҳор билан бошланади, аслида, бахту омад,
Гул ёшликнинг кучоғида, дўстлар, бўлинг саломат.

Қалдирғочнинг қанотида ўйноқлайди шамоллар,
Булутларнинг оқ отини сўроқлайди хаёллар,
Муҳаббатнинг боғларида хуш ифродир аёллар,
Аёл борки, кенг оламда тўкис бўлар бахт-омад,
Гўзалларнинг ардоғида, дўстлар, бўлинг саломат.

Ўрикларнинг шохларига кўйган оқлик қор эмас,
Сохта ёлғон, мақтовларга олам аҳли зор эмас,
Сулувларнинг сунбул сочи жон олгувчи дор эмас,
Висол сари етаклайди ишқ мулкида бахт-омад,
Лаҳзаларнинг кадрин асраб, дўстлар, бўлинг саломат.

Толбешиқдан эшитилар гўдакларнинг овози,
Алла билан ҳамоҳангдир келинчакнинг дил рози,
Мард йигитлар иродаси – бургутларнинг парвози,
Парвозларнинг калитидир бу дунёда бахт-омад,
Юксак-юксак чўққиларда, дўстлар, бўлинг саломат.

Айтишув

О, вужуд! Юракнинг кўрғони,
Деворларинг бўлсин мустаҳкам.
Эзгуликнинг оташ вулкони
Мулкинг узра уй курсин кўркама.

О, юрак! Туйғулар сарбони,
Қувонч, шодлик бўлсин йўлдошинг.
Матонатнинг улкан қарвони
Қўллаб турсин сабру бардошинг.

Сирдарё

Саломжон Менгнор ТЕРМИЗИЙ**Тўртликлар**

* * *

Инсонлик асоси – ақли қалб ҳар он,
Илм-ла бўлгувси пок ва нурафшон.
Парваришин боғбон яхши қилган боғ –
Яшнар, ҳосили ҳам бўлар фаровон.

* * *

Ожизларга етса яхшилик ҳар дам,
Шодлигу орзудан, асло, бўлмас кам.
Барака ёмғири шарофатидан
Сахролар бағрига барқ урар кўклам.

* * *

Сийрат мазмунидир дунёнинг инсон,
Ҳаёт моҳияти унда намоён.
Поя дуркунлиги илдиз туфайли,
Мағизсиз ҳар данак ер билан яксон.

* * *

Бир майса авжидан ҳайратда қолсанг,
Яхшидир тафаккур дўлига солсанг.
Бахтлисан, яшашдан мақсад ибратин
Қуёшга талпинган майсадан олсанг.

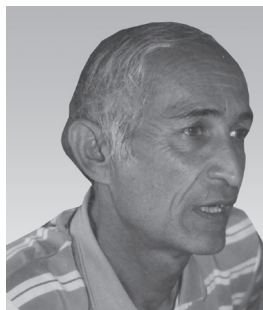
* * *

Комиллик талаби риёзат, заҳмат,
Илму, маърифату, тафаккур, меҳнат.
Қудуқ ковлаб, тоза сувга етгунча,
Учрагай қанчалар гилу тош қат-қат.

* * *

Нафс, бойлик дудидан қорайган ҳар дил,
Оқармас, ювмаса жасорат, эй, дил.
Сабр қуйиб турар инсоф сувини,
Маърифат улашса сарбасар ақл.

Сурхондарё

Омон МУХТОР

Ўзбекистон давлат мукофоти лауреати. 1941 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Чорлар қуёшли йўллар” шеърӣ тўплами, “Нигоҳ”, “Қушлар ва тушлар”, “Ҳаёт дарвозаси” каби ҳикоялар тўпламлари, “Учқур поездлар”, “Вазифа” сингари қиссалари чоп этилган. “Йиллар шамоли”, “Кўзгу олдидаги одам”, “Минг бир қиёфа” каби романлар муаллифи.

Сизга айтадиган гапларим

* * *

Келдингизу кетдингиз, мана,
Сиз учун қисматдир куйганим.
Мен сизни ўйлайман. Ва, яна
Юрагимга кўчар ўйларим.

Қотган кўзларимда бир нигоҳ,
Бир табассум. Лабларки, ақиқ.
Мен ўйларга толиб, баногоҳ,
Бунинг барин кўраман аниқ.

Ҳис – дард, юракдаги ғалаён,
Тонгги қушлар каби бир улфат.
Лекин, сизга қилмасман баён –
Бу қандай бахт, бу қандай кулфат?

* * *

Ёмғир қамчи солди заминга,
Шамол қоқиб булут чангини.
Камалакми, эслатди менга
Сизнинг кўйлагингиз рангини.

Мен югурдим, осмонга учиб
Тўқмоқчидек юрак зангини.
Лекин, қолдим булутни қучиб...
Дарров кийдингизми янгини?

* * *

Йўқ, сиз эмас алдамчи,
Сиз – самимий, мулойим.
Лекин тортиб арғамчи,
Йўлни боғлайсиз доим.

Балки, тортилган қатим,
Дерсиз, оддий бир шумлик.
Балки, менинг қисматим –
Интилишга маҳкумлик...

* * *

Кўзларимдан нур ёғилмайди,
Бўлганида қалбада сукунлар.
Сизни айни соғиниш пайти –
Ёмғирли шу кунлар.

Сиз кириб келасиз, албатта,
Шундай кунда. Енгил, беозор.
Ёмғир тиниб, кўзларимдан
Катта-катта
Ёға бошлайди қор.

* * *

Иккимиз
бир-бировдан
айри.
Айрилиқ, дегани, шу экан.
Энди зерикарли боғ сайри,
На гул қизик, на тикан.

Энди узоқ ерда ўт ёнгандек.
Менга қийин. Балки сизга қийин.
Ҳар ҳолда

иккимиз ҳам

уйғонгандек,

Ширин бир туш кўргандан кейин.

* * *

Юрагим
қандиллар порлаган –
гўёки қадим бир обида.
У сиздек санамни чорлаган,
минг йиллар кўрганча хобида.

Не керак,
не учун
бундай хоб –
қоришган чин ҳолат ва сароб?
Ҳеч

юрак чекарми

изтироб –

Шунчалик
муҳаббат бобида?

* * *

Менга бўйсунмасдан пичирлар,
Сизнинг исмингизни лабларим.
Шунда еру кўкни кучарлар
Сизга айтадиган гапларим.

Сизга бағишлаган садолар,
Шунда юрагимдан кўчарлар.
Сизни деб яшаган нидолар –
Ногаҳон қуш бўлиб учарлар.

* * *

Шабнам тушиб,
офтоб остида
ярақлаган худди найзалар –
кўтарилар яшаш қасдида
ердан бир кун тиниқ майсалар.

Муҳаббат деб аталган бир сас
майсаларга келар дахлли.
Мақтанишни табиат билмас,
бўлса ҳамки, биздан ақлли.

* * *

Юракни бир олдингми,
Олавергин жон-жон,
Юракда бир қолдингми,
Қолавергин, жон-жон?

Майли, бўлса ҳам арқон,
Майли, бўлса ҳам занжир –
Бўйнимга бир солдингми,
Солавергин, жон-жон?

Мени толдирдингми сен –
Бўйин эгсам мен фақир?
Кейин, ўзинг толдингми,
Толавергин, жон-жон?

* * *

Дераза ортида кечадан буён
Қор урмоқда гирдибод.
Унут эртақларга
 кириб яна жон,
Гўё тирилган Ғирот.
Худди қўл еткудай –
 силамоқ бўлсанг,

Учкур отнинг ёллари.
У турар қаршингда депсиниб дилтанг...
...Бу –
 қишнинг хаёллари!

* * *

Муҳаббат келгандан.
ҳаёт мактаби:
бир боқсанг кўркамдир,
бир боқсанг хароб.
Сизга юрагини бермаслик каби,
Сизга юрагини бермоқлик азоб.

Қаршимда жонланган
сахро бепоён,
Мени телба этган,
мени банд айлар.
Гоҳ кўксимда рубоб янграйди шоён,
Гоҳ эса кўксимда инграйди найлар.

Тобакай, бу ҳолат
этади давом.
Балки, у мангудир?
Йўқ менга нажот.
Сиз – менинг бўғзимда тиқилган калом,
Сиз – менинг кўксимда жойлашган ҳаёт.

Наим КАРИМОВ

Беруний мукофоти лауреати, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби. 1932 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎЗМУ) битирган. Олим ўнлаб китоблар, юзлаб мақолалар муаллифи. Мустамлакачилик даври қурбонлари хотирасини абадийлаштириши йўлидаги хизмати учун “Эл-юрт ҳурмати” орденига сазовор бўлган.

ОТАХОН ШОИР

(Ҳабибий таваллудининг 125 йиллиги муносабати билан)

Тарих қаърига кирган мустабид тузум сиёсати Ҳабибий сингари арузнавис шоирларга ҳам эркин ижод қилиш имконини бермади. Аруз оҳанглирига “колхоз”, “трактор” сингари ўша даврнинг тимсоли бўлган сўзларни қўшишни талаб қилди. Ҳар бир ғазалида “партия”, “коммунизм” сингари сўзлар янграб турмаган отахон шоирлар газета ва журналларига яқинлаштирилмади. Ҳабибий ҳам ўтган даврнинг шундай нағмаларига чидашга мажбур бўлди.

Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Ҳабибий 1890 йили Андижон вилоятининг Қўқонқишлоғида дунёга келган. Отаси Холмуҳаммад Муса ўғли шеърятга, мусикага, аскияга ҳавасманд эди. Шунинг учун, ўғлини қишлоқда очилган мадрасага берди. Мадрасада, Лутфий, Навоий, Муқимий ва Фурқат ижодини яхши билган, ўзи ҳам мумтоз халқ қўшиқларини севиб куйлаган мулла Мамад Асқар ўғли сабоқ берар эди. Зокиржон кейин Андижондаги Жоме мадрасасида, сўнгра Қўқондаги Мингойим мадрасасида билим олди. Аммо, 1906 йилда отаси вафот этгач, таҳсилни чала қолдириб, оиласи бағрига қайтишга ва рўзғор тебратишга мажбур бўлди.

Тақдир одамзотни аёвсиз синовлардан ўтказибгина қолмай, бахтли учрашувларни ҳам ҳадя қилади. Ҳабибий покиза, камтар ва камсуқум инсонлиги сабаб, умри давомида маърифат ва маданиятни ардоқловчи, шу оламга мансуб кишилар даврасида яшади, улар саховатидан баҳраманд бўлди. Ҳабибий дунёга келган кезларда Андижонда Абдураззоқ Бимий, Мунтазир, Маманазар қори сингари шоирлар эл оғзига тушган, улар қаламига мансуб ғазаллар Қўқонқишлоққа ҳам етиб борган эди. Қўқонқишлоқ Жалолобод, Арслонбоб ва Бозорқўрғоннинг серкатнов йўлида жойлашгани учун санъат аҳли Ҳабибий туғилган қишлоқда кўниб, назм ва наво кечаларини ўтказар эдилар. 1876 йилда туғилган истеъдодли шоир Зокирий сабаб Қўқонқишлоқ

Андижоннинг адабий марказларидан бирига айланди. Ҳабибий, Анисий, Махжурий, Ғарибий сингари бўлажак шоирлар ана шу адабий муҳитдан озиклана бошлади.

1917 йилдаги воқеаларга қадар ўзбек адабиёти шундай адабий тўғараклар ва давраларда яратилиб, сўнг энг яхши асарлар умумўзбек адабиёти хазинасини бойитиб борди. Бу тўғаракларда навоийхонлик, бедилхонлик, фузулийхонлик ўтказилиб, маҳаллий шоирлар бадиий маҳорат сирларини ўрганардилар.

Ҳабибий ғазалларидан бирида шундай адабий гурунглари тасвирлаган:

*Шу кун қилдик ажойиб, янги-янги ошино суҳбат,
Нечук суҳбат, синиқ дилларга гўё мўмиё суҳбат.*

*Улашди кунга тун, гаҳ аския, гоҳи ғазалхонлик,
Бағишлаб базм элига ранг-баранг завқу сафо суҳбат...*

Зокирий, Махжурий сингари шоирлар тез-тез гурунглашиб, мумтоз шоирларнинг асарларини маъно чуқурлиги, шакл сеҳркорлигидан ҳайратга тушиб, ғазал машқ қилар эдилар. Зокиржон Холмуҳаммад ўғли ҳам шу даврага қўшилиб, ҳаёт маъносини шеърият бўстонидан ахтарди.

Бу ҳақда Ҳабибий шундай ёзади: “Баҳор фаслининг серманзара дамларида дўстим Мамасоли Эрданов хонадонидаги чорпояда ўтириб, дам-бадам устозимиз Қори Зокирдан шеърият илмидан, айниқса, аруздан таълим олардик. У ўз шоғирдининг янги битган шеърларини диққат билан ўқиб чиқар, кузатар эди. Юмалоқ ва чапдаст панжалари билан қалам ушлаб, жиддий тузатишлар киритар эди. Аруз ҳақида сўроқ бошлаб, топган сермазмун, сермаъно сўзларни ишлатишдаги жавобларимизни сабр-тоқат билан тинглар, тўлдирар эди. Ҳар доим у: “Баҳорни бепарволик билан ўтказиб юборма, баҳорда хислат кўп”, дер эди. Мана шу устоз ва Қўқонқишлоқдаги адабий муҳит таъсири мени ҳам кўпроқ арузда ижод қилишимга сабабчи бўлган. Менга фасли баҳорнинг кўзни камаштирадиган манзаралари ажойиб илҳом бахш этган.

Марҳум Қори Зокир ака хушқомат, олижаноб, олийҳиммат ва камтар табиатли бўлиб, умрининг охиригача Алишер Навоийнинг мухлиси бўлган. У, айниқса, Навоийнинг “Ҳамса”сини кўп ўқир эди. Каминага ҳам Навоий асарларини, унинг фалсафий мулоҳазаларини пухта ўрганиб олишда йўлбошчи бўлган”.

Шундай устозлардан поэтик маҳорат сирларини ўрганган Ҳабибий ҳам қалам тебратди. Бахтига, Қўқонқишлоққа яқин жойларда Анисий, Улфатий, Сайфий сингари шоирлар умргузаронлик қилишар эди.

Зокиржон Холмуҳаммад ўғлининг ғазаллари шу адабий давра қатнашчиларига манзур бўлгач, 1913 йилда ўзига “Ҳабибий” таҳаллусини олди. Аммо, 1938 йилга қадар бирор шеърини эълон қилиш ёки шеърлар тўпламини нашрга тайёрлашни ҳаёлига ҳам келтирмай яшади. Шу тарзда ойлар, йиллар ўтди. Ҳабибий ва унинг қаламкаш дўстлари олган ада-

бий билим, улар эришган ижодий ютуқлар овозаси Тошкентга ҳам етиб борди.

1938 йили Алишер Навоийнинг 500 йиллик тўйи муносабати билан Ҳабибий ва унинг қаламкаш биродарлари улуғ шоир меросини ўрганиш, нашрга тайёрлаш учун Тошкентга таклиф этилди. Ҳабибий адабиётшунос В.Дадабоев билан

“Ғазал ва замон мадҳи” деган суҳбатида ҳаётининг юлдузли кунларини эслаб, бундай деган эди: “Мен оддий деҳқон эдим. 1938 йилда мавлоно Навоийнинг 500 йиллик тўйлари муносабати билан Навоий комитети тuzилган экан. Шу комитетга Навоий асарларини ўқий оладиган ва тушуниб мағзини чақа оладиган адабиётчи ва адабиётшунослар керак бўлиб, Андижондан беш кишини таклиф этдилар. Бу таклифга биноан ҳамшаҳарларим ва суҳбатдошларим шоир Маҳжурий, Улфатий ва Анисийлар билан камина ҳам Тошкентга келдим. 1938-1941 йилларда Навоий комитетида илмий ходим бўлиб хизмат қилдим. Устоз шоир ижоди билан пухта танишишим, турли қўлёмаларни ўқиб, мутолаа қилишим давомида ўзим ҳам пича шеър машқ қилдим. 1939 йилда Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлдим...”

Шу давр ичида Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Собир Абдулла, Уйғун каби шоир ва фозиллар билан танишиб, улар билан мулоқотда бўлдим. Бу, мумтоз адабий меросимизни пухта ўрганишимга ҳам, шеърят бўстонига кириб, ижод сирларини эгаллаб олишимга ҳам кўмаклашди. Шулар туйғайли мен, Собир Абдулла ифодаси билан айтиш жоиз бўлса, “Деҳқондан чиққан гўзаллик шоири” бўлиб етишдим”.

Ҳабибий адабиётшунос олимнинг: “Сизнинг ғазалларингизни ўқиганда, уларнинг беихтиёр куйга тушиб бораётганини сезиб қоласан киши”, деб бошланган мулоҳазасига жавобан бундай деган эди: “Кўшиқбоп шеърларни мусикий безаксиз, куйсиз тасаввур этиб бўлмайди. Ҳар қандай яхши ғазал жозибали куйга эга бўлгандагина хонандага илҳом, кўшиқ шайдосига завқ бағишлайди, ғазалнинг умрини узайтиради. Классик адабиётимизда танбур ва дуторнинг мусикий садолари остида ғазал битилганини, шеърхонлик қилинганини биласиз. Ғазал подшоси Алишер Навоий ижодхонасида эса “Савту ажам”, “Савту наво”, “Шашмақом” куйлари янграб турган... Ана шуларни эътиборга олсак, қадим-қадимдан бери ғазал қонига мусиқа садолари сингиб кетганини кўрамиз. Менинг ғазалларим ҳақидаги фикрингиз юзасидан шуни айтишим керакки, мен ҳам бошқа кўшиқчи шорларга ўхшаб ўзимча куйлаб ёзаман”.

Ғазал лирик шеърятнинг узоқ тарихга эга жанри. У шу давр мобайнида жиддий ўзгаришларга учрамади. Юқорида такидланганидек, фақат мустабид тузум даврига келиб ғазалдан янги замон ғояларини куйлаш талаб этилди. Фикр ва туйғунинг теранлигига асосланган ғазал беқасам тўнини ечиб,

шиорлардан тикилган либосни кийиб олгандек бўлди. Шундай ғазаллар, афсуски, Ҳабибийнинг адабий меросида ҳам йўқ эмас. Шоир аруз табиатини, қонун ва қоидаларини билмаганлиги учун эмас, жорий мафкуравий даврнинг тазйиқи остида шундай ғазалларни ёзишга мажбур бўлган. Аммо агар “Ғазал ва замон мадҳи” деб номланган суҳбатга назар ташласангиз, кекса шоирнинг аруз қоидаларини билгани ҳам, замонавийлик ва бадий соддаликка “интилган”и сабаблари ҳам аён бўлади. “Арузчи шоир кичик бир ғазални ёзиш учун ғазал қонун-қоидаларини билишдан ташқари, замон талабларини ҳам, ғазалхонларнинг руҳий ҳолатларини ҳам билиши лозим. Халқ шеъри руҳида ё ҳозирги шеъриятимизнинг бармоқ вазнида ёзишнинг қулайлиги деймизми, осонлиги деймизми, шундаки, бундай асарларни катта ҳам, кичик ҳам, колхозчи ҳам, олим ҳам тушунаверади. Арузни эса ҳамма ҳам тушунади, дейиш қийин. Унинг ўзига яраша ўқувчиси бор. Арузчи шоир ўқувчининг маданий савиясини, билимини, таъбини, кўнгил торларини ҳисобга олиши, шу торларни чертиши керак. Адабиётимизнинг бир бағрида бармоқ вазни, иккинчи бағрида аруз вазнининг бўлиши шоирларимизнинг катта бойлигидир. Мен ҳам шу бойликдан бебаҳра қолмай, аруз билан бармоқда баравар ижод этишга интилдим. Аммо менинг қалбимни аруз эгаллаб олган. Бунинг сабаби шундаки, мен шеъриятга жазм қилган йилларда шеърий базмларнинг тўрида аруз ўтирар эди”.

Шоир ғазаллари замондошларининг маданий савиясига, билимига мўлжаллаб ёзилган. Ҳабибий кўпни кўрган, доно киши сифатида ғазаларида бу дунёда кураш ҳам, машаққат ҳам, ғолиб ҳам, мағлуб ҳам, заҳар ҳам, новвот ҳам, ўлим ҳам, тухмат ҳам – ҳамма нарса рўй бериши мумкинлигини айтади:

*Кенг жаҳон бўлмиш кураш майдони, билмам, сир надур,
Шонли инсон бир томону, даҳру даврон бир томон.*

*Бир-бирига найзабозликдур, бани одам, кўринг,
Илму урфон бир томону, жаҳлу нодон бир томон.*

Ёки:

*Ўйласанг, дунё тилсиму, турли бойлик – коинот,
Ҳар ким ўз таъбига лойиқ олади заҳру набот.*

*Баъзилар олса наботу баъзилар заҳр олдилар,
Ибрат ол: ким хоину кимга хиёнат келди ёт.*

Ҳабибий ўқувчида ҳаётдаги паст-баланд воқеалар ва кишилар тўғрисида тасаввур уйғотиш билан бирга уларга виждонли, жасур, бир сўзли инсонлар ҳам борлигини айтишни унутмади. У шундай инсонларни эъзозлашда ўзининг шоирлик бурчини кўрди:

*Ақду сўз бирла жаҳон бўстонида инсон азиз,
Келди бу инсон азиз, андоғки, танда жон азиз.*

*Сўзида бўлса ишончу, аҳду паймонда вафо.
Қилгуси ҳар жойда бундоқ аҳд ила паймон азиз.*

Шубҳасиз, зиддиятлар, курашлар, хиёнатлардан холи бўлмаган замонда яшаш осон эмас.

Мумтоз ўзбек шеърлятидаги ғазалларнинг ўзига хос хусусиятларидан бири ва муҳими агар улар, чиндан ҳам, юксак шеърлят намуналари бўлса, уларда нозик туйғулар билан бирга ҳайратомуз фалсафий маънолар ҳам яширинган. Бу ғазаллардаги айрим байтларнинг маъзини чақсангиз, олам-олам маъно чиқади. Халқ узоқ асрлар мобайнида шундай ғазалларни куйлаб келган ва фақат мусикий товланишларидан эмас, балки даставвал улардаги маъно бойлигидан мутаассир бўлган.

Ҳабибий ҳам ўз ғазаллари бағрига шундай фикрларни сингдиришга, замондошлари қалбини эзгу туйғу ва кечинмалар тасвири билан тўлдиришга интилди.

У умри мобайнида жуда кўп ғазал ва мухаммаслар, мусаддас ва таржеъбанд, мурабба, рубой, маснавийлар яратди. Бу асарларнинг бизга маълум қисми қирқ мингдан зиёд байтни ташкил этади. Унинг қўшиқ сифатида айтилиб келган ғазаллари эса икки юздан ортиқ. Бу қўшиқлар, халқ кутган ғазаллар бўлиб, уларда тингловчи ва ўқувчи қалбига гўзаллик ва эзгулик нурларини сочувчи туйғулар ифодаланган. Бу туйғулар ягона меҳварга тизилиб, бизга шоирнинг ёрга муҳаббат, она замин ва она тарихга ҳурмат, кадрдон элу юртга садоқат жўшиб турган қалбини намоён этиб туради.

ҲУКМАТ

**Дилнинг куймасин ноумидлик билан,
Ёруғ кун туғилгай қаро кечаян.**

Саъдий ШЕРОЗИЙ

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Ҳабиб РАҲМАТ

Атоқли болалар шоири. 1941 йилда тугилган. “Қулоқсиз улоқ”, “Қушлар бозори”, “Ари ва Али”, “Қизиқ совғалар”, “Ботир аскарча” каби ўнлаб китоблари нашр этилган. Энг сара асарлари дарсликлардан, анталогиялардан ўрин олган.

Турна кўзли булоқча

Зағизғон

Нима кўрса зағизғон
Дарровда илиб кетар.
Кейин дуч келган ерга
Апил-тапил беркитар.

Санғиб-санғиб бир маҳал
Эсига тушгани чоғ,
Яширганин очофат
Қидиради боғма-боғ.

Беандиша, тополмай
Аламдан жиғибийрон.
Буюрмаган ҳеч кимга
Ўғирлик мол ҳеч қачон.

Манзара

Осмон – денгиз,
Ой – кема,
Енгил сузиб
Юрибди.
Маёқ бўлиб
Юлдузлар
Йўл кўрсатиб
Турибди.

Булоқ

Турна кўзли булоқча
Қайнаб ётар биқирлаб.
Қайнару тошиб кетмас
Кулган бўлар қикирлаб.

Тарновчадай йўл очиб,
Оқиб-чопиб кетади.
Боғни кўмсаб у томон
Йўллар топиб кетади.

Ниҳолга

Нозик ниҳол файз қўшган
Майдончага бир дунё.
Мушук, кучук, мусича
Тунда ўйнар доимо.
Бир кун чақмоқ чакди-ю,
Қуйиб берди жалани.
Хўл бўлишга тоқат йўқ,
Излаш керак панани.
Кучук қочди инига
Қарамасдан суякка.
Мушук эса лип этиб,
Чиқиб кетди илгакка.
Мусича ҳам бўғотдан
Олди ёмғир тегмас жой.
Жала чиқди авжига
Ариқча ҳам худди сой.
Ўнқир-чўнқир бир зумда
Тўлди, қолди кўл бўлиб.
Ниҳол мардайд турарди,
Қочмай, селда хўл бўлиб.

Адабий ҳаёт

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгашида андиджонлик адиба Омина Тожибоеванинг “Шамолларга учган нидолар” тарихий романи муҳокама этилди. Муҳокамада адабиётшунос Маҳкам Маҳмудов, шунингдек, Кенгаш аъзолари Тўлқин Ҳайит, Нўъмон Раҳимжонов ва Рисолат Ҳайдаровалар иштирок этишди.

Роман тарихимизда анча машҳур бўлган аёл – Бобур Мирзонинг опа-си Хонзода бегимнинг тақдири ҳақида ҳикоя қилади. Хонзода бегим бобурийлар авлодидаги фожиавий шахс. У укаси Бобур Мирзонинг Самарқанд қамалидан эсон-омон чиқиб кетишига йўл очиб берган, унинг ҳаётини сақлаб қолган ва шу тариқа бобурийлар салтанатининг юзага келишида бекиёс хизмат қилган.

Хонзода бегим Бобур Мирзо вафотидан кейин унинг ўғли Ҳумоюн Мирзо саройида яшайди, бобурийларнинг оқила онахони сифатида эъзоз топади.

Муҳокамада сўзга чиққанлар Хонзода бегимнинг тақдиридаги тарихийлик ва давр эврилишлари билан туташиб кетган нуқталар бадиий асар учун кутилмаган ноёб материал эканлигини қайд этишди ва романда тарихий сиймолар образининг яратилишида қай жиҳатларга эътибор қаратилиши лозим эканлигини таъкидлашди.

“Тарихий шахсларга нисбатан доимо холислик нуқтаи назаридан туриб ёндошилиши керак, – деди Нўъмон Раҳимжонов. – Романда тасвирланган тарихий сиймоларнинг шахсияти, табиати, фаолиятларининг миқёси илмда ҳам, бадиий-эстетик тадқиқотчиликда ҳам бамисли очилмаган кўрик. Улар зукко, закийлар назарини кутиб турибди. Шундай экан, улар ҳақида бир ёқлама фикр юритишдан доимо эҳтиёт бўлмоқ шарт”.

Муҳокамада шунингдек, тарихий даврни ёритишда аҳамиятли ҳисобланган унсурлар – деталлаштириш, романда тасвирланган замонга тегишли бўлган этнографик ва жуғрофик атамалар, тарихий асарнинг тили борасида ҳам фикр ва мулоҳазалар билдирилди.

Наср кенгаши роман қайта ишланиб, ҳар томонлама маромига етгандан кейингина уни нашрга тавсия этишга қарор қилди. Муҳокамада иштирок этган роман муаллифи билдирилган фикр ва мулоҳазалар учун тўпланганларга миннатдорчилик билдириб, асарни қайта кўриб чиқишини ва камчиликларни тузатишини билдирди.

* * *

Уюшмада таниқли шоир Минҳожиддин Мирзонинг “Кўклам куртаклари” ва “Гуллаш пайти келди, боғларим” китобларининг тақдимоти бўлиб ўтди. Тадбирда таниқли ёзувчи ва шоирлар, адабиётшунос ва адабий танқидчилар, шунингдек, олий ўқув юртларининг талабалари, шеърят мухлислари иштирок этишди.

Тақдимотни Уюшма раиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али очди. Тадбирда Ўзбекистон халқ шоирлари Анвар Обиджон ва Маҳмуд Тоир сўзга чиқишиб, Мирҳожиддин Мирзо ижодининг ўзига хос томонларига тўхталиб ўтишди. “Минҳожиддиннинг сатрларида самимийлик сезилиб туради, – деди шоира Шарифа Салимова сўз навбатини олиб. – Унинг дастлабки шеърлари бир туркум бўлиб “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида чоп этилгандаёқ адабий жамоатчилик эътиборига тушган, миллий шеърятимиз яна бир истеъдод билан бойигани эътироф этилган эди. Шундан бери ўтган давр ичида Минҳожиддиннинг ижоди ўсди, бойиди, замонавий адабиётимизда ўз ўрнини эгаллади”.

“Туллаш пайти келди, боғларим” тўплами шоирнинг шеър ва дostonлари, шунингдек, адабий қайдларидан иборат сайланма бўлиб, муаллиф ижодининг дастлабки йилларида ёзилган шеърлар билан бошланиб, “Висол соғинчи”, “Умр фасллари”, “Кўнгил ранглари” каби бўлимларга жамланган турли шеърлари билан давом этган, “Соғинч салтанати” туркуми, “Қайғу гули” ва “Соҳибқирон ёғдуси” дostonлари билан бойитилган.

* * *

Бу йил Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Тиловберган Жумамуратов таваллудига 100 йил тўлди. Шу муносабат билан Уюшма жойларда турли тадбирлар уюштирди. Шундай тадбирлардан бири Нукус шаҳрида, Бердақ номидаги мусиқали драма театрида бўлиб ўтди. Унда кўплаб шоирлар, ёзувчилар ва таржимонлар иштирок этишди. “Оқиб турган дарёдай эди” деб номланувчи ушбу адабий кечада сўзга чиққан Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шоири Жиянбой Избосканов, шоир Ошиқ Эркин, адабиётшунос олим Курбонбой Жаримбетовлар Тиловберган Жумамуратовнинг ҳаёти ва ижод йўли ҳақида сўзлаб беришди. Шоирдан қолган “Юрак муҳаббати”, “Тўлкинда”, “Дўстлик” шеърый тўпламлари ва дostonларида халқона оҳанг ва қорақалпоқ ҳикматлари мужассам. Унинг кўплаб шеърлари куйга солинган бўлиб, санъаткорлар томонидан ҳамон куйлаб келинади.

